

TIJDSCHRIFT

HISTORISCHE KRING BREUKELEN

Jaargang 11
Nummer 3
Juni 1996

HISTORISCHE KRING BREUKELLEN

BESTUUR

A.A. Manten, Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen voorzitter	tel. 262253
H.J. van Es, Griffenstein 19, 3621 XJ Breukelen vice-voorzitter	tel. 261988
Mw. Th. Wisse-de Boer, Griffenstein 15, 3621 XJ Breukelen 1ste secretaris	tel. 262470
Mw. C. van Diggelen-Lindhoud, G. van Nijenrodestraat 42, 3621 GL Breukelen, 2de secretaris	tel. 262951
B. Barelds, Vrijheidslaan 126, 3621 HK Breukelen penningmeester	tel. 261779
H. van Walderveen, Van Couwenhovenstr. 15, 3621 CC Breukelen archivaris/bibliothecaris	tel. 262413
J.G. Bokma, Daslook 51, 3621 RR Breukelen	tel. 261120
Mw. I. Gondrie, Heycoplaan 36, 3621 WT Breukelen	tel. 263625
G. Versloot, Portengen 97, 3628 ED Kockengen	tel. 241293

REDACTIE

Mw. H.A. Manten-Werker, Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen	tel. 262253
--	-------------

DOELSTELLING

De Historische Kring Breukelen houdt zich bezig met de geschiedenis van Breukelen en de omgeving van Breukelen, alsmede met die aspecten van de regionale, vaderlandse en algemene geschiedenis die van belang zijn voor een goed begrip van de geschiedenis van de gemeente Breukelen.

LIDMAATSCHAPSBIJDRAGE

Gewone leden (inclusief tijdschrift)	f 32,50 / jaar
Verdere leden uit zelfde huishouden (zonder tijdschrift)	f 15,00 / jaar
Eerdere afleveringen van dit tijdschrift zijn aan nieuwe leden nog (beperkt) leverbaar voor f 10,00 / nummer of f 32,50 / jaargang	
Prijs van losse nummers voor niet-Kringleden	f 12,50 / exemplaar
Het lidmaatschap is per kalenderjaar; opzeggen moet vóór 31 december.	

BETALINGEN

De lidmaatschapsbijdrage dient te worden voldaan na ontvangst van de acceptgirokaart.
Bankrekeningnummer: 3106.48.521 (t.n.v. penningmeester Historische Kring Breukelen). Gironummer van de (Rabo)bank: 42595.

KRINGAVOND

Iedere dinsdagavond (behalve in juli en augustus en tussen kerstmis en nieuwjaar) van 19.30 tot 22.00 uur, in het souterrain van "Boom en Bosch" (gemeentehuis), Markt 13, Breukelen (ingang zuidzijde). Graag een dag tevoren contact opnemen indien u archiefstukken of literatuur nodig heeft.

De melkfabriek van Hoekstra te Breukelen

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

Vooraf rond de eeuwwisseling rezen melkfabrieken in Nederland als paddestoelen uit de grond. In de periode tussen 1885 en 1915 leek het wel of iedere stad en elk dorp een eigen zuivelfabriek nodig had. In die periode werden maar liefst 1050 melkfabrieken opgericht, tweederde van alle zuivelondernemingen die ons land ooit zou tellen.

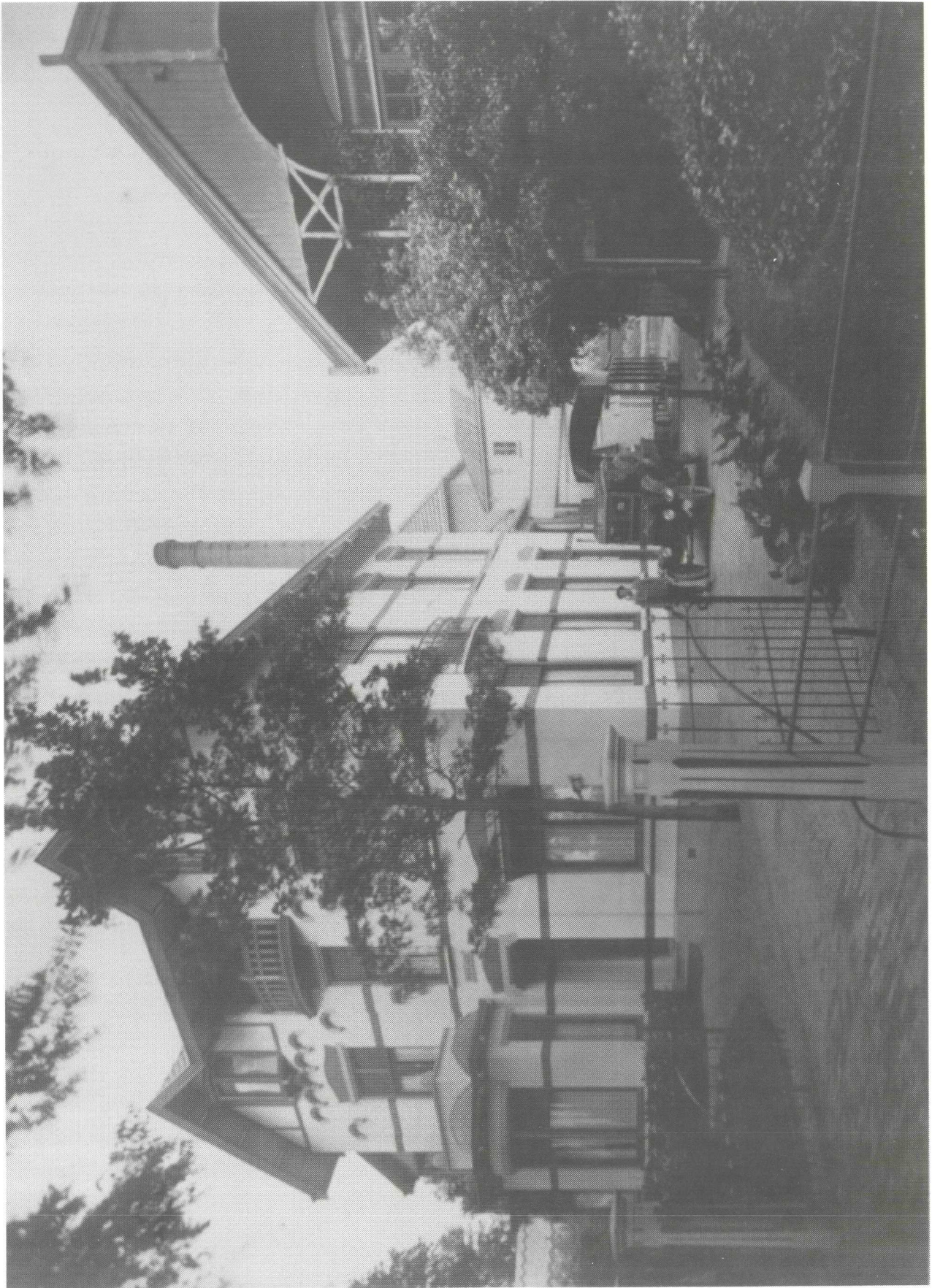
In Breukelen bood een terrein tussen Vecht en Straatweg, circa 650 meter ten zuiden van de dorpskern, een zeer geschikte vestigingsplaats voor een melkfabriek.¹

De begintijd

Het gemeentebestuur van Breukelen-Nijenrode gaf in 1890 een vergunning af voor het oprichten van een particuliere stoomzuivelfabriek.² De aanvrager was Berend Scholten. Hij lijkt echter vooral de rol van projectontwikkelaar te hebben vervuld. Ook elders stichtte deze fabrikant talrijke met de landbouw verbonden industrieën. In Breukelen, waar hij een flink stuk grond met daarop een (vermoedelijk oud) huis had gekocht,³ heeft Scholten nooit gewoond.⁴ Tot directeur van de in Breukelen te bouwen fabriek stelde hij Anne Klazes Okkinga uit Leeuwarderadeel aan. Die liet zich met zijn

Afb. 1 (links) en 2 (rechts). C.G. Hoekstra en mevrouw J. Hoekstra-Steenhuizen.

Afb. 3. Het woonhuis van C.G. Hoekstra, dat aan de fabriek vastgebouwd was, omstreeks 1920. Rechts het bedrijfskantoor.

Afb. 4. De zuivelfabriek Insulinde omstreeks 1900. Links het ijspakhuis; rechts daarvan het kantoor. Achter de boom aan de Vechtoever de verhoogde vloer waar de met paardewagens aangevoerde melkbussen konden worden afgeladen; rechts worden melkbussen aangevoerd per boerenschouw. Daarachter een droogrek, waarop doeken hangen die gebruikt werden bij de kaasfabricage. De hoge fabrieksschoorsteen aan de oever van de Vecht is er nog niet.

gezin op het toenmalige adres Wijk B nr. 21, aan de Straatweg, in Breukelen-Nijenrode inschrijven op 1 maart 1890.⁵ Begin 1891 was de fabriek vermoedelijk bedrijfsklaar. Op 11 juni 1891 liet Okkinga de opzichter Foeke Rienks uit Friesland overkomen, die hij in zijn eigen huis opnam.⁶

Vanaf het begin was het de bedoeling een flink deel van de productie te verkopen naar Nederlands Oost-Indië, vandaar dat de fabriek Insulinde werd genoemd.

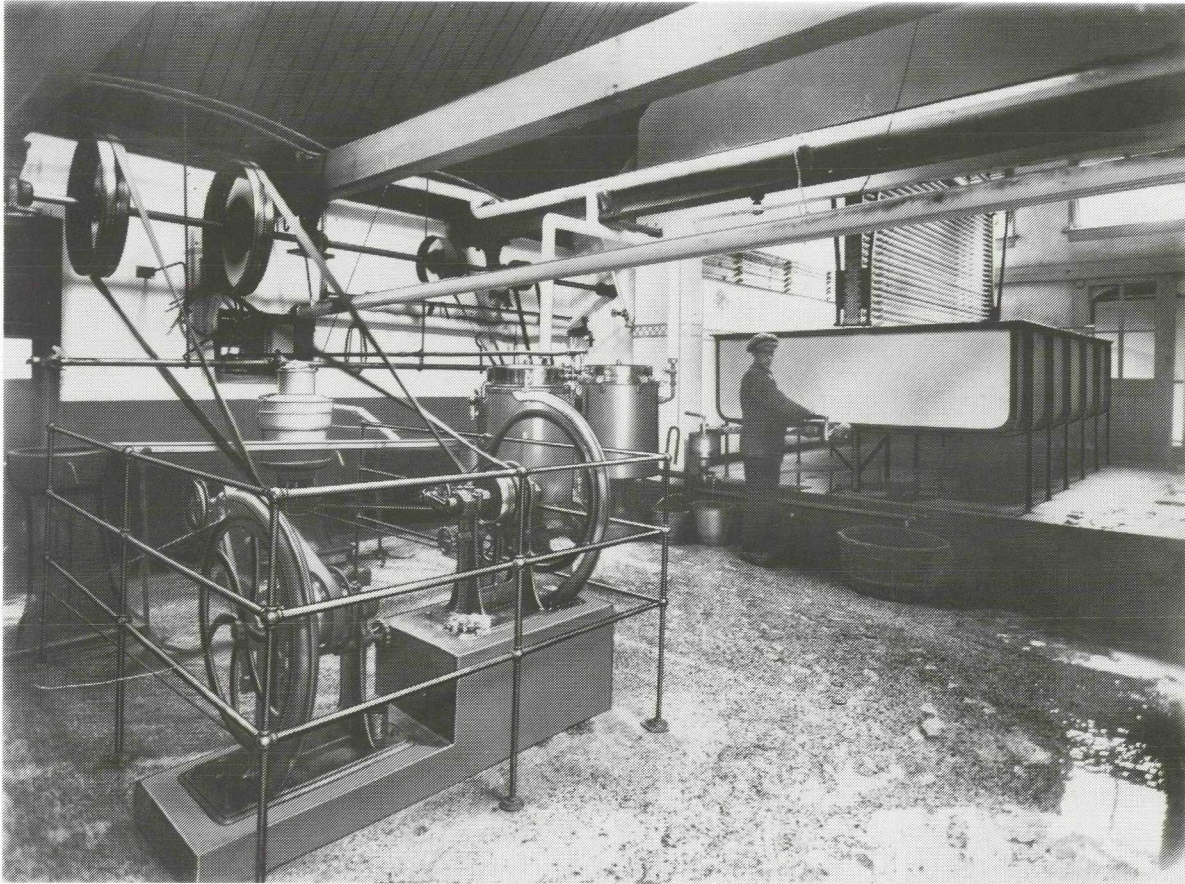
Okkinga hield het in Breukelen al snel voor gezien. Hij wist zijn zwager Cornelis Gaeles Hoekstra (Afbeelding 1) te bewegen naar Breukelen te komen om de functie van directeur van de stoomzuivelfabriek van hem over te nemen.⁷ Hoekstra nam met zijn vrouw, Jantje Klazes Hoekstra-Steenhuizen (Afbeelding 2), en twee kinderen op 27 april 1892 zijn intrek in het huis aan de Straatweg (Afbeelding 3), waaruit Okkinga op 12 mei verhuisde naar Nijmegen. Opzichter Rienks vertrok op 10 mei 1892 naar Leens.⁶

Aankoop van de melkfabriek door Hoekstra en Okkinga

Berend Scholten had voor het stichten van de zuivelfabriek op 16 juni 1890 van de Haagse notaris Jan Adriaan van den Broeke een hypotheek verkregen van f 6000,-. In de voor diens collega notaris Christiaan Noordendorp te 's Gravenhage verleden hypotheekakte was bepaald dat als Scholten niet aan zijn aangegane financiële verplichtingen zou voldoen, de hypotheekgever gerechtigd zou zijn de Breukelse fabriek met toebehoren te laten verkopen. Na enige tijd droeg Van den Broeke zijn vordering op Scholten over aan David Henriques de Castro Mozeszoon te Amsterdam, die al spoedig moest constateren dat Scholten in gebreke bleef om de verschuldigde renten te beta-

Afb. 5. De zuivelfabriek Insulinde omstreeks 1900, meer uit het noorden gezien. Hierop is goed te zien dat de oude fabrieksschoorsteen op het westelijke deel van het bedrijfsterrein stond. Let ook op de oude aanlegplaats, met houten vlonder, voor de aanvoer van melkbussen per schip.

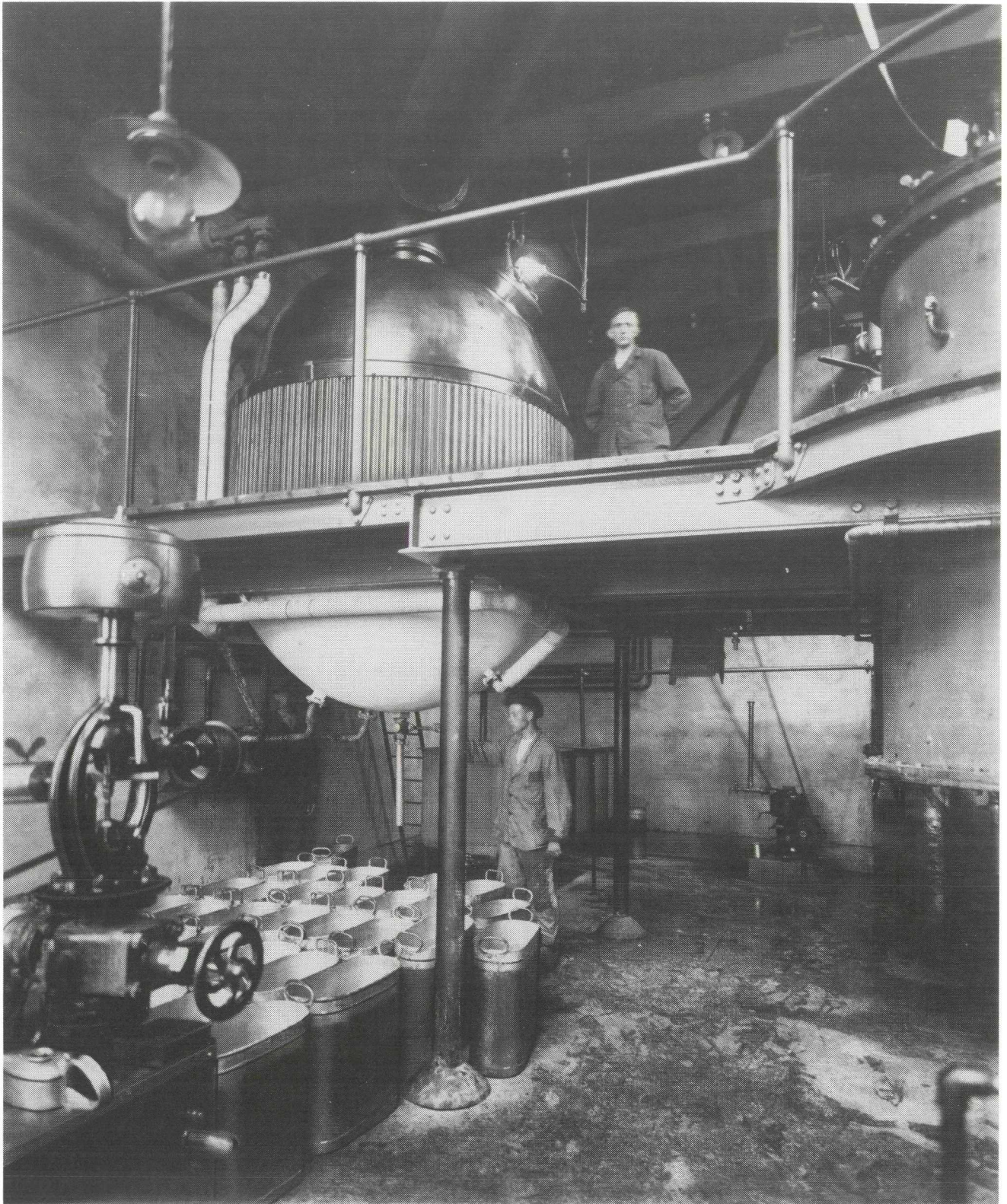
Afb. 6. De machinerie van de zuivelfabriek Insulinde.

len. De ingeschakelde Haagse deurwaarder Johannes Bernardus Mansveld boekte bij Scholten evenmin succes. Daarop werd de totale hypotheek plus achterstallige renten opgeëist, maar Scholten reageerde niet. Een openbare verkoping van de zuivelfabriek Insulinde was het gevolg.⁸

In de aanbiedingsbrief van dat onroerend goed door notaris Jan Bos J.A.zn te Vreeland werd het omschreven als: "De Roomboterfabriek "Insulinde" aan de rivier de Vecht en den Straatweg te Breukelen-Nijenrode, bestaande in Directeurswoning, fabriek met kelders, kantoor, lokaal voor melkontvangst, ketelhuis, machinekamer, spoelhuis met bergplaatsen, kaaspakhuis, ijskelder, arbeiderswoning en erf, alles met de daarbij behorende vaste en losse gereedschappen, als stoomketel, machineriën, kuisen, vaten en andere voorwerpen, al zijn die niet aard- en nagelvast; voorts een nog niet geheel voltooid heerenhuis, op den legger van het kadaster der gemeente Breukelen-Nijenrode aangewezen in sectie C, onder no. 1538".

De verkoping vond plaats op 17 januari 1893 "in het hotel Het Statewapen van den Heer Entrop te Breukelen-Nijenrode". Gezamenlijke kopers waren C.G. Hoekstra te Breukelen en A.K. Okkinga te Nijmegen, waarvan de eerstgenoemde de eigenlijk koper bleek te zijn en de ander een welwillend medefinancier. De koopprijs was f 10750,-.^{8,9}

Op 11 maart 1901 verdeelden Hoekstra en zijn zwager Okkinga hun tezamen verworven bezit. Hoekstra kreeg alle Breukelse goederen en de daarop drukkende hypotheek toebedeeld; Okkinga een vordering op Hoekstra van f 3000,-.¹⁰ Hoekstra betaalde die schuld af in jaarlijkse bedragen van f 500,-; de laatste termijn op 1 maart 1907.

Afb. 7. Interieur van Insulinde. De gesuikerde melk ging in een vacuumapparaat, waarin door een spiraal stoom werd geleid. Daarin werd afgekookt tot de juiste samenstelling was verkregen. Het kooksel werd daarna afgetapt in vaten die in een grote waterbak werden gekoeld. Later is deze productiemethode ingrijpend gemoderniseerd.¹⁶ De man op de tussenvloer is Cobus Heus.

Afb. 8. De blik"fabriek" van Insulinde.

Praktische gang van zaken in en rond de melkfabriek

De in de zuivelfabriek Insulinde verwerkte melk werd aanvankelijk door de boeren zelf in koperen of vertind-ijzeren melkbussen naar de fabriek gebracht. De hoeveelheden waren niet groot, want een boer molk zelden meer dan tien koeien. Al spoedig gingen vooral boeren die wat verder weg woonden samenwerken. Nog weer een fase verder ontwikkelde zich het zelfstandige beroep van melkschipper/melkrijder. In de eerste tientallen jaren ging veel aanvoer per boerenpraam, waarvoor de fabriek over een ruime loswal beschikte. Tevens was er bij de ingang een verhoogd perron, waar de melkbussen met de paardewagen konden worden afgeleverd (Afbeeldingen 4 en 5). Een van de eerste melkrijders, Hein Wiegmans, werkte echter met een hondekar. Later heeft onder anderen Dirk Loenen veel melk op de boerderijen opgehaald; hij woonde aan het Zandpad tegenover Sterreschans.

In de eerste jaren leverde de zuivelfabriek (Afbeelding 6) alleen boter, kaas en room. In 1903 kwam daar gesuikerde gecondenseerde melk bij. Deze verduurzaamde melk werd verkregen door natuurlijke melk onder vacuum te verhitten en een deel van het water uit de melk te verdampen (Afbeelding 7). De daarna resterende "condens" was vooral bedoeld voor de export. De verkoop naar het buitenland werd toevertrouwd aan het in Amsterdam, aan de Kloveniersburgwal, gevestigde handelshuis Klatzer & Co., waarvan D. Klatzer directeur was.¹¹ Vooral Engeland was een belangrijke afnemer.

De diverse noodzakelijke nevenwerkzaamheden werden zo veel mogelijk op de fabriek zelf verricht. Zo was er een blikmakerij waar de blikjes voor de

gecondenseerde melk werden vervaardigd (Afbeelding 8), een timmerwerkplaats waar de kratjes werden getimmerd waarin de blikjes werden verscheept, en een inpakafdeling (Afbeelding 9). Het blik werd in platen aangevoerd, het hout voor de kistjes in ruwe dunne deeltjes. Met de hand werden papieren etiketjes op de blikjes geplakt. Door deze veelomvattende bedrijfsvoering bood de fabriek werk aan een flink aantal mensen (Afbeelding 10).

De hoge fabrieksschoorsteen stond in de eerste tijd op het westelijke deel van het bedrijfsterrein (Afbeelding 5). Toen Hoekstra het gevoel had dat de fabriek goed rendeerde en toekomst had, durfde hij grotere investeringen aan. Omstreeks 1922 werd een nieuwe "pijp" gezet aan de Vechtoever (Afbeelding 11). Aan de fabriek werden met het toenemen van de productie op allerlei plekken nieuwe bedrijfsruimten aangebouwd.

Vader, zoon en schoonzoon

Zoon Gaele Cornelis Hoekstra werd als verscheidene anderen in Breukelen een keer door L.C. Dudok de Wit (Kees de Tippelaar) uitgenodigd met hem mee te gaan op diens jaarlijkse tocht naar Londen. Kees placht hem "de Insulindenaar" te noemen.

De reis liep wat anders dan de jongeman had gedacht. In Londen bracht Kees hem onder in een hotelletje, gaf hem geld, wenste hem veel plezier en deelde hem mee dat hij over een week bij hem terug zou zijn.

Gaele kwam na zijn opleiding bij vader in de Breukelse zuivelfabriek te werken. Gaele had graag een studie willen volgen aan de Technische Hoge-

Afb. 9. De afdeling waar de blikjes melk in kratten werden verpakt.

Afb. 10. Het personeel van de zuivelfabriek omstreeks 1900. Aan de andere zijde van de loodsen (dus aan de Straatwegkant) stond een rij huisjes waarin personeelsleden woonden.

school te Delft, maar vader wilde hem zo snel mogelijk in de zuivelfabriek hebben. Onder vaders leiding leerde Gaele de onderneming zeer grondig kennen.

Gaele Cornelis Hoekstra trouwde op 19 november 1912 in Utrecht met Jacoba Aletta Verkerk (geboren te Utrecht op 8 september 1878). Zij gingen wonen in een rijtjeshuis in de Herenstraat, aan de Vecht, genummerd Wijk A nr. 323e. Het was het laatste huis vóór de Loswal en was door een schutting daarvan gescheiden. De huisarts M.H.J. Adels was er hun buurman.¹² Uit dat huwelijk werd, op 20 augustus 1914, één dochter geboren, Charlotta Frederika (roepnaam Lottie; na de Tweede Wereldoorlog Charlot). De moeder overleed ongeveer anderhalve maand later, op 6 oktober 1914, aan complicaties die een gevolg waren van de bevalling. Tijdens Hoekstra's weduwnaarschap zorgden twee oudere verpleegsters voor het jonge dochtertje.

Gaele Cornelis Hoekstra hertrouwde op 20 november 1918 met Levina Marina Cornelia (roepnaam Fien) Bouman, die in Nieuwkerk (Z.) was geboren op 11 mei 1895. Uit dat huwelijk werden in Breukelen-Nijenrode twee dochters geboren: Frederika Maatje (roepnaam Frieda), op 20 maart 1920, en Jantine Levina (roepnaam Tiny, na haar 20ste Jantien), op 21 februari 1922.¹³

In deze periode verhuisde het gezin, omstreeks 1920, naar het huis Orttswarande, direct ten zuiden van het fabrieksterrein.¹⁴ G.C. Hoekstra huurde dat van Michiel Onnes, die in 1907 eigenaar van kasteel Nijenrode met bijbehoren geworden was. De dochters Hoekstra herinnerden zich in 1995 Orttswarande als een niet erg groot, vrij donker huis met twee serres. Vrij dicht bij de noordzijde van Orttswarande was een kantoortje van de zuivelfabriek Insulinde gebouwd. Orttswarande werd met een deel van het fabriekscomplex

(waaronder de fabrieksschoorsteen aan de Vechtoever) in 1923 afgebeeld door de kunst schilder E. Ligtelijn. Dat schilderij is thans in het bezit van Mw. J.L. Tange-Hoekstra; een reproductie bevindt zich in het Foto-archief van de Historische Kring Breukelen.

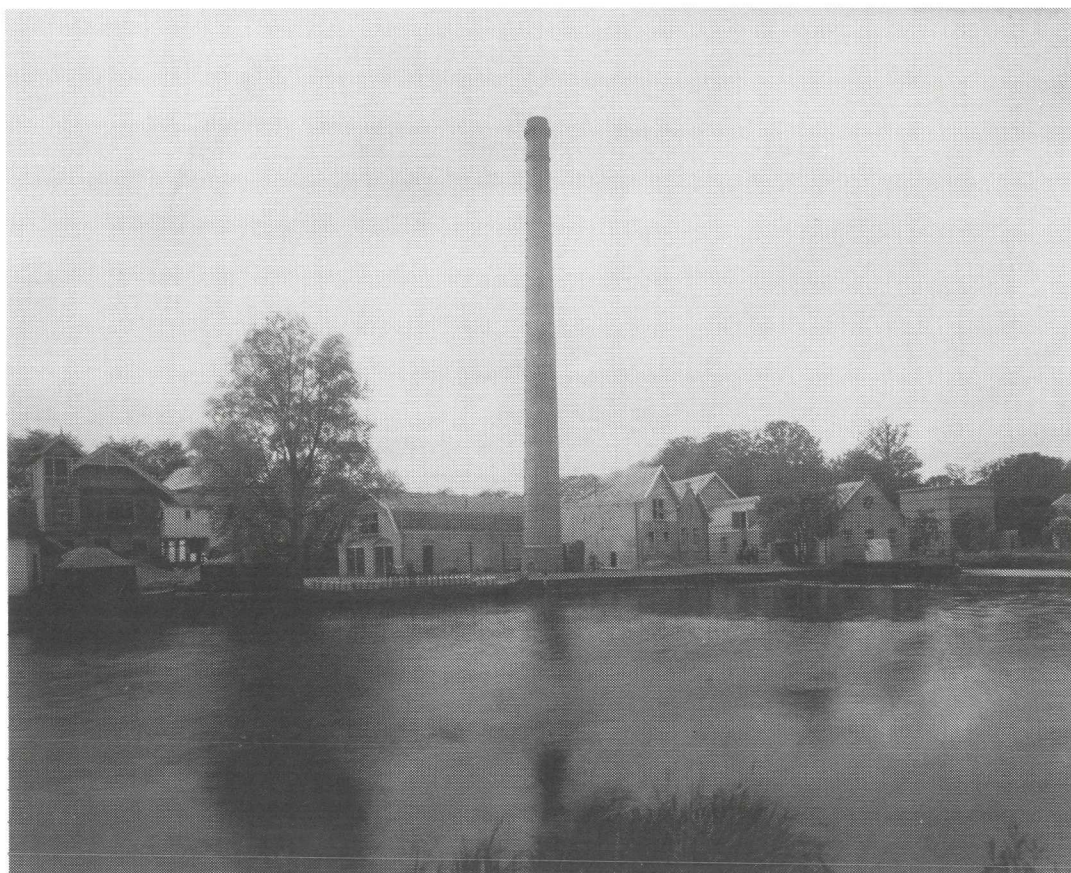
Ook schoonzoon Anton Colenbrander werd door Cornelis Gaeles Hoekstra in de leiding van de zuivelfabriek opgenomen.

Antony Herman (roepnaam Anton) Colenbrander (geb. te Breda 25 juni 1880) was op 11 juni 1914 getrouwd met Rienje Hoekstra.¹⁵ Dit echtpaar woonde in het huis Dorpszicht (toen Straatweg, Wijk B nr. 202; thans Meeuwenhoek geheten, Straatweg 172); eerst alleen het deel aan de Straatwegzijde (in het deel aan de Vechtkant woonde tot 1929 Philippus Schippers), later, na een verbouwing, in het hele pand. Zij kregen vier zoons: Johan Willem (roepnaam Jan, 1915), Cornelis (Kees, 1917), Hendrik Theodoor (Henk, 1921) en Bernard Jacobus (Ben, 1926); geen van deze is blijvend bij de Breukelse zuivelfabriek betrokken geraakt.

Colenbrander nam ook zeer actief deel aan het maatschappelijk leven in Breukelen. Hij werd daarvoor onderscheiden met een benoeming tot ridder in de orde van Oranje Nassau.

Handelshuis Insulinde

Per 1 januari 1919 ging een dochteronderneming van de zuivelfabriek Insulinde van start, het Handelshuis Insulinde (Insulinde Commercial House) te Amsterdam. Dat nam de activiteiten over die tevoren ten behoeve van de Breukelse fabriek werden uitgevoerd door de exportfirma Klatzer & Co. In het Handelshuis Insulinde waren C.G. Hoekstra, G.C. Hoekstra,

Afb. 11. De zuivelfabriek Insulinde omstreeks 1920, met de fabrieksschoorsteen aan de oever van de Vecht.

Afb. 12. Het echtpaar G.C. Hoekstra en L.M.C. Hoekstra-Bouman in 1920 met hun trots: de personenauto, gefotografeerd achter de loodsen. Mevrouw Hoekstra is in verwachting van haar eerste dochter (Frederika Maatje).

A.H. Colenbrander en D. Klatzer gelijkwaardige partners.¹¹ Zij hadden een vaste vertegenwoordiger in Londen, de heer Van de Hurk; hij verkocht ook veel Insulinde-melk naar Brits Indië.

In 1926 nam Nederland 45% voor zijn rekening van de totale wereldhandel in gecondenseerde melk. Nadat de Engelse markt moeilijker te bewerken werd, kregen Afrika, het Midden-Oosten en Zuidoost-Azië een belangrijker plaats in het exportpakket.¹⁷

Beekoever

In 1926 liet Gaele Hoekstra het huis Beekoever bouwen. Het gezin verhuisde daarheen in 1927, toen de beide dochters uit zijn tweede huwelijk zeven en vijf jaar oud waren. Het huis dankt zijn naam aan een beekje dat daar in de Vecht uitwaterde. Na het vertrek van het gezin Hoekstra naar Beekoever heeft Orttswarande heel lang leeg gestaan. Pas omstreeks de Tweede Wereldoorlog werd het gesloopt.

De zeer sportieve Hoekstra liet bij Beekoever een particuliere tennisbaan aanleggen. Die heeft daar gelegen totdat in de na-oorlogse jaren het huis in bezit kwam van het waterschap. "Ook Mevrouw Eline Verkade-Cartier van Dissel kwam wel eens bij ons tennissen.

Afb. 13. In het midden G.C. Hoekstra; achter het bureau Anton Colenbrander, omstreeks 1920.

Ik herinner me dat Eduard Verkade een keer mee kwam, maar in een met de rug naar de baan gezette stoel een boek ging lezen; of misschien was het wel een rol instuderen", vertelde Mw. J.L. Tange-Hoekstra. "Ik denk dat mijn vader de liefde voor de sport van zijn oudere vriend Kees de Tippelaar heeft meegekregen. Een foto uit 1898 met een tennisracket en het wandelen met Kees wijzen in die richting." Ook schaatsen en zeilen deed Hoekstra graag. "Met mijn moeder en ons heeft hij veel kilometertochten geschaatst", aldus nogmaals Mw. Tange. Hoekstra was een van de eersten in Breukelen die een luxe motorboot had en een particuliere auto (Afbeelding 12). In de Kievitsbuurt had hij een zomerhuisje met eigen badhokjes; hun boot konden ze altijd kwijt bij boer Hendricus Wiegman aan de Scheendijk. Frans de Freytag (die op Vecht en Rhijn woonde) en Jan Bastert kwamen graag een avondje met het echtpaar Hoekstra bridgen. Zo'n jaar of tien, tot en met 1939, ging het hele gezin Hoekstra in iedere kerstvakantie voor de wintersport naar Zwitserland of Oostenrijk, iets wat toen nog maar weinigen deden.

De periode G.C. Hoekstra

Op 25 april 1931 overleed vader Cornelis Gaeles Hoekstra te Breukelen-Nijenrode, al op 27 september 1931 gevolgd door zijn vrouw. Gaele Cornelis trad in 1931 als directeur-eigenaar geheel in de voetsporen van zijn vader.

Gaele Hoekstra werd in het leiden van de zuivelfabriek terzijde gestaan door zijn zwager Anton Colenbrander (Afbeelding 13). Laatstgenoemde zorgde vooral voor de externe betrekkingen van de zuivelfabriek. Gaele Hoekstra was meer de man die zich met de dagelijkse gang van zaken in en rond de fabriek bezig hield.

De gang van zaken bij het Handelshuis Insulinde werd door het wegvallen van C.G. Hoekstra niet wezenlijk beïnvloed. Dat was wel het geval bij het verscheiden van Klatzer, die de eerstverantwoordelijke was geweest voor de dagelijkse leiding op het kantoor. G.C. Hoekstra en A.H. Colenbrander namen toen het aandeel van de erven Klatzer over en zetten het Handelshuis samen voort. Tot directeur benoemden zij C.G. van Egmond.¹¹

Op 17 september 1937 overleed Anton Colenbrander,¹⁵ waarna G.C. Hoekstra als enige leiding gaf aan fabriek en exportkantoor. Hoekstra bezocht op maandag de beurs in Amsterdam en kwam dan nagenoeg altijd ook naar het Handelshuis. Veel werkzaamheden die Colenbrander voor de fabriek had verricht, werden overgenomen door Ypke Gietema, die door Hoekstra in februari 1938 uit Willige Langerak (in de Alblasserwaard, aan de Lek) naar Breukelen werd gehaald en gehuisvest in de directeurswoning waarin zijn ouders hadden gewoond en die toen leeg stond.¹⁸

Hoewel Gaele Hoekstra een zwijgzaam man was, voelde hij zich zichtbaar zeer betrokken bij de Breukelse fabriek. Hij had genoeg kennis, inzicht en ervaring om alle bedrijfsprocessen goed in de gaten te kunnen houden. 's Avonds in de huiskamer zat hij vaak op de rand van de krant nog allerlei berekeningen te maken.

Toen het Nederlandse leger werd gemobiliseerd, kregen de Hoekstra's op Beekoever militairen ingekwartierd. Bij de capitulatie op 14 mei 1940 stonden die te huilen en gooiden ze hun geweren in het water. Ben Colenbrander heeft die later weer opgedoken. Na het horen van het bericht dat de Waterlinie geïnundeerd zou worden, zei Hoekstra dat hij nooit weg zou gaan en de

Afb. 14. Aanvoer van melkbussen met een boerenbrik, omstreeks 1920.

boel in de steek laten. "Gelukkig is hij nooit echt voor die keus geplaatst", merkte Mw. Tange op.

Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog viel voor de zuivelfabriek Insulinde de export weg. Het aantal medewerkers van het Handelshuis in Amsterdam werd tot één persoon teruggebracht. Dochter Charlot Hoekstra, die er in 1937 was gaan werken, kwam naar Breukelen terug, waar ze hielp met de boekhouding.

Op zaterdag kregen alle personeelsleden van de melkfabriek hun overeengekomen loon en werd aan de melkrijders uitbetaald op basis van hun aanvoer. Charlot moest tevoren uitrekenen hoeveel munten van iedere soort er nodig waren, waarna boekhouder Vreedendaal het geld bij de bank in Utrecht ophaalde. Als met het vullen van de bruinpapieren loonzakjes werd begonnen lag het hele bureau van Hoekstra vol met centen, stuivers, dubbeltjes en kwartjes.

Na het overlijden van G.C. Hoekstra Insulinde verkocht aan Sterovita

Gaele Cornelis Hoekstra overleed betrekkelijk onverwacht in Breukelen-Nijenrode op 10 februari 1941 aan de gevolgen van aderverkalking. Tevoren had hij wel al zijn vrouw aangeraden om, als hij zou overlijden, de zuivelfabriek te verkopen. Mede door de oorlogsomstandigheden werd dat advies met vertraging uitgevoerd. Gietema nam tijdelijk het directeurschap waar.

In het laatste oorlogsjaar werd een deel van Beekoever door het Duitse leger gevorderd en bewoond.

Op 1 mei 1946 werd de melkfabriek Insulinde van de hand gedaan. Nadat onderhandelingen met de Leeuwarder IJs- en Melk Productie Fabriek, Lijempf, op niets waren uitgelopen, werd het Breukelse bedrijf opgenomen in het zuivelconcern Sterovita. De weduwe Fien Hoekstra-Bouman hertrouwde en vertrok naar Apeldoorn, waar zij op 19 februari 1979 overleed. Haar graf is op de Breukelse begraafplaats aan het Zandpad.

Noten

- 1 Over de familie Hoekstra en de melkfabriek Insulinde had ik in de periode september 1995 tot mei 1996 diverse gesprekken met Mw. J.L. Tange-Hoekstra te Bilthoven, jongste dochter van G.C. Hoekstra. Ook het materiaal voor de illustraties bij dit artikel is door haar beschikbaar gesteld. Aan het gesprek op 8 oktober 1995 werd ook deelgenomen door haar oudere halfzuster Charlot. Mw. Tange putte vooral uit jeugdherinneringen; na haar huwelijk op 14 september 1945 met Mr J.R.A. Tange, juridisch adviseur, vestigde zij zich met haar man in Utrecht. Mw. Charlot Hoekstra werkte voor en na de oorlog enkele jaren in Amsterdam voor het Handelshuis Insulinde en tijdens de oorlog in Breukelen op de administratie van de melkfabriek. Voor hun plezierige medewerking wil ik beide dames bijzonder bedanken.
- 2 A.A. Mantén, 1989. Opkomst, bloei en neergang van het kaasmaken op de boerderij. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 4, nr. 3, blz. 159 - 169, in het bijzonder blz. 164 - 165.
- 3 Volgens het Bevolkingsregister van de gemeente Breukelen-Nijenrode 1885 - 1890 (Gemeentehuis te Breukelen), deel 2, blad 16, werd Straatweg Wijk B nr. 15, later omgenummerd tot 21, tot begin 1890 bewoond door Gijsbertina van der Horst en tot begin 1887 door Maria van Grondelle met een jongere broer en zus. Met grote letters werd (vermoedelijk in 1890, bij de voorbereiding van het opvolgende bevolkingsregister) op het blad bijgeschreven "vervallen" en "woonhuis directeur". Het oude huis lijkt enige tijd als woning voor de fabrieksdirecteur te hebben gediend, tot diens nieuwe herenhuis gereed was, en daarna te zijn afgebroken.
- 4 In de bevolkingsregisters 1890 - 1900 van de gemeenten Breukelen-Nijenrode en Breukelen-St. Pieters staat zijn naam niet vermeld. In documenten uit 1893 wordt 's-Gravenhage als zijn woonplaats opgegeven.
- 5 Bevolkingsregister Breukelen-Nijenrode 1890 - 1900, deel 3, blad 20, volgnr. 1 - 4: Anne Klazes Okkinga, geb. te Herbaijum (Fr.) 6 nov. 1859, gehuwd met Aaltje Gaeles Hoekstra, geb. te Reitsum 29 maart 1860; zoon Klaas, geb. te Stiens (Fr.) 16 maart 1883; doch-

- ter Kunske Geertje, geb. te Stiens 21 april 1884. Gekomen van Leeuwarderadeel 1 maart 1892, vertrokken naar Nijmegen 12 mei 1892.
- 6 Bevolkingsregister Breukelen-Nijenrode 1890 - 1900, deel 3, blad 20, volgnr. 5: Foeke Rienks, geb. te Vrouwenparochie 't Bildt 2 maart 1865. Gekomen van Leeuwarderadeel 11 juni 1891, vertrokken naar Leens 10 mei 1892.
 - 7 Bevolkingsregister Breukelen-Nijenrode 1890 - 1900, deel 3, blad 20, volgnr. 6 - 9: Cornelis Gaeles Hoekstra, geb. te Reitsum (Fr.) 10 febr. 1852, N-H, zuivelfabrikant, gehuwd op 11 juni 1874 te Ferwerderadeel met Jantje Steenhuizen, geb. te Warnswerd 8 april 1852; zoon Gaele Cornelis, geb. te Grijpskerk 26 maart 1876; dochter Rienje, geb. te Grijpskerk 20 okt. 1882. Gekomen van Grijpskerk naar Breukelen-Nijenrode 27 april 1892; adres Straatweg, Wijk B nr. 21. Volgens R. M. Hoekstra (in zijn boek uit 1990, De Jelsumer Hoekstra's, Uitgave Stichting de Jelsumer Hoekstra's, Leeuwarden, 704 blz.) was de vader van C.G. Hoekstra landbouwer in Stiens.
 - 8 Eigendomsbewijs voor de Heeren C.G. Hoekstra te Breukelen en A.K. Okkinga te Nijmegen van De Roomboterfabriek Insulinde met bijbehorende gebouwen, machineriën en gereedschappen, en het erf gelegen te Breukelen-Nijenrode, in dato 17 Januarij 1893 (Collectie Hr. Kees Colenbrander, Naarden).
 - 9 Kwitantie afgegeven door Hendrik Baay als lasthebber van David Henriques de Castro Mozeszoon aan Cornelis Gaeles Hoekstra en Anne Klazes Okkinga wegens ontvangst van de koopprijs voor de zuivelfabriek Insulinde, 30 Januari 1893 (Collectie Hr. Kees Colenbrander, Naarden).
 - 10 Notariële akte, verleden voor notaris Jan Jacob Schalijs te Breukelen op 11 maart 1901 en ten kantore der hypotheek te Utrecht geregistreerd op 23 maart 1901 in deel 617 onder nr. 25.
 - 11 Brochure van Handelshuis "Insulinde" ("Insulinde" Commercial House) Amsterdam, ongedateerd, in Collectie Mw. J.L. Tange-Hoekstra, Bilthoven.
 - 12 Bevolkingsregister Breukelen-Nijenrode 1900 - 1920, deel 2, blad 130: Maarten Henri Johan Adels, arts, geb. te Gouda 3 november 1887, gekomen van Utrecht 22 april 1915 naar Breukelen-Nijenrode, Herenstraat, Wijk A, nr. 323d.
 - 13 Bevolkingsregister Breukelen-Nijenrode 1900 - 1920, deel 2, blad 131; Bevolkingsregister Breukelen-Nijenrode 1920 - 1940, deel F - K, blad 616.
 - 14 In het Bevolkingsregister Breukelen-Nijenrode 1900 - 1920 staat het gezin Hoekstra alleen vermeld met het adres Heerenstraat, Wijk A, nr. 323e; in het Bevolkingsregister 1920 - 1940 alleen als woonachtig aan de Straatweg, aanvankelijk in het huis Wijk B nr. 18, daarna Beekoever.
 - 15 Bevolkingsregister Breukelen-Nijenrode 1900 - 1920, deel 3, blad 182 onderaan; Bevolkingsregister Breukelen-Nijenrode 1920 - 1940, deel A - E, blad 228.
 - 16 A. van Dijk, 1978. Het Nederlands Condensboek. Uitgave van de Nederlandse Vereniging van Fabrikanten van Gecondenseerde Melk bij haar 25-jarig bestaan, blz. 33 - 34.
 - 17 Van Dijk, 1978, blz. 47 - 49.
 - 18 Bevolkingsregister Breukelen-Nijenrode 1920 - 1940, deel F - K, blad 441: Ypke Willem Gietema, geb. te Achtkarspelen 25 februari 1889, gehuwd met Anke Kroon, geb. te Grootegast 15 juni 1892, met vijf van hun zeven kinderen ingekomen in Breukelen-Nijenrode, Straatweg 6, op 9 februari 1938.

Gijsbrecht II van Nijenrode in 1350 betrokken in de Kabeljauwse politiek

B.F. van Wallene
Dreef 9, 3628 BJ Kockengen

Over Gijsbrecht II van Nijenrode valt veel te vertellen. Achtereenvolgens waren tien leden van de familie Van Nijenrode kasteelheer of -vrouwe van Nijenrode. Van de aandacht die Postma in zijn bekende boekje over kasteel Nijenrode¹ aan hen besteedde, ging 37% uit naar Gijsbrecht II. Het eerste wat Postma over deze Gijsbrecht opmerkte was dat hij partij koos voor de Kabeljauwen en veel van de rest staat tegen die achtergrond.

Hoe kwam die partijkeuze tot stand? Wat was de voorgeschiedenis? Wat kunnen Gijsbrechts motieven zijn geweest? Door wie werd hij beïnvloed?

Gijsbrecht I van Nijenrode

Zodra de Van Nijenrodes in de geschiedenis optraden, bleken zij zich aan de politiek van de graaf van Holland te hebben gebonden.

De Geer beweert, dat reeds in 1296, direct na de gewelddadige dood van graaf Floris V, de nieuwe graaf Jan I onder zijn bondgenoten ook Gijsbrecht I van Nijenrode telde.² Rond 1301 was deze in Hollandse dienst, en liep het huis Nijenrode schade op door een militaire actie van de bisschop.³ In 1311 droeg hij het huis Nijenrode en omliggende grond op aan de Hollandse graaf Willem III,⁴ en ontving hij het in leen terug, als "open huis" van de graaf. In het Hollandse graafschap lagen ook familiebanden: in 1311 bezegelde Gijsbrecht I als zwager een charter van de Hollander Johan van Alblas, heer Hendrikszoon, ridder.⁵

Gerard Splinter van Nijenrode

Gijsbrechts zoon Gerard Splinter huwde rond 1320 met een dochter uit het Hollandse geslacht Persijn, waarschijnlijk Maria, dochter van de in 1304 gesneuvelde Nicolaas II Persijn, heer van Velsen en Waterland, ridder. Zij bracht in het huwelijk onder andere enige goederen in, die in Maasland en De Lier lagen.⁶

Hoewel residerend in het rechtsgebied van de Utrechtse bisschop, trok deze Van Nijenrode zich daarvan weinig aan, zoals zoveel edelen in de Vechtstreek. Hij profiteerde daarbij van het zwakke bewind van de bisschop, zoals dat van Willem van Mechelen (tegen de Hollanders gesneuveld in 1301) en de onbeduidende opvolgers van Gwijde van Avesnes; de laatstgenoemde was een broer van de Hollandse graaf, in de praktijk een marionet. Het Nedersticht was in die tijd in feite een Hollands protectoraat.⁷ Het huis Nijenrode was van belang, omdat hiermee, in samenwerking met het Hollandse slot te Muiden, de scheepvaart op de Vecht naar de stad Utrecht beheerst kon worden. Vanuit kasteel Nijenrode gezien, bevond de grens met Holland zich op korte afstand. Even ten noorden van Breukelen was de rechter oever van de Vecht al Hollands tot aan Vreeland toe. Dit gebied sloot aan op Hollands gebied in het Gooi.

Ontwikkelingen in Holland

Nog tijdens Gerard Splinters leven kwamen er in Holland en het bisdom ontwikkelingen op gang, die uiteindelijk het hiervoor geschetste beeld zouden wijzigen. In 1337 volgde in Holland graaf Willem IV zijn vader op.

Deze graaf heeft tot aan zijn dood in 1345 een politiek gevoerd, die sterk in het leven van de Van Nijenrodes heeft ingegrepen. Hij voerde een joyeuze staat, was oorlogszuchtig en verwaarloosde staatszaken, niet het minst de financiën. Ter bekostiging van dat alles werd er geleend en werden grafelijke goederen verkocht. Een bepaalde groep edelen in de grafelijke raad profiteerde hiervan. De Van Nijenrodes behoorden daar niet bij.

De grafelijke raad was het hoogste bestuurs- en rechtscollege van het graafschap, direct ondergeschikt aan de graaf. Zitting erin hadden hoge edelen, die vaak tevens lid van de hofhouding waren, of elders de functie van baljuw of rentmeester vervulden.

De raad wisselde nogal eens van samenstelling, naar gelang de plaats waar de graaf verbleef. Steden hadden in deze tijd (pre-Kabeljauws!) nog geen vaste vertegenwoordiging in de raad. De raad vaardigde in naam van de graaf via de grafelijke kanselarij de oorkonden uit. Vanuit de raad werden ook de grafelijke onderzoekscommissies samengesteld. Het is duidelijk, dat op financieel voordeel beluste raadsleden altijd in het voordeel waren bij verkoop van grafelijke gunsten en goederen. Zij zaten het dichtst bij het vuur.

Graaf Willem IV deed moeite om Jan van Arkel op de Utrechtse bischopszetel te krijgen, wat in 1343 zijn beslag kreeg. Tot ergernis van de graaf ging deze bisschop, hoewel hij van origine Hollander was, meteen een eigen koers varen, die ook ongunstig voor de Van Nijenrodes uitpakte. Zo werd de Hollandsgezinde partij der Gunterlingen uit de stad Utrecht verbannen, waaronder de proost van het Kapittel van Sint-Jan, de Hollandse leenman Hendrik van (den) Rijn, waarschijnlijk familie van de schoondochter van Splinter van Nijenrode, Margriete van Rijn.

Er kwam in 1345 oorlog van, die begon met een Hollands beleg van Utrecht. Vast staat, dat tijdens dat beleg van de stad (8 juni - 22 juli 1345) de bevoorrading van de Hollandse legermacht via de Vecht en het huis Nijenrode als *dépôt* liep.⁸ Hoewel er meteen daarna een bestand kwam tot in november, lijkt het niet waarschijnlijk dat Splinter van Nijenrode heeft deelgenomen aan de Hollandse krijgstoct naar Friesland, die op het beleg van Utrecht volgde. Er was in ons gebied immers grensbewaking nodig. Hooguit heeft zijn zoon Gijsbrecht die tocht meegemaakt, maar in dat geval niet in de naaste omgeving van de graaf, want dan zou hij mét de graaf op 26 september 1345 bij Warns gesneuveld zijn.

Daarop volgde voor Holland een moeilijke periode. Margaretha van Henegouwen, de zuster van de gesneuvelde graaf, werd op 15 januari 1346 door haar man, de Duitse keizer Lodewijk IV van Beieren, als opvolgster van graaf Willem aangewezen.

De keizer hoopte, als opperste leenheer, zo het bezit van de vrijgekomen graafschappen voor zijn eigen geslacht veilig te stellen. Volgens het erfrecht had Margaretha's zuster, Philippa, de echtgenote van de Engelse koning, evenveel rechten om Willem IV te mogen opvolgen.

Margaretha heeft vervolgens, om aanhang onder de weifelende adel te winnen (beveesd als die was voor Duitse invloed), verschillende edelen, vooral die uit de grafelijke raad, extreem begunstigd, ten nadele van de schatkist.⁹ Onder het bewind van haar broer, graaf Willem IV, waren door zulk financieel beheer al conflicten ontstaan, die nu nog werden verscherpt.

De oorlog met Utrecht sleepte zich voort na het einde van het bestand op 11 november 1345.

Margaretha nam op 11 mei 1346 de leenhulde in ontvangst van Splinter van Nijenrode. In de leenbrief werd schadevergoeding en hulp in geval van oorlog en ontzet bij beleg toegezegd.¹⁰

De samenhang van het graafschap werd onder andere gewaarborgd door de persoonlijke band tussen de graaf als leenheer, en zijn leenmannen. Na overlijden van de leenheer werd deze band zo snel mogelijk hersteld, doordat elke leenman zijn lenen bij de nieuwe leenheer (in dit geval gravin Margaretha) "verzocht", waarna de leenman ze weer in leen toebedeeld kreeg. Dit proces, de leenverheffing, ging gepaard met de opnieuw

gezworen leeneed (die de leenhulde genoemd werd), waardoor beide partijen weer op elkaars trouw, raad, hulp en bescherming konden rekenen.

De leenverheffing moest binnen "jaar en dag" - een periode van 1 jaar en 6 weken - plaatsvinden.

Splinter van Nijenrode was er dus snel bij: sedert Margaretha's aantreden waren 115 dagen verstreken. Maar dit moet niet gezien worden als steunbetuiging aan Margaretha! Het was puur eigenbelang. Zowel Splinter van Nijenrode als Arnoud van IJsselstein (die op dezelfde dag leenhulde deed) hadden door de rol van hun huizen als logistieke bases van het Hollandse leger dat in 1345 de stad Utrecht belegerde, de wraak van de bisschop te vrezen, en hadden dus zo snel mogelijk weer de grafelijke steun nodig.

Toen Margaretha uit onmacht en om vernederende vredesonderhandelingen te ontlopen, in juli 1346 eenzijdig een tweejarig bestand afkondigde, heeft zij in een separate brief de bisschop toegezegd dat de Hollandsgezinde ballingen uit Utrecht van een toekomstig vredesverdrag werden uitgesloten. Zij werden dus in de steek gelaten. Volgens de historicus Brokken heeft deze brief de bisschop nooit bereikt. We mogen wel aannemen, dat Splinter een en ander vanuit de grafelijke raad ter ore is gekomen.¹¹

De keizer bepaalde vervolgens in september 1346, dat ter verbetering van de situatie in Holland, Margaretha vervangen zou worden door haar tweede zoon, Willem van Beieren. Hij kreeg als gouverneur namens zijn moeder, de titel "Verbeider".

In deze nieuwe situatie regeerde feitelijk de grafelijke raad, daar de 13-jarige Willem, hoewel formeel meerderjarig, zeer jong en onervaren was.

In de periode tot november 1350 moet ergens het overlijden van Splinter van Nijenrode worden geplaatst, waarschijnlijk in 1347.¹² Gezien de dan al politiek onzekere situatie zal de leenverheffing door zijn opvolger zijn uitgesteld. De leenvolger en erfgenaam, Gijsbrecht II van Nijenrode, maakte alle verwickelingen in Holland, als assistent van zijn vader, direct of op afstand mee. In het najaar van 1350 bleek hij al ridder te zijn, wat zijn vader nooit is geweest. Dat wijst op zijn militaire activiteit in de periode 1345 - 1350.

In 1347 kreeg de jonge Willem van Beieren te maken met een opstand in Kennemerland en West-Friesland. Deze was ontstaan door het stoken van Friezen, wier goederen in West-Friesland in 1346 door Margaretha in beslag waren genomen en verkocht.¹³ Onder andere werd de baljuw van Medemblik gemaand zijn gebied rustig te houden.¹⁴

In december 1346 gaf Willem aan de heer van IJsselstein toestemming om Utrechtse ballingen in zijn gebied op te nemen.¹⁵ Dat was een uitdaging aan de bisschop. Of Nijenrode een soortgelijk bericht kreeg, is niet bekend.

In juli 1348 liep het bestand tussen Holland en Utrecht af. De bisschop heeft niet gearzeld de krijg meteen te hervatten, tot steeds groter nadeel van Holland. Eind augustus 1348 trachtte Willem de Verbeider het tij te keren door een belegering van de stad Utrecht, welke tot 12 september duurde. De bisschop waagde geen geregelde veldslag, zodat een militaire beslissing uitbleef en weer een bestand volgde, ditmaal tot 11 november 1348. In 1349 volgden weer enkele invallen van de bisschop, ver van de Vechtstreek, gericht tegen Oudewater en Schoonhoven. In augustus 1349 ging opnieuw een bestand in, dat zeker tot begin december duurde.

De inmiddels weduwe geworden Margaretha stelde op 5 januari 1349 vanuit München Willem en zijn raad voor in Holland en Zeeland afstand te doen, tegen een zeer forse financiële vergoeding. Dat werd afgewezen. Vanuit de steden is toen het plan gekomen om Willem zonder omhaal, buiten Margaretha om, als graaf te huldigen. Enkele edelen in de raad steunden dat plan. Willem werd aangezet om zich als graaf te gaan gedragen (vanaf 28 april 1349). Er ontstond een reactie onder edelen, die vonden dat Margaretha zo niet behandeld mocht worden. Hoewel onder de voorstanders van Willem als graaf plannen bestonden om hem met gewapend geleide vanuit Zeeland naar Delft te brengen, een "Kabeljauwse" stad, om hem daar demonstratief in te huldigen, ging dit uiteindelijk niet door.

Margaretha was intussen uit Duitsland teruggekeerd naar Henegouwen. Waarschijn-

lijk was zij vanuit Holland ingelicht over de gang van zaken. Ze riep Willem meteen ter verantwoording. Deze onttrok zich aan de "Kabeljauwse" plannenmakers, ging naar zijn moeder in Henegouwen en onderwierp zich. Op 12 april 1350 moest hij alle "grafelijke" handelingen herroepen. Zo mislukte de eerste Kabeljauwse poging tot staatsgreep. Frappant detail: Margaretha zond haar zoon onder familiegeleide naar Sebourg in Henegouwen ter bedevaart, kennelijk als boetedoening.¹⁶ Aldaar werd Sint Druon, beschermheilige der herders, bijzonder vereerd.¹⁷ In het geval van Willem waren echter niet de schapen, maar was de herder afgedwaald!

Begin van de Hoekse en Kabeljauwse partijvorming

Inmiddels was de partijvorming in het graafschap Holland een realiteit. Een flink deel van de adel, zéker dat deel dat regelmatig raadsleden aan de grafelijke raad leverde, had zich onder de graven Willem III, Willem IV en zeker ook onder Margaretha, weten te verrijken, door leningen te verstrekken aan de in financiële nood verkerende graven tegen voor de geldschietters gunstige voorwaarden, en ook door aankoop van privileges en lenen van de grafelijkheid. We vinden deze lieden later bij de Hoekse partij.

Een ander deel van de adel, meestal geen raadslid, zag zich deze inkomstenbronnen ontgaan. Bovendien voelden zij zich gedwarsboemd doordat winstgevende ambten als baljuw en rentmeester aan anderen werden vergeven en aankopen van vrijgekomen lenen, die een mooie afronding konden vormen van hun andere leengoederen, mislukten, omdat raadsleden door voor-informatie vanuit eigen kring altijd méér boden. Deze groep van edelen, waar afgunst en haat ging heersen, vormde de kern van de latere Kabeljauwen.

Bij deze groep voegde zich het overgrote deel der steden, waar grote onvrede over de financiële politiek van graaf en raad bestond. Niet alleen kregen deze steden hun eigen leningen aan de graaf niet terugbetaald (en werden ook de renten daarop niet voldaan), maar hun handelswaar en kooplieden werden in het buitenland (Brabant, Vlaanderen, Gelre) in beslag genomen respectievelijk gegijzeld, ter compensatie omdat de Hollandse graaf zijn schulden en renten niet kon betalen.

Gijsbrecht van Nijenrode zal van dit alles ongetwijfeld vernomen hebben. Hij zal meestentijds een militaire rol hebben moeten vervullen, ver van de politiek rond de "Verbeider", maar niettemin het zijne hebben gedacht.

Een Kabeljauwse samenzwering

Margaretha, bezorgd over de toenemende spanningen, was na 1 april 1350 voornemens zelf het bewind in Holland en Zeeland op zich te nemen.

De harde kern van de ontevredenen aldaar gaf echter niet op. Bevreesd dat Margaretha met steun van haar aanhang met harde hand haar eisen zou laten inwilligen, alvorens uiteindelijk afstand te doen - wat zou neerkomen op het financieel "uitknijpen" van Holland en Zeeland als wingewesten van Henegouwen - sloot deze kern zich aaneen met de zogenaamde "Kabeljauwse" Verbondsakte,¹⁸ waarvan de tekst ons zeer interessante informatie verschaft. De datering is 23 mei 1350.

De brief is als een politiek programma te beschouwen, waarbij vooruitgelopen werd op de te verwachten daadwerkelijke aansluiting bij het verbond van edelen en steden, waarvan men de politieke mening wist. De brief ging zogenaamd uit van Willem (de Verbeider, maar deze was toen nog in Henegouwen), die zich voluit "hertoghe van Beyeren, grave van Hollant, van Zeelant ende here van Vrieslant" noemde, en werd waarschijnlijk in Delft met medeweten van het stadsbestuur opgesteld door de harde kern.

In de brief verklaarde Willem wie zijn "lieve ende ghetrouwe ridders, knapen . . . ende steden" zijn, die hem met "horen maghen, vrienden ende hulperen bi ghestaen hebben ende daghelix bi staen", en wie zijn vijanden waren. Tot de vrienden behoorden de volgende personen, die in mijn verhaal voorkomen:

- Jan, heer van Arkel. Reëel trad hij pas in augustus 1350 tot het verbond toe. Hij was Jan IV van Arkel, halfbroer van de bisschop van Utrecht, en in de jaren 1340 - 1343 namens de graaf "bewaarder en voogd" van het bisdom. Toen zijn broer, de bisschop, tegen Holland begon te ageren, trok Jan IV zich uit de Hollandse politiek terug. Hij had de status van ridder.
- Jan (I), heer van Egmond, raadslid en vooral militair. Hij wordt als de grote leider van de Kabeljauwse samenzwering beschouwd. Ook hij was ridder.
- Jan, heer van Waterland. Hij heette voluit Jan III Persijn, ridder, heer van Waterland. Hij was een zoon van Nicolaas II Persijn, ridder.

Tot de verklaarde vijanden der Kabeljauwen behoorden:

- Willem van Duvenvoorde, die zich in dienst van de graaf zéér verrijkt had, maar zich geleidelijk uit de Hollandse politiek terugtrok naar Brabant. Zijn grote bezittingen kwamen uiteindelijk via zijn verwanten, het geslacht Van Polanen, deels bij de Oranjes terecht.
- Jan (II) van Polanen, en zijn broers. Tot die broers behoorde ook Gerard van Polanen, op dat moment gegoed in Berkel en Nootdorp en gehuwd met Lutgard van Wulvenhorst.¹⁹
- De heren Jacob en Herberen van der Binchorst. De eerstgenoemde komt in een volgend artikel uitgebreid ter sprake.²⁰
- Dirk (III) van Brederode, aanhanger van Margaretha en haar politiek, omdat hij van begunstiging door haar had geprofiteerd.

Alle genoemde vijanden waren ridders. Onder de knapen werden tot de vijanden gerekend: Kerstant, Wouter "ende anders haer broeders" van Raporst, Gherets kindere. Voor ons van belang is het gegeven van De Geer,²¹ dat zegt dat in 1343 Splinter van Nijenrode zijn recht op 7 morgen lands in De Lier, met daarop een woning, die aan wijlen Gerrit (ook wel Gerard genoemd) van Raaphorst, ridder, had toebehoord, overdroeg aan Gerrits dochter, die tevens Splinters nicht was.

Willem moedigde in juli 1350²² tijdens een bezoek aan Delft onder begeleiding van zijn oom (zijn moeder vertrouwde hem niet meer) de kern van ontevreden edelen aan om door te gaan!

Op zijn verzoek gingen in het geheim de edelen Gerard van Heemskerk en Claas van Zwieten naar de Utrechtse bisschop, om namens Willem over een vrede te onderhandelen. Waarschijnlijk zijn, tegelijk met het toetreden van Jan IV van Arkel tot de "Kabeljauwse" conspiratie, van diens halfbroer, de bisschop, toezeggingen voor een vrede ontvangen. Toen al moet Willem met een binnenlandse strijd rekening hebben gehouden, waarbij rust aan de grenzen nodig was. Ook de hertog van Brabant werd tevreden gesteld door al eerder begonnen betalingen van inkomsten uit het weduwengoed van Johanna van Brabant, de latere hertogin van Brabant, maar op dat moment nog weduwe van graaf Willem IV.

Brokken vermoedt dat Willem de Verbeider toen al lucht had gekregen van zijn moeders plannen om Holland en Zeeland in de invloedssfeer van de Engelse koning te brengen.²³

Hoeken sloten zich formeel aaneen

Ondanks de opzettelijk klein gehouden kring van samenzweersers lekte toch iets uit. Dit leidde tot de op 23 augustus 1350 - tijdens een volksoploop in de stad Delft - gepleegde moord op de Kabeljauwsgezinde edelman Claas van Zwieten,²⁴ die ervan verdacht werd in het complot te zitten en de heer van Brederode te willen doden. Het werd bekend dat vooraanstaande Hoeken de aanstichters waren.

De Hoeken, zich bedreigd voelend, sloten zich nu ook aaneen in een verbond (5 september 1350), waarin geen vijanden genoemd werden, slechts adhesie aan Margaretha werd uitgesproken.²⁵

Willem onderwierp zich en verzoende zich, tijdens hun verblijf in Holland, op 21 en 27 september 1350, opnieuw met zijn moeder.²⁶

Vrijwillig zal hij dat niet gedaan hebben. Hij keerde terug naar Hene-gouwen. Het is goed mogelijk, dat hij in de maanden daarop contact met de Kabeljauwse voormannen heeft gehad en zijn tijd heeft afgewacht.

Ic Ghisebrecht van Nuwenrode, ridder, make cond ende kenlic allen luden, dat ic verdraghen ben mit heren Janne, heer van Arkel, Janne, heer van Culenburch, heren Janne, heer van Egmonde, heren Jan Parsijn, heer van Waterlant, heren Gheret van Eemskercke, heren Janne van der Wateringhe, heren Gheret van Egmonde, ridders, ende met den steden van Delf, van Hairlem, van Leyden, van Aemstelredamme, van Rotterdamme ende van Sciedamme in deser manieren:

Dat ic mit hem vyand wesen zel heren Willems van Duvenvoirde, heren Jans van Pollanen ende dergheenre, dies met bliven willen jehens dese heren ende steden voirscreven ende mi.

Voirt so heb ic gheloift ende ghelove bi mire trouwen, dat ic mit onse vianden voirscreven en ghenen vrede noch zoene maken en zel, tensie eendrachtelic mallijc bi des anders wille.

Voirt so sel ic hoir hulper wesen jehens onsen vianden voirseit ende bi hem comen ende te helpen alle weghe als hoirre enich te doene heeft, so ic machtichste ende suverlixste can ende mach na dien dattet hoirre enich mi te weten laet.

Voirt so sel ic alle weghe hem luden voirnoemt sterken, helpen ende vorderen in allen zaken, dair hoirre enich recht of redene toe heeft jehens onsen vianden voirscreven.

Voirt so heb ic gheloift bi mire trouwen, waer dat sake dat yemande van hem biden voirseit om deser saken willen last jof veede tot enigher tijt van yemande up quame, dat ic dat ghesamenderhand met hem draghen zel ende hem dat te helpen wederstaen sonder wedersegghen, so ic machtichste mach, behoudenlic dat ic minen here van Hollant doen zel al dat ic hem sculdich ben te doene sonder arheit.

Ende want ic alle dese vorewaerden voirscreven ghanselic ende trouwelic houden wil ende voldoen al dat voirseit is, so heb ic desen brief beseghelt met minen zeghel. Ghegheven int jaer ons Heren M.CCC ende vijftich, des vridaghes voir sinte Clementsdaghe.

Afb. 1. Transcriptie van de oorkonde van 19 november 1350, waarbij Gijsbrecht van Nijenrode zich aansloot bij het verbond van de Kabeljauwen.²⁷

Gijsbrecht II van Nijenrode koos partij

De Kabeljauwse voormannen in Holland hebben hun kleine groep met overleg weten uit te breiden.

Zo sloot per charter van 19 november 1350 Gijsbrecht (II) van Nijenrode, ridder, zich bij het verbond der Kabeljauwen aan (zie Afbeelding 1).²⁷ Hij noemde daarin als vijanden alleen Willem van Duivenvoorde en Jan van Polanen.

In tegenstelling tot de oorspronkelijke Kabeljauwse verbondsbrief, repte Gijsbrecht niet over zijn vrienden, magen en helpers, die hem zouden steunen.

In de oorlogshandelingen vanaf 1345 moet Gijsbrecht een nauw contact met enkele raadsleden hebben gehad, zodat dezen wel zo ongeveer wisten waar hij politiek stond. Hij moet, uit onvrede over de regeringspraktijken van Margaretha en haar broer, de opvattingen van de harde Kabeljauwse kern hebben gedeeld. Er zijn waarschijnlijk enkele specifieke grieven geweest:

- De betaling van zijn uitgaven voor de oorlogvoering zal zijn uitgebleven, gezien de rampzalige financiële politiek van de gravin.
- Als Hollandsgezind edelman in de grensstreek zal hij de beslissingen van de graaf, en later de gravin, betreffende de politiek ten opzichte van

de bisschop als "bij hem, over hem, maar zonder hem" hebben ervaren. Hij was geen lid van de raad van Margaretha.

- Hij zal in de houding van Margaretha ten opzichte van de Utrechtse banelingen een gevaar hebben gezien voor zijn eigen positie.
- Het feit dat Gijsbrecht als vijanden alleen Willem van Duivenvoorde en Jan (II) van Polanen noemt, is terug te voeren op een, waarschijnlijk onder zijn vader Splinter ontstaan, conflict met deze heren betreffende goederen in De Lier. Splinter was aldaar, zoals eerder in dit artikel werd opgemerkt, gegoed geraakt via zijn vrouw uit het geslacht Persijn.

Het stamgoed Polanen, leen van de grafelijkheid, lag in Monsterambacht; verder hadden de Van Polanens enkele percelen eigen goed in de omgeving van Monster. Jan I van Polanen erfde van zijn oom tienden in Monster, Willem van Duivenvoorde erfde van dezelfde een tiend in De Lier (voor een toelichting op de verwantschappen, zie Afbeelding 2). Gebleken is dat Jan I van Polanen lenen uitgaf, die hij voor een behoorlijk deel door opdracht (lees: door aandrang uit te oefenen op de bezitter van allodiaal goed of grafelijk leengoed) onder zijn leenheerschap had gekregen. De onderzoeker Brokken telde dat van 70 lenen er 37 zo waren verkregen; 16 daarvan lagen in Monster, De Lier, Rijswijk, Wateringen en Maasland.²⁸

Daar Splinter zowel in De Lier als Maasland gegoed was, zal hij ook aan die druk hebben blootgestaan. Maar er was meer. Hiervoor is al vermeld, dat in 1343 Splinter van Nijenrode *recht en aanspraak* op 7 morgen land in De Lier, met de erop staande woning, die aan Gerrit (= Gerard) van Raaphorst, ridder, hadden behoord, overgaf (lees: moest overdragen) aan Gerrits dochter, die tevens Splinters nicht was.

Uit gegevens van Brokken valt de gang van zaken te reconstrueren. Gerrit van Raaphorst had dit goed in bezit als versterfelijk leen van graaf Willem III. Dit betekende, dat het niet op een dochter kon vererven. Nu was Gerrit gehuwd met Agniese van Duivenvoorde, een volle nicht van de vader van Jan I van Polanen en Willem van Duivenvoorde. De laatste heeft waarschijnlijk, als raadslid, financier en gunsteling van de graaf, aan deze de "gunst" weten te ontfoetselen, dat het leen onversterfelijk werd, en dus aan de dochter kon komen. Gerrit is waarschijnlijk via erfenis of aankoop aan het leen gekomen, op voorwaarde dat als het niet aan zijn dochter kon vererven, het aan haar verwant Splinter van Nijenrode kwam.²⁹ Hoe die verwantschap liep is niet bekend. De Hoeken Jan (II) en Gerard van Polanen waren zoons van Jan I van Polanen; Willem van Duivenvoorde was een oom van Jan II, en zelf een gelegitimeerde bastaardzoon van Philips van Duivenvoorde, en daardoor een halfbroer van Jan I van Polanen (Afbeelding 2).

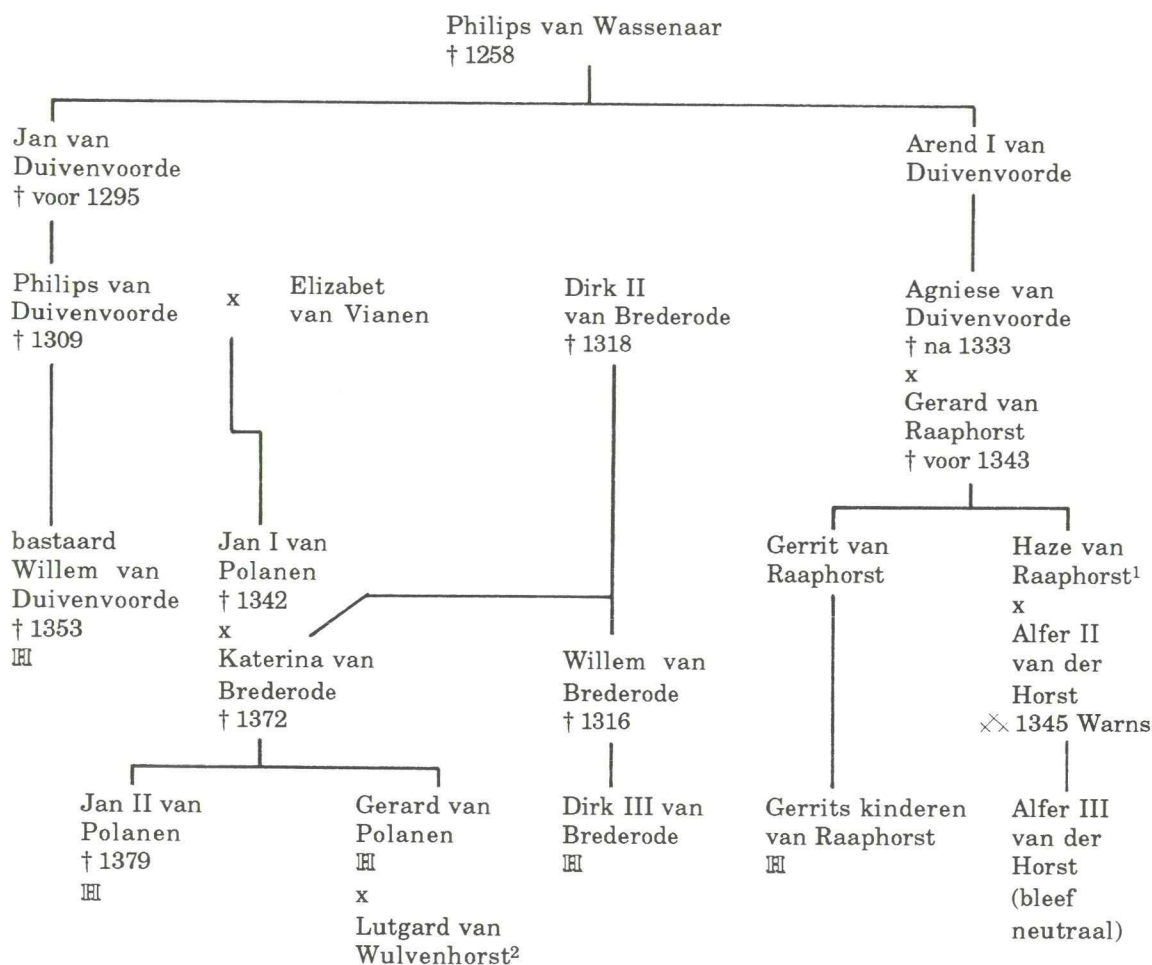
Wie kunnen Gijsbrecht hebben beïnvloed om daadwerkelijk aan de Kabeljauwse samenzwering deel te nemen?

Om na te gaan welke factoren op de uiteindelijke keus van Gijsbrecht II van Nijenrode invloed gehad kunnen hebben, zullen we ook moeten bekijken of er sterke Kabeljauwse invloed kan zijn gekomen uit de hierna te noemen categorieën van personen.

• Bloedverwanten van de echtgenote(s)

In recente publicaties wordt nog steeds verwezen naar de artikelen van De Geer (1851 en 1853), en wordt gesteld dat de eerste vrouw van Gijsbrecht de naam Mabilia van Arkel van Leyenberg droeg. Ik neem evenwel aan dat dat huwelijk nooit heeft bestaan.

De Geer heeft zelf ook al getwijfeld. In 1851 noemt hij in hetzelfde artikel eerst een dochter van Otto van den Poel³⁰ als vrouw, daarna echter in een naschrift Belia van Leyenberg, terwijl ze in de uitslaande tabel beiden als echtgenote worden genoemd, met Belia als eerste vrouw. De bron die De Geer in het naschrift noemt, geeft echter geen informatie. In de publicatie van 1853 wordt Belia van Leyenberg weer als eerste vrouw opgevoerd, waarbij verwezen wordt naar kwartierlijsten³¹ (in dit geval: opsomming van 8 overgrootouders in een eigenaardige volgorde) uit veel later tijd. Dergelijke kwartierstaten of -lijsten zijn weliswaar aardig en illustratief als "informatie" achteraf, maar als bron hoogst onbetrouwbaar. Recente gezaghebbende publicaties vermelden deze Mabilia dan ook niet³² (er is geen enkel authentiek archiefstuk over haar gevonden), of spreken

¹ Aan haar raakte Splinter van Nijenrode in 1343 grond in De Lier kwijt.

² Zij was, na het overlijden van Gerard van Polanen, ook de laatste echtgenote van Gijsbrecht II van Nijenrode.

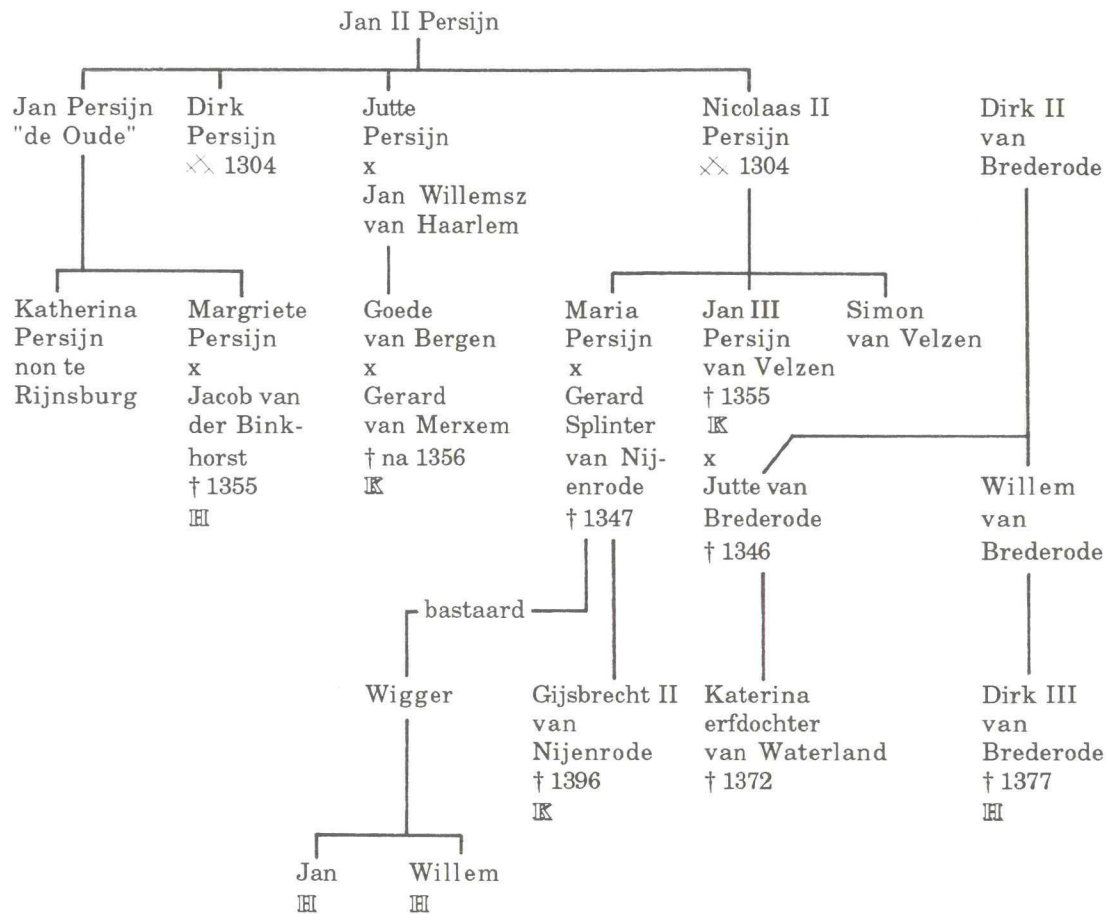
Afb. 2. Een deel van de Van Wassenaar - Van Duivenvoorde - Van Polanen clan.
 H = Hoeks.

sterke twijfel aan haar uit.³³ De verwarring is waarschijnlijk al in de 16de/17de eeuw ontstaan door een manuscript van de Utrechtse genealoog Booth,³⁴ die van de relatie Van Nijenrode - Van Persijn niet goed op de hoogte was.

Met deze correctie kan dan Margriete van Rijn Hendriksdr³⁵ haar rechtmatige plaats als eerste echtgenote en moeder van al Gijsbrechts wettige kinderen innemen. Zij moet nauw verwant zijn geweest aan Hendrik van (den) Rijn, proost van het Kapittel van St. Jan, die evenals Herman van (den) Rijn Hollands leenman en Utrechts banneling was.³⁶ Van háár familie uit kan enige invloed zijn gekomen.

• *Eigen, bloedverwante familieleden*

Van de zijde van Gijsbrechts moeder kan wel invloed op zijn politieke keuze gekomen zijn (zie ook Afbeelding 3 en het kaartje in Afbeelding 4). Maria Persijn was namelijk een zuster van Jan III Persijn,³⁷ heer van Waterland, een der Kabeljauwen van het eerste uur én lid van de grafelijke

Afb. 3. Verwantschapslijnen tussen enkele hoofdrolspelers in dit artikel.
 K = Kabeljauws, H = Hoeks in 1350.

raad. Beiden waren kinderen van Nicolaas II Persijn, heer van Waterland. Oom Jan Persijn was gehuwd met Jutte van Brederode, dochter van Dirk II van Brederode. De laatste was grootvader van Dirk III van Brederode, de grote Hoekse leider.³⁸

Kort gezegd: een oom van moederskant was Kabeljauws leider, terwijl deze zelfde oom tevens een aangetrouwde oom was van een Hoeks leider. Maar dergelijke verwantschappen hadden politiek vaak geen invloed. Het kwam aan op argumenten, belangen en . . . haat!

• *Verre bloedverwanten*

In een verklaring die Gijsbrecht in 1360 aan de bisschop afgaf,³⁹ en die onder andere door Johan, heer van Arkel, ridder werd bevestigd, noemde Gijsbrecht deze zijn maag, terwijl Van Arkel Gijsbrecht neef noemde.⁴⁰ Deze verwantschap moet ver terug ontstaan zijn en is vooralsnog niet te traceren. Deze Johan kan de Kabeljauwse leider zijn geweest. Jan IV van Arkel⁴¹ stierf in mei 1360. Vroeg contact is onwaarschijnlijk.

• *Naaste medewerkers te Breukelen*

Er trad te Breukelen rond 1350 een Gijsbrecht van den Vliet,⁴² knaap, op die ook als plaatsvervangend militair commandant op het huis Nijenrode fungeerde. Hij was de vader van Jutte van Vliet, die gehuwd was met

Afb. 4. Kaartje van Holland en Utrecht omstreeks het midden van de 14de eeuw, met onder meer de belangrijkste in dit artikel genoemde plaatsen.

Herman van den Rijn (de banneling?).⁴³ Deze Jutte verkreeg in 1372 grote leengoederen te Breukelen, Oud Aa en Portengen. Het familieverband tussen Van den Poel, Van den Rijn en Van den Vliet ontgaat ons nog. De grenspolitiek van Margaretha zal door hen wel zijn afgekeurd.

• *Naaste medewerkers elders*

Wat betreft de mogelijkheid van naaste medewerkers elders, denken we onmiddellijk aan Jan I van Egmond,⁴⁴ ridder die aan alle militaire operaties had deelgenomen, en Gijsbrechts goed gekend moet hebben. Hij was Kabeljauw van het allereerste uur. Hij was aangewezen om graaf Willem al in 1349 in te huldigen. Hij was een zeer vooraanstaand raadslid. Er was geen familierelatie tussen hem en Gijsbrecht van Nijenrode.

Uit het voorgaande valt ongeveer wel op te maken, in welke richting de mening van Gijsbrecht II van Nijenrode werd gestuurd, en op welk standpunt dat uiteindelijk uitkwam.

De voortslepende oorlog met Utrecht deed de grafelijke financiën geen goed. Margaretha heeft zich niet werkelijk ingespannen om tot een blijvende vrede met Utrecht te komen.

Vanaf de zomer van 1350 voerde Margaretha zelf het grafelijke bewind over Holland. Onder haar bestuur bleef de situatie in het grensgebied met Utrecht onzeker.

Conclusie

Gijsbrecht van Nijenrode zal, mét zijn familieleden uit het geslacht Persijn, hebben verwacht dat een blijvende verwijdering van de raadsleden der Van Wassenaer - Van Duivenvoorde - Van Polanen clan (Afbeelding 2), een grote verbetering in het bestuur van het graafschap zou brengen, dat wil zeggen snelle vrede met Utrecht, sanering van de financiën van het graafschap, grotere rechtszekerheid vanuit de grafelijke raad. Maar ook: geen belemmering meer bij het verbeteren van de eigen positie in het graafschap.

Waarschijnlijk is eind 1349 het standpunt van Gijsbrecht van Nijenrode al definitief bepaald geweest. Toen in 1350 bleek dat de "Hoekse" edelen er niet toe bereid waren Willem de Verbeider zonder meer als graaf te accepteren, en tot sluipmoord op tegenstanders overgingen, heeft de kleine groep van Kabeljauwse samenzweerders moeite gedaan om een grotere achterban te mobiliseren, en bekendheid aan hun plan gegeven.

Dit leidde tot het door Gijsbrecht van Nijenrode uitgegeven charter van 19 november 1350, waarin hij zich met de Kabeljauwse kopstukken verbond. Dit charter zal ongetwijfeld ook hebben gediend als propaganda voor het overhalen van weifelende edelen. In hoeverre Margaretha's politieke draai, om de Engelse koning in haar politieke moeilijkheden te betrekken, voor Gijsbrecht van Nijenrode eveneens een rol heeft meegespeeld, is niet bekend.

Noten

- 1 E.B.J. Postma, 1983. Nijenrode in Prent. Uitgave Nijenrode, Breukelen / Repro-Holland, Alphen aan den Rijn, 2de druk, 76 blz.
- 2 J.J. de Geer, 1853. Nalezingen op de proeve eener geschiedenis van het geslacht Van Nijenrode. Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht, vijfde deel, eerste stuk, blz. 138 - 226, blz. 145. Aldaar géén bronvermelding.
- 3 De Geer, 1853, blz. 147 en 184.
- 4 J.J. de Geer, 1851. Proeve eener geschiedenis van het geslacht Van Nijenrode uit de oorspronkelijke stukken bewerkt. Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht, vierde deel, eerste stuk, blz. 81 en 82.
- 5 De Geer, 1853, blz. 148. Niet duidelijk is of Gijsbrecht met een zuster van Jan van Alblas was gehuwd, of de laatste met een zuster van Gijsbrecht. Het is uitgesloten dat de een de schoonvader van de ander was, want zij leefden vrijwel gelijktijdig. Jan van Alblas volgt in 1288 al zijn vader op, en is in 1329 overleden. Zie: C. Hoek, 1991. Repertorium op de lenen van de proosdij van Sint Marie te Utrecht, gelegen in de Alblasserwaard en de Vijfherenlanden. Ons Voorgeslacht, jaargang 46, blz. 183 - 193, daarin blz. 183 en 184.
- 6 C. Hoek, 1991. Acten betreffende De Lier. Ons Voorgeslacht, jaargang 46, blz. 220 en 222.
- 7 C.A. Rutgers, 1970. Jan van Arkel. Bisschop van Utrecht. Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht, XXXIV. Wolters-Noordhoff, Groningen, 304 blz., in het bijzonder blz. 24 - 25.
- 8 J.E.A.L. Struick, 1981. Om ijdel woorden wille. Jaarboek Oud-Utrecht 1981, blz. 35 - 60, in het bijzonder blz. 41 en 54, waar ook de foutieve bewering dat Nijenrode pas in 1329 open huis voor de graaf werd.
- 9 Onder Margaretha waren, in 1346, zestien raadsleden actief. Van de ca. 50 verschillende raadsbesluiten in dat jaar zijn in 41 gevallen de namen van ondertekenende raadsleden bekend. Van de 81 handtekeningen zijn er 42 van latere Hoeken, 21 van latere Kabeljauwen en 18 van neutralen of in 1350 reeds overleden raadsleden.
- 10 De Geer, 1851, blz. 83.
- 11 H.M. Brokken, 1982. Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse Twisten. De Walburg Pers, Zutphen, 676 blz., in het bijzonder blz. 35.
- 12 De Geer, 1853, blz. 185, waar hij in 1349 als eigenaar van belendende goederen te Noordwijk wordt genoemd. Dat is kennelijk een verwijzing naar een vroegere situatie.

- In juni 1347 was Gijsbrecht van Nijenrode al zelfstandig actief door de gerechtsheerlijkheid Breukeleveen te pachten. Hij zal zijn vader dan reeds zijn opgevolgd. Zie: A.A. Mantén, 1995. Het huis Rietveld aan Vecht en Vaart te Breukelen en zijn bewoners. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10, nr. 1, blz 4 - 19, in het bijzonder blz. 6.
- 13 Brokken, 1982, blz. 41.
 - 14 Brokken, 1982, blz. 49 - 50.
 - 15 Brokken, 1982, blz. 53.
 - 16 Brokken, 1982, blz. 69.
 - 17 J. van Overstraeten, 1969. De Nederlanden in Frankrijk. Beknopte encyclopedie. Vlaamse Toeristenbond, Antwerpen. 605 blz., in het bijzonder blz. 514 en 515.
 - 18 Brokken, 1982, blz. 614 - 620.
 - 19 Na het overlijden van Gerard van Polanen op 3 mei 1380 zou zij vóór 1388 met onze Gijsbrecht II van Nijenrode hertrouwen. Zie: J.C. Kort, 1986. De Leenhoven van de heren van Vianen. IV. De lenen van Dolre. Ons Voorgeslacht, jaargang 41, blz. 224 - 241, in het bijzonder blz. 228 en 229.
 - 20 B.F. van Wallene, 1996. De Hoeksgezinde zonen van Wigger van Nijenrode. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 11, nr. 3, blz. 124 - 130.
 - 21 De Geer, 1853, blz. 149. Tevens: C. Hoek, 1973. Repertorium op de grafelijke lenen in De Lier, Schipluiden en Vlaardingen, 1252 - 1648. Ons Voorgeslacht, jaargang 28, blz. 69 - 126, in het bijzonder blz. 98 en 126.
 - 22 Brokken, 1982, blz. 72.
 - 23 Brokken, 1982, blz. 78.
 - 24 Brokken, 1982, blz. 85. Hij was de achterneef van Boudyn van Zwieten.
 - 25 Brokken, 1982, blz. 623 - 624.
 - 26 Brokken, 1982, blz. 625 - 627.
 - 27 Brokken, 1982, blz. 628. Het origineel wordt bewaard in de Archives Nationales te Parijs, onder de papieren van graaf Egmont - Pignatelli, série T, nr. 159¹⁴.
 - 28 Brokken, 1982, blz. 228, 229 en 231.
 - 29 Brokken, 1982, blz. 214 - 215, 222 en 248.
 - 30 De Geer, 1851, blz. 23 en blz. na 122.
 - 31 De Geer, 1853, blz. 162, 179 en 150 (voetnoot 4).
 - 32 M.J. Waale, 1993. Een bijdrage tot de genealogie van het geslacht Van Leyenberch. De Nederlandsche Leeuw, jaargang CX, kolommen 44 - 64.
K.N. Korteweg, 1952. De middeleeuwse Heren van Asperen. De Nederlandsche Leeuw, jaargang LXIX, kolommen 136 - 157.
 - 33 G.J.J. van Wimersma Greidanus, 1994. Kwartieren Greidanus - Jaeger in stamreeksen. Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde, 's-Gravenhage, in het bijzonder nr. 512.
 - 34 Verzameling Buchel - Booth, Rijksarchief te Utrecht, inv. nr. 172, blz. 729, onder de punten 4 en 6.
 - 35 De Geer, 1853, blz. 169.
 - 36 Rutgers, 1970, blz. 31 en 32.
 - 37 Brokken, 1982, blz. 565 - 566. Jan III Persijn werd ook wel Johan Persijn genoemd.
 - 38 Brokken, 1982, blz. 537 - 538.
 - 39 J.C. Kort, 1996. Repertorium op de grafelijke lenen in het sticht Utrecht 1204 - 1649. Ons Voorgeslacht, jaargang 51, blz. 66 - 93, in het bijzonder blz. 68 - 69.
 - 40 Verzameling Buchel - Booth, inv. nr. 17, fol. 52 verso - 53 verso.
 - 41 Brokken, 1982, blz. 531.
 - 42 Kort, 1996, blz. 68.
 - 43 J.C. Kort, 1986. De Leenhoven van de heren van Vianen. IV. De lenen van Dolre. Ons Voorgeslacht, jaargang 41, blz. 224 - 241.
 - 44 Brokken, 1982, blz. 449 - 457. Uit de subscriptielijsten van oorkonden, uitgaande van 's graven raad, valt op te maken dat zij in ieder geval samenwerkten op 26 - 29 oktober, 10 - 14 december en 31 december 1347 en 8 mei, 8 - 11 juli en 21 juli 1348.

De Hoeksgezinde zonen van Wigger van Nijenrode

B.F. van Wallene
Dreef 9, 3628 BJ Kockengen

Wat was de herkomst van het riddermatige geslacht Van Rietvelt? Dat is een vraag die mij al geruime tijd bezig houdt. In een eerdere publicatie maakte ik aannemelijk, dat de gemeenschappelijke stamvader van de Van Rietvelts een bastaardzoon was van een man uit de familie Van Nijenrode.¹ Om die reden ben ik aandacht gaan besteden aan de uit de archieven bekende bastaardzonen uit dat geslacht.

Wigger van Nijenrode en zijn twee zonen

In dat verband raakte ik in het bijzonder geboeid door de vermelding bij De Geer² van Wigger van Nijenrode, en zijn zonen Jan en Willem, waarvan Wigger door hem omschreven werd als ". . . al of niet uit echten bedde geboren".

De bron hiervan was voor De Geer een lijst met regesten (samenvattingen van oorkonden), samengesteld door ene Van Alkemade, waarschijnlijk een archivaris. Lezing van het regest maakt de goede verstaander meteen duidelijk waar het over gaat: "1355, zaterdag na Meidag. Een vergifnisbrief van hartoch Willem etc. over Jan Volcmaer en Wouter, sijn broeder, *Jan Wiggers soone van Nyenrode en Willem, sijn broeder*, Gerrit Philips soone en Willem Willem Wouterssoons sone, daer in hij haer vergeeft sijn oevelen moet." (Zie de door mij cursief geschreven namen.)

Het ging in het desbetreffende document dus om een groep mannen, die iets aan de graaf van Holland (in casu graaf Willem V uit het Beierse Huis) misdaan had, maar daarvoor collectief vergiffenis van hem kreeg. Daarbij moeten we er ons van bewust zijn dat dat plaats vond in 1355, midden in de nasleep van de eerste en zeer heftige uitbarsting van wat later de Hoekse en Kabeljauwse Twisten zou gaan heten.

De Geer heeft Jan en Willem Wiggersz wel als Van Nijenrodes herkend, maar niet als partijgangers van de Hoekse partij. Dat idee leek ook veel te gek; Gijsbrecht van Nijenrode was in 1355 immers zeer duidelijk de Kabeljauwse partij toegedaan!

De historicus Brokken³ heeft in zijn standaardwerk over deze burgeroorlog (want dat was het) uitvoerig stilgestaan bij het verloop van de uitvoering van de verzoeningspolitiek, die de graaf vanaf 1354 volgde. Gevluchte en verbannen partijgangers van de Hoekse partij konden tegen betaling van opgelegde "zoen" gelden terugkeren en hun geconfisqueerde goederen terugkrijgen. Dit veroorzaakte dikwijls nieuw ongenoegen bij de Kabeljauwse edelen, die vaak deze goederen - weliswaar tegen betaling aan de graaf - in bezit hadden gekregen. Brokken geeft in zijn werk een lijst van uitgevaardigde zoenbrieven, met opgelegde boeten en de namen van de Hoeken die het betrof.

Vreemd genoeg vermeldt hij wel de zoenbrief⁴ waar het ons om gaat, maar heeft hij Willem, de broer van Jan Wiggerssoone, niet opgemerkt, want hij vermeldt hem niet. Controle bij het origineel gaf echter duidelijk aan dat De Geer de juiste tekst weergaf.⁵ Brokken heeft bovendien kennelijk Jan niet als een Van Nijenrode erkend of herkend.⁶ Hij noemt hem Van Nieuwenrode.

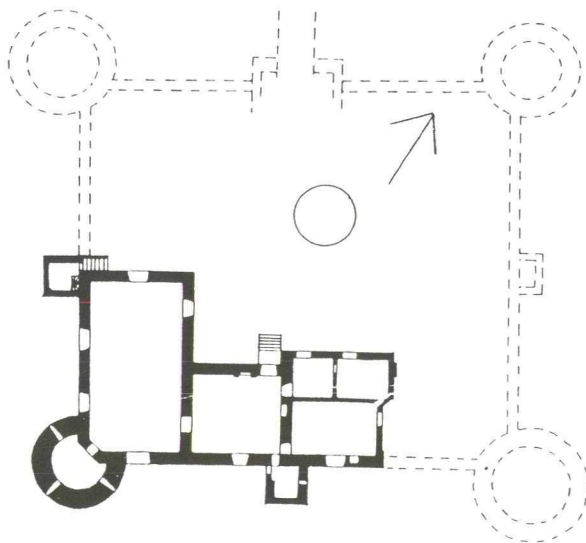
Over het hoe en waarom van het opduiken van deze gebroeders in het in die tijd voor de Van Nijenrodes persé vijandelijke kamp valt heel wat te speculeren, maar ook verantwoord te interpreteren. Dat is het politieke en psychologische aspect van de zaak. Eerst moeten we de genealogische en sociologische kant van de gegevens benutten.

Geld en bastaardij

Het zoengeld dat Jan Wiggerssoone van Nijenrode en zijn broer moesten betalen bedroeg 25 oude schilden.⁷ De overigen in dezelfde zoenbrief betaalden afwijkende bedragen: Jan Volcmaar en zijn broer samen 15, Gerrit Philipsz alleen 25 en Willem de zoon van Willem Woutersz alleen 6 oude schilden. Aannemelijk is, dat zij allen toen jong waren, en nog geen belangrijke verworven bezittingen hadden. De kopstukken van de Hoeken betaalden heel wat meer. Enige voorbeelden (die alle drie Hoeken waren, zoals we inmiddels uit mijn vorige artikel weten⁸): Dirk III, heer van Brederode 3000, Jacob van der Binkhorst 2400 en Gerard van Polanen 750 oude schilden. Willem van Zaanden, een machtige Haarlemse patriciër, betaalde 1000 oude schilden, maar zijn zoon Jan slechts 100 oude schilden.⁹

Als de broers Jan en Willem van Nijenrode in 1355 inderdaad jong waren, werden zij vermoedelijk omstreeks 1330 geboren. Hun vader Wigger, de bastaardzoon van een Van Nijenrode, kwam dan waarschijnlijk circa 1300 ter wereld. Dat was in de tijd van Gijsbrecht I van Nijenrode en zijn zoon Gerard Splinter. Opvallend is dan wel, dat de namen Wigger, Jan en Willem enigszins vreemd klinken in de directe omgeving van deze Van Nijenrodes. Toch is dat wel te verklaren.

Een bastaard was voor opvoeding en later bestaan in de eerste plaats aangewezen op zijn moeder. Alleen met haar en haar familie bestond er een familierechtelijke band. Alleen van die zijde kon hij rechtstreeks (zonder testament) erven. Van de kant van zijn natuurlijke vader had hij rechtens niets te verwachten. Van die zijde kon hij slechts via giften tijdens diens leven, of via uitdrukkelijk in diens testament genoemde regelingen, iets in eigendom of als leengoed in gebruik krijgen.¹⁰ Zeker als de vader jong was, en de moeder tot het huispersoneel behoorde, lag de zaak niet zo gemakkelijk. Vaak was het, ook om oppositie door naaste verwanten van de vader te vermijden, nuttig om al te nadrukkelijke verwijzing naar de ontstane bloedband te voorkomen, dus geen vernoeming. Ook later was gedrag dat door de familie van de vader als "hebberig" uitgelegd kon worden, niet zo gewenst. Het kwam vaak voor, dat pas in het testament van de vader, dat door diens verwanten was bezegeld, schriftelijk werd vastgelegd dat er een bastaard bestond. Deze was dan al volwassen, gehuwd en vader van één of meer kinderen. Maar zelfs dan kon er nog tegenwerking van vaders familie komen.

Afb. 1. Plattegrond van het slot Medemblik. Het gearceerde gedeelte staat er niet meer. De afbeeldingen 2 - 4 worden duidelijker door deze te vergelijken met deze plattegrond. (Ontleend aan D. Kransberg en H. Mils, 1979. Kastelengids van Nederland. Middel-euwen. Uitgave Fibula - Van Dishoek, Haarlem, blz. 128.)

Meestal hield de natuurlijke vader zijn bastaard goed in het oog en zorgde voor een passende opvoeding en scholing. Vooral als de bastaard in de naaste omgeving van zijn vader opgroeide en een speelkameraadje van diens kinderen werd, ontstond er een hechte band.

Zo kon een bastaard uitgroeien tot een trouwe krijgsmakker, raadgever en dienaar van zijn halfbroers.

Jan en Willem Wiggersz in dienst van een bevriende heer ?

Toen in 1351 de gewapende partijstrijd in het graafschap Holland begon, waren Jan en Willem circa 20 jaar oud. Als zij op dat moment nabij Nijenrode hadden gewoond, en onder de directe invloed van de Van Nijenrodes hadden gestaan, waren zij zeker niet in het Hoekse kamp beland. Waarschijnlijk is dus, dat zij al enige tijd elders verbleven, waar direct contact met "thuis" onmogelijk was. Dat hoeft geen verbazing te wekken. Gezien hun leeftijd zullen zij als leerling / stagiair bij bevriende of familierelaties van de Van Nijenrodes in dienst zijn geweest. Dat was in de Late Middeleeuwen een normale gang van zaken: het geslacht, waar men via bastaardij nauw mee verbonden was, trachtte uit hen flinke kerels te kweken, die op militair en bestuurlijk gebied (als schout, rentmeester, onderhandelaar of boodschapper) inzetbaar waren. Verder lijkt het, dat de broers bij het uitbreken van de twisten, zo zij al op de hoogte waren van de partijkeuze van Gijsbrecht II van Nijenrode, hun positie niet konden of - waarschijnlijker nog - niet wilden verlaten. Waren ze politiek geïndoctrineerd? Of speelde hier hun op ridderlijke leest geschoeide opvoeding een rol, en wilden zij hun directe chef trouw blijven en hun gegeven woord niet breken, noch hun kameraden in de steek laten, nu er militair gevaar dreigde?

Waarschijnlijk hebben alle hiervoor genoemde zaken een rol gespeeld. Wat we ons vervolgens moeten afvragen, is of we dit patroon ook op de Van Nijenrodes en hun situatie en omgeving kunnen toepassen. Daartoe werd in een vorig artikel⁸ ingegaan op vragen als: Wat kan Gijsbrecht II van Nijenrode hebben gebracht tot een partijkeuze in de Hollandse politiek? Wie kunnen hem hebben beïnvloed om te kiezen voor de Kabeljauwse partij? Wanneer maakt hij zijn definitieve keuze? Als we dat weten, kan een antwoord worden gezocht op de vraag of dat was voor of na het tijdstip waarop zijn bastaardneefjes hun stageplaats bereikten.

De conclusie waartoe ik toen kwam, was dat eind 1349 Gijsbrecht van Nijenrode zijn standpunt had bepaald. Hij behoorde niet tot de kern van de samenzweerders. Die zou pas in mei 1350 de (later "Kabeljauwse" genoemde) Verbondsakte opstellen, waarna waarschijnlijk in juli 1350 Willem de Verbeider definitief een leidersrol ging vervullen, niet het minst doordat men er echter kwam dat zijn moeder Margaretha bereid bleek Willems erfrechten op de graafschappen aan de Engelse koning op te offeren. Daar de Kabeljauwse plannen zo geheim mogelijk bleven, moet Gijsbrecht tussen augustus en november 1350 op de hoogte zijn gebracht en vervolgens definitief zijn ingelijfd in het Verbond.

Gijsbrecht zelf heeft op dat moment Willem van Duivenvoorde en Jan van Polanen als zijn vijanden gezien, en pas later ervaren wie er verder nog als vijand beschouwd moesten worden.

Tijdstip van vertrek van Jan en Willem Wiggersz naar elders

We bepalen ons nu nader bij de vraag wanneer Jan en Willem Wiggersz buiten de invloedssfeer van Gijsbrecht II raakten.

Het vertrek van Gijsbrechts neven volgt min of meer uit hun leeftijd. In 1345, tijdens het beleg van de stad Utrecht door het Hollandse leger,⁸ waren zij omstreeks 15 jaar oud. De zwager van Splinter van Nijenrode, Jan III

Afb. 2. De zuidzijde van slot Medemblik, gezien vanuit het zuidoosten. In 1349 namen Jan en Willem Wiggersz van Nijenrode, in het gevolg van Jacob van der Binkhorst, hun intrek in dit slot. Medemblik zou een belangrijke rol gaan spelen in de geschiedenis van hen en hun nakomelingschap.¹¹ De foto's in Afb. 2 - 4 zijn in november 1995 gemaakt door Mw. D.A.P. van Wallene-Sweers.

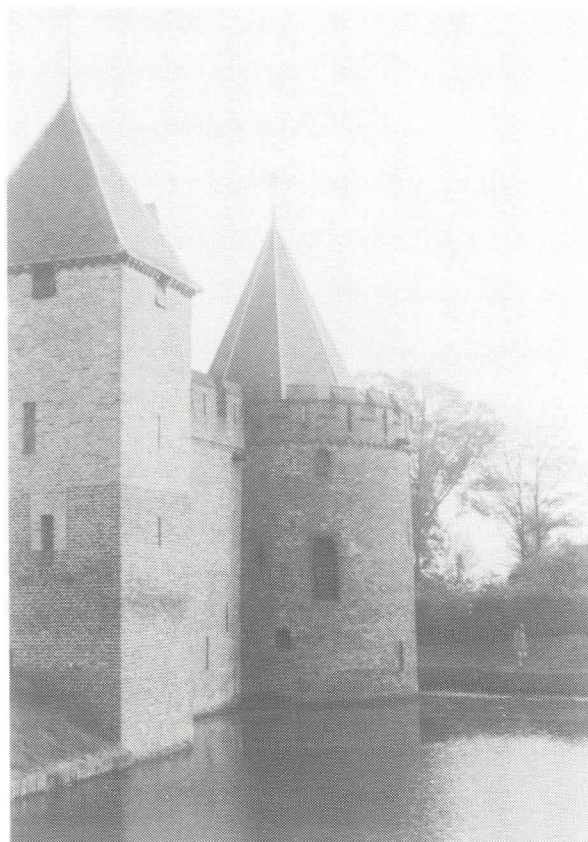
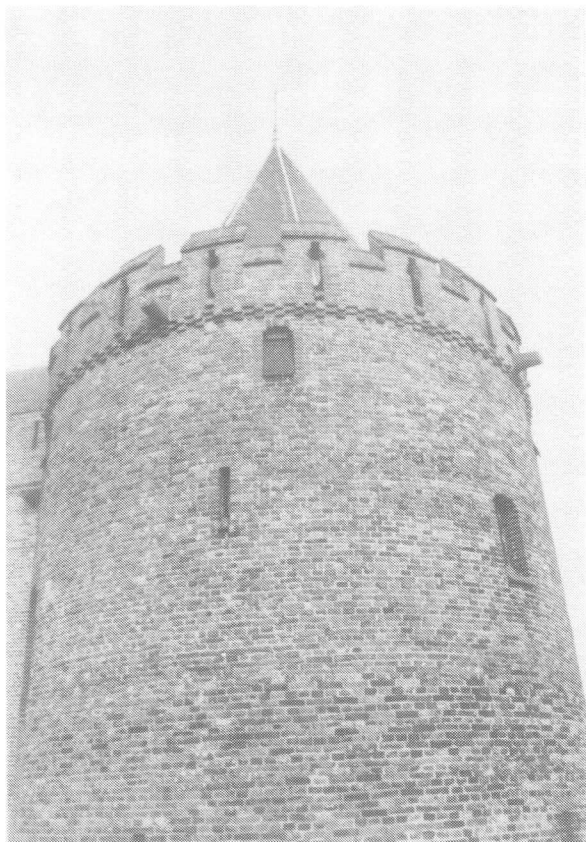
Persijn, was bij dat beleg aanwezig. Deze zal toen ongetwijfeld ook een bezoek aan het huis Nijenrode hebben gebracht. Het is aannemelijk dat toen onder meer over de opleiding van de knapen is gesproken.

Vervolgens zijn ze waarschijnlijk bij gelegenheid van de begrafenis van Splinter Van Nijenrode, circa 1347, door Jan Persijn meegenomen naar zijn bezittingen in De Lier, voor hun verdere vorming. Jan Persijn was toen nog niet partijpolitiek actief en beschouwde, zoals Splinter van Nijenrode dat in 1346 deed, Margaretha van Henegouwen als de rechtmatige landsvrouwe. Hij was lid van de grafelijke raad en nam in 1347 en 1348 - ondanks zijn hoge leeftijd - herhaaldelijk deel aan de besluitvorming van de graaf-verbeider, Margaretha's zoon Willem van Beieren.⁸ In 's-Gravenhage ontmoette hij herhaaldelijk een collega-raadslid, die in het vervolg van dit verhaal zijn rol gaat spelen.¹¹

Wie bracht Jan en Willem Wiggersz in het Hoekse kamp?

De vraag is nu: welke bekende relatie of welk familielid van Gijsbrecht II van Nijenrode kwam in aanmerking om gekozen te zijn als leermeester voor Jan en Willem Wiggersz? Daarbij gelden een aantal randvoorwaarden: in 1350/51 leefde hij ver verwijderd van Gijsbrecht II; in de tweede helft van 1350 ontpopte hij zich als Hoeks; en hij moet voldoende leiderschap of geestelijk overwicht hebben gehad om jongelui blijvend voor zich te winnen.

Uitgaande van eerder genoemde voorwaarden en eigenschappen, waaraan deze "verleider" zou moeten voldoen, springt in het uitgebreide veld van in de periode 1347 - 1351 optredende personen, er één onmiddellijk in het oog.

Afb. 3 (links). De zuidelijke hoektoren van slot Medemblik, vanuit het zuidwesten gezien.

Afb. 4 (rechts). De zuidwestzijde van slot Medemblik, gezien vanuit het westen.

Bij nader onderzoek blijkt hij bovendien aan nog nauwere randvoorwaarden te voldoen, en een verklaring te bieden voor enkele eigenaardigheden in de geschiedenis van de latere Van Rietvelts. Details over dit laatste bewaar ik echter voor mijn volgende artikel.

We hebben het dan over heer Jacob van der Binkhorst,¹² ridder. Een kleurrijke figuur met een eigenaardige carrière.

Voluit heette hij Jacob van Benthem. Hij was een zoon van Symon van Benthem, ridder, die in de archieven vermeld wordt in 1282 - 1327, uit diens eerste huwelijk met Jacoba van Wassenaer (een dochter van Jacob van Wassenaer en daardoor een achternicht van de vader van Willem van Duivenvoorde).

De Van Benthems werden beschouwd als een tak van het oudste Hollandse gravenhuis. Heer Symon bezat onder andere grafelijk leengoed in "den Poeldyc", 16 morgen tussen de kapel van Poeldijk en de "Wendekinsloet".¹³ De zoon Jacob werd voor het eerst genoemd in een charter van zijn vader in juli 1306. Hij was toen nog minderjarig. Vóór mei 1308 heeft Symon in Voorburg een kasteel gebouwd: het Huis ten Binchorst. Hij droeg het met 35 morgen omringend land op aan de graaf, en ontving het terug in leen.

De zoon Jacob van Benthem koos, evenals zijn broer Willem, voor de geestelijke stand; hij was kanunnik in het Domkapittel te Utrecht, en werd pastoor van Ouderkerk aan de Amstel, met een jaargeld van de graaf.¹⁴

Hij gaf deze post op toen zijn medekanunniken hem verkozen tot proost van West-Friesland, een zeer belangrijk ambt, met de bisschoppelijke bestuurs- en rechtsmacht, niet het geestelijk gezag, dat bleef aan de bisschop.

Hoewel hij als proost nog vermeld wordt tot 1332, kocht Jacob al in 1328 het goed De Harnesse bij Delft van de toenmalige leenman, en werd hij er door de graaf vervolgens mee beleend. In 1334 bleek hij zijn naam gewijzigd te hebben: hij noemde zich toen Jacob van der Binkhorst, had de geestelijke stand in 1332 verlaten, en bleek in 1334 reeds gehuwd te zijn én ridder.

Zijn vader en beide oudere broers waren toen al overleden.

Het is niet waarschijnlijk dat hij toen op het Huis ten Binkhorst woonde, daar zijn oomzegger Gijsbert van der Binkhorst tot 1343 daarvan leenheer was.¹⁵

Jacobs vrouw was Aleyd, dochter van Otto, heer van Asperen, ridder.

Al spoedig vinden we Jacob van der Binkhorst in grafelijke commissies en in de raad. Vanaf 1344 was hij leenheer van de leenkamer van kasteel de Binkhorst. In 1347 kocht hij het leen "de vriehoeve in die Heernesse op 't Woud bij Delf", genaamd "het goed van Mierlaer", kennelijk als aanvulling op eigen goed aldaar. Zijn broer Jan had het in 1325 van heer Jacob van Mierlaer gekocht, maar het was na het overlijden van Jans zoon Gijsbert vrijgekomen.¹⁶

In 1347 en 1348 was hij samen met Jan Persijn actief in de grafelijke raad.¹⁷ In 1348 werd hij ook heer van Rosenburch genoemd, naar een gelijknamig kasteel met 29 morgen land.

Aan het huwelijk van Jacob van der Binkhorst met Aleyd van Asperen kwam waarschijnlijk in 1347 of 1348 een eind door haar overlijden. Het was kinderloos gebleven en daardoor gingen door Aleyd ingebrachte goederen naar haar bloedverwanten terug. In 1348 droeg Jacob een koren- en smaltiende bij Oudewater over aan Elburg van Asperen, een tantezegster van Aleyd met voorziening daarin van lijftocht voor Elburgs moeder, de weduwe van Aleyds broer Otto.¹⁸ Deze weduwe heette ook Aleyd, en was een bastaarddochter van Gwijde van Avesnes, bisschop van Utrecht.

Vrij kort daarna moet Jacob van der Binkhorst hertrouwd zijn met Margaretha (Margriete) Persijn, vermoedelijk begin 1349, maar zeker vóór 1350. Zij werd in haar meisjesjaren ook wel "Margriete uyt den Parric" genoemd, naar de iets buiten Haarlem gelegen bezitting "Die Parric" van haar vader Jan Persijn "de Oude". Ook dit huwelijk bleef kinderloos, want zij was een generatiegenoot van haar man (zie Afbeelding 3 van mijn vorige artikel⁸ op blz. 120) en dus bepaald niet zo jong meer. Van vaderszijde was zij een volle nicht van de moeder van Gijsbrecht II van Nijenrode, en tevens een volle nicht van Jan III Persijn.¹⁹

Het ligt voor de hand, dat toen Jacob van der Binkhorst in 1349 het ambt van baljuw van Medemblik aanvaardde, hij voor zijn mee te nemen (en zelf uit zijn wedde te betalen) "bemanning" zijn oog op beide jonge broers Jan en Willem van Nijenrode zal hebben laten vallen (toen ook zijn aangetrouwde neefjes).

Het ambt van baljuw van Medemblik was niet gering, het omvatte de beide Oosterbaljuwschappen van West-Friesland. De baljuw was tevens dijkgraaf en kastelein van de grafelijke burcht in Medemblik, een belangrijk militair-strategisch steunpunt in dit onrustige gewest.²⁰ Wegens deze functies was hij waarschijnlijk geen lid meer van de grafelijke raad. Op 1 maart 1349 kwam Jacob het laatst in die functie voor. Het op 31 juli 1348 ingegane 20-jarige bestand met de Oost-Friezen gaf waarschijnlijk geen zekerheid dat Oost-Friezen, die hun bezittingen in West-Friesland door confiscatie en verkoop door de graaf hadden verloren, geen onheil zouden stichten. In de lente van 1349 vond de langzame aanloop naar de Hoekse en Kabeljauwse partijvorming plaats, waarvan we al in mijn vorige artikel vernamen.⁸

Aan de vooravond van de burgeroorlog

Tegen het einde van 1350 hadden onze hoofdrolspelers in het eerste bedrijf

van het drama "de Hoekse en Kabeljauwse twisten" hun posities ingenomen. De leiders van de Kabeljauwen verdachten Jacob van der Binkhorst van deelname aan de moord op Claes van Swieten te Delft in augustus. Jan en Willem Wiggerszonen van Nijenrode reden hun patrouilles rond Medemblik. Waren zij nog onwetend of hoorden zij geruchten?

Hoe het hen verder verging wordt in een volgend artikel behandeld, met de conclusies die daaruit te trekken zijn.

Noten

- 1 B.F. van Wallene, 1995. Een andere kijk op het geslacht Van Rietvelt. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10, nr. 3, blz. 129 - 135.
- 2 J.J. de Geer, 1853. Nalezingen op de proeve eener geschiedenis van het geslacht Van Nijenrode. Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht, vijfde deel, eerste stuk, blz. 138 - 226, in het bijzonder de uitslaande stamboom achter het artikel, en blz. 149, voetnoot 1; de bron waaraan dit ontleend is, wordt vermeld op blz. 185.
- 3 H.M. Brokken, 1982. Het Ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse Twisten. De Walburg Pers, Zutphen, 676 blz.
- 4 Brokken, 1982, blz. 279 - 288 en 575 - 603, in het bijzonder blz. 586.
- 5 Archief Leen- en registerkamer van de grafelijkheid van Holland (in Algemeen Rijksarchief, Den Haag), 3de afdeling, inv. nr. 26, fol. 15 verso.
- 6 Waarschijnlijk het laatste, want hij vermeldt ze in de naamindices als "van Nieuwenrode", terwijl volgens hem de originele tekst "van Nuwenrode" luidt. Maar dat was voor de Van Nijenrodes in die tijd óók een gangbare schrijfwijze. Brokken geeft op blz. 628 van zijn werk de volledige, authentieke tekst van een door Gijsbrecht II van Nijenrode uitgegeven oorkonde. Deze meldt zich daar als volgt: "Ic Ghisebrecht van Nuwenrode, ridder, . . .", maar in de naamindex is het weer "van Nijenrode".
- 7 Ecu = (wapen)schild. Zie: H. Enno van Gelder, 1965. De Nederlandse munten. Aula-boek nr. 213, Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht, 272 blz., in het bijzonder blz. 31. Een (oude) schild was de hier gangbare benaming voor een gouden munt, ingevoerd door de Franse koning Philips VI in 1337. Deze munt kwam hier snel in omloop door de betalingen aan heren die bondgenoot van de koning werden. De munt werd hier prompt nageslagen, met natuurlijk een ander wapenschild.
- 8 B.F. van Wallene, 1996. Gijsbrecht II van Nijenrode in 1350 betrokken in de Kabeljauwse politiek. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 11, nr. 3, blz. 112 - 123.
- 9 Brokken, 1982, blz. 595, resp. de nummers 3, 5, 18 en 13; en blz. 578 onder nummer 43.
- 10 N. Plomp, 1987. Legitimaties in de Noordelijke Nederlanden in de Bourgondische en Habsburgse tijd. Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie en het Iconografisch Bureau, deel 41, blz. 81 - 136, in het bijzonder blz. 88 - 90.
- 11 B.F. van Wallene, 1996. De oorsprong van het geslacht Van Rietvelt. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, in voorbereiding.
- 12 H. Obreen, 1936. Heer Simon van Benthem heeren Willemszoon en zijne nakomelingen. De Nederlandsche Leeuw, jaargang LIV, kolommen 389 - 404. Ook: Brokken, 1982, blz. 532.
- 13 Obreen, 1936, kolom 392.
- 14 Obreen, 1936, kolom 396.
- 15 J.C. Kort, 1986. Repertorium op de grafelijke lenen in Voorburg 1274 - 1650. Ons Voorgeslacht, jaargang 41, blz. 349 - 368, in het bijzonder blz. 356.
- 16 C. Hoek, 1973. Repertorium op de grafelijke lenen in De Lier, Schipluiden en Vlaardingen, 1252 - 1648. Ons Voorgeslacht, jaargang 28, blz. 69 - 126, daarin blz. 76 en 77.
- 17 Brokken, 1982, blz. 449 - 457. Uit de subscriptielijsten van oorkonden, uitgaande van de grafelijke raad, valt op te maken dat zij in ieder geval samenwerkten op 26 - 29 oktober, 10 - 14 december en 31 december 1347 en 8 mei, 8 - 11 juli en 21 juli 1348.
- 18 J.C. Kort, 1991. Repertorium op de grafelijke lenen in het land van Woerden en van de hofstede Woerden, 1281 - 1650. Ons Voorgeslacht, jaargang 46, blz. 326 - 366, daarin blz. 362.
- 19 De Geer, 1853, blz. 159 - 164, waar Jan de Oude zonder kinderen wordt vermeld. Zie echter J.W. Groesbeek, 1981. Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland. Hun bewoners en bewogen geschiedenis. Uitgeverij Elmar, Haarlem, 335 blz., in het bijzonder blz. 19 - 21.
- 20 Brokken, 1982, blz. 164.

Breukelen tussen 1914 en 1940 (2)

Henk J. van Es
Griftenstein 19, 3621 XJ Breukelen

Dit artikel berust op de vertelavond die de Historische Kring Breukelen op 15 november 1995 in het Parochiehuis te Breukelen gehouden heeft. De vertellers op deze avond waren, evenals op de voorafgaande vertelavond in 1994, de dames H.J. de Jong en D.C. Leyte-Prins en de heren J.Q. van Leusden en A. Prins.¹ Mevrouw I. Menke-Meijers voelde zich intussen te oud geworden om mee te doen, maar was wel als gast aanwezig. De vertelstof was tevoren door de deelnemers en de gespreksleider doorgenomen. De heer Prins had uit zijn voorraad een aantal dia's gekozen, die hij tussen de vertellingen vertoonde. De vertelonderwerpen waren ditmaal: onderwijs, werkgelegenheid en ontspanning in Breukelen.

Het onderwijs in Breukelen

Van de drie bewaarscholen was die in de Kerkstraat (nu Kerkbrink 13, waar nu Woninginrichting D. van Dijk gevestigd is) de oudste. Deze Christelijke Bewaarschool was in 1871 gesticht door enkele welgestelde dames, onder andere mevrouw Laan Willink, die op de (later gesloopte) buitenplaats Hofwerk woonde. De hoofdleidsters in de periode tussen 1914 en 1940 waren: Henriëtte van Heuven (1906 - 1917), Hendrika Johanna Happel (1917 - 1920) en Willemina Janse (1920 - 1942).

De Rooms Katholieke Bewaarschool was in 1878 door pastoor W.G. van Vuuren gesticht en was in 1885 verhuisd van de Dannestraat naar het kloosterhuis aan de Straatweg, waar nu garage Van Ekris is.^{2,3} Omstreeks 1912 verhuisde hij naar de nieuwe R.K. St. Willibrordusschool in de Herenstraat. Een der hoofdleidsters was zuster Marino.

Er was ook een particuliere bewaarschool, in de 19de eeuw mogelijk gemaakt door mevrouw G.M.J. Huidekoper die op het buiten Vrede en Rust woonde. De school was bestemd voor de kinderen van het steenovenfolk en ondergebracht in de tuinmanswoning van Vrede en Rust. De hoofdleidster Eefje Stroomenbergh hield daar ook zondagschool voor de grotere kinderen.

In Breukelen waren vier lagere scholen. De oudste was de openbare school in gebouw Salvatori bij de Pieterskerk (zie Afbeelding 1). Omstreeks 1930 kwam er een nieuw schoolgebouw in de Eendrachtlaan, waar nu de Gijsbrecht van Nijenrodestraat begint. Hoofd der school was tot omstreeks 1900 J. Pottebakker, daarna meester J.A.C. Bleeker en vervolgens meester G. Schepers.

De R.K. school was in 1885 van de Herenstraat (het huidige pand nr. 30) naar de oude R.K. kerk aan de Straatweg gegaan en onderverdeeld in een afzonderlijke jongens- en meisjesschool. In 1912 betrok deze dubbelschool een nieuw gebouw in de Herenstraat ten noorden van de in 1885 gebouwde R.K. kerk. Het hoofd van de jongensschool was J.H.M. Jansen, die omstreeks 1930 opgevolgd werd door H.J. Schalkx. In de noordelijke helft van het gebouw was de meisjesschool, waar zusters uit het klooster de scepter zwaaiden.

De Christelijk-Nationale School was in 1879 gesticht en gebruikte twee lokalen in de Christelijke Bewaarschool. In 1891 betrok de school een nieuw gebouw in de Hazeslinger, dat aanvankelijk werd gehuurd van de Doleren, die naast de school hun kerkje hadden gebouwd.⁴ Hoofden waren H.W. Koelman (1879 - 1906), E. Sanders (1906 - 1929) en J.P. Oranje (1929 - 1950). Op deze school zaten niet alleen gereformeerde kinderen, maar ook hervormde.

Afb. 1. Het gebouw Salvatori waarin tot omstreeks 1930 de openbare lagere school was gevestigd. Op deze plaats stond daarvoor eeuwenlang de dorpschool, waarvan het hoofd tevens de kerkelijke functie van koster en voorzanger vervulde. (Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

De Nederlandse Hervormde School, uitgaande van de Vereniging "Een School met den Bijbel", was in 1891 gesticht, nadat in het bestuur van de Christelijk-Nationale School de niet-hervormde leden de overhand hadden gekregen. De school gebruikte eerst de vrijgekomen lokalen in de Kerkstraat, maar kreeg in 1897 de beschikking over een eigen gebouw aan de Straatweg naast de Rozenvilla. De schoolhoofden waren J. Pelsler (1891 - 1895), J.J. Matthijssse (1895 - 1911), J.P. Koppe (1911 - 1916), W.J. Lagard (1916 - 1922) en J.H. Herfkens (1922 - 1949).

Niet alle kinderen gingen in Breukelen naar school. Sommige welgestelde ouders stuurden hun kroost naar een lagere school in Utrecht. Ze gingen daar heen met de autobussen van Meijers en Oskam, die met een tussentijd van ongeveer een kwartier van de Markt vertrokken en bij het laantje aan De Kaap alweer stopten om enkele kinderen in te laten stappen. Bij Beekoever werd weer gestopt, nu voor de kinderen van Hoekstra, de directeur van de melkfabriek, en bij Vredenoord voor de kinderen van Land, de directeur van de koffiemolenfabriek. Tenslotte stapten bij de melkfabriek de kinderen van boekhouder J.G. van Vredendaal in.

Voor jongens was er vervolgonderwijs op de Tekenschool, die in de tuin van Het State Wapen stond (waar nu de Rabobank is). Voor meisjes was er de naaischool. De R.K. Naaischool, die in 1878 in de Dannestraat was begonnen, was gevestigd in de lagere school in de Herenstraat. De Christelijke Naaischool was in 1877 opgericht en werd voornamelijk door de dames Willink van Collen onderhouden.⁵ De school was in 1894 naar het leeggekomen kantoor op de benedenverdieping van het Posthuis aan de Straatweg gegaan en is in of kort na de Eerste Wereldoorlog nog enige tijd in het oude gemeentehuis aan de Nieuwstraat gevestigd geweest. Het hoofd van de school was juffrouw F.D. van Dranen (1882 - 1925), later juffrouw A.G. Liebeek (1925 - 1929) en tenslotte juffrouw S. Fook (1929 - ca. 1945).

De aard van het onderwijs

Mevrouw Leyte bezocht de bewaarschool van juffrouw Happel en de lagere school van meester Sanders. De bewaarschool was tegelijk een soort

crèche, want er stonden bedjes voor baby's. Met de kerst stond er een grote kerstboom en kregen alle kinderen een sterappeltje en een boekje. Dan kwamen ook de dames van het bestuur op school: onder andere de vrouwen van de burgemeester en de dominee. Adriaan Prins herinnerde zich dat Cor Verweys, een zoon van de hervormde predikant, omstreeks 1930 poppenkastvoorstellingen gaf, die diepe indruk maakten op de leerlingen.

Mevrouw Leyte vond de school van meester Sanders een fijne school. De onderwijzeres van de eerste klas, juffrouw N. Koopman, had een eigen manier van aanvankelijk leesonderwijs, waarbij ze met kleurkrijt "sprekende letterbeelden" op het bord tekende. Twee zwanen vormden de aa, twee hoepels die in het water rolden waren de oo, een lief beest stak zijn lippen vooruit en zei m, een nijdig beest liet zijn tanden zien en vormde de n.

Ook mevrouw De Jong vond het een goede school, waar je meer over de bijbel leerde dan op de andere christelijke school. Bij meester Sanders zaten dan ook veel hervormde leerlingen, onder andere de kinderen van De Jong, Klap, Kruiswijk en Prins. Kees Klap hield nooit zijn mond en werd "kittige Keessie" genoemd. Adriaan Prins vond vooral de geschiedenislessen van meester Oranje erg goed. Je kon ook extra lessen krijgen: twee ochtenden per week werden er om 8 uur lessen Frans of Duits gegeven aan kinderen waarvan de ouders daarvoor een kwartje lesgeld per maand konden en wilden betalen. Een markante onderwijzeres op de hervormde school was juffrouw T. Kole. Ze was een Zeeuwse en woonde op kamers bij groentekweker F.H. Dolman in het Zandpad tegenover Grigia. Een even bekende onderwijzeres op de openbare school was juffrouw M. Stegenga.

De heer Van Leusden bezocht in zijn jeugd de R.K. jongensschool. De schoolpleinen van de jongens- en de meisjesschool waren gescheiden door een schutting, waar je niet overheen mocht kijken. Het onderwijs was goed en de onderwijzers waren streng. De schoolvakanties duurden niet lang: drie weken in de zomer en enkele dagen in het voor- en het najaar als de kachels weggehaald of teruggezet werden. Toen meester Jansen hoofd was, waren er ook al twee onderwijzeressen op de jongensschool: juffrouw G.B.E. Matla en juffrouw Eelhart. Na het overlijden van meester Jansen werd meester H.J. Schalkx hoofd. Je kon op school ook extra lessen en bijlessen krijgen: J.H. Jütte gaf Frans, H. ter Hegge rekenen en H.J. Schalkx handelskennis.

De schooljeugd

De kinderen speelden veel op straat. Bij het knikkeren gebruikten ze bikkels (grote glazen knikkers of kogels uit een wiellager) en gewone van klei gebakken knikkers. De stenen en glazen knikkers kochten ze in het winkeltje van de gezusters Steenbrink in de Nieuwstraat of bij Mur in de Herenstraat. Een hoepel liet je bij smid Takke maken, meestal met "pook" of vaste aandrijfstang. Een oud fietswiel zonder spaken werd ook wel als hoepel gebruikt; die moest je met een losse stok voortdrijven. Als het geen knikker-, hoepel- of tollentijd was, gingen de jongens "landschappertje" spelen. Dat deden ze met een zakmes op een kaal stukje grond. Daar werd een perk getekend en in twee gelijke stukken verdeeld. De twee spelers mochten om de beurt het zakmes in het perk van de ander gooien. Als het mes rechtop in de grond bleef staan, mocht de werper er een lijn mee trekken in de richting waarin het mes stond. Dat werd zijn nieuwe terreingrens en de oude werd platgetrapt. Zo voegde men een stukje land aan zijn gebied toe. De jongens gingen ook "pinkelen". Ze legden dan een houtje op een keitje en sloegen zo hard met een stok op het uiteinde, dat het houtje met een boog door de lucht vloog. Het ging erom wiens houtje het verst kwam. De meisjes gingen vaak hinkelen in een uitgezette baan of touwtje springen. Verstoppertje spelen deden de kinderen meestal in de stegen, vooral als het schemerdonker werd.

Fietsen leerden ze op de Markt op een grotemensenfiets. Om de bomen van die kaasmarkt stonden grote ijzeren beschermringen en ze probeerden dan van ring naar ring te rijden. Daar konden ze tegen leunen, zodat ze niet hoefden af te stappen en het moeilijke opstappen konden vermijden. Kinderfietsen waren er nog niet, maar sommigen hadden een fiets met blokken aan de pedalen en een zadel in de laagste stand.

Er waren, volgens Jan van Leusden, weinig vechtpartijen tussen de jongens van verschillende scholen. In ieder geval niet tussen de middag bij het voetballen op de Markt. Jan en zijn vrienden speelden daar iedere middag tegen de jongens van de gereformeerde school. Dat was heel gewoon: de gereformeerden tegen de roomsen. De jongens haalden ook samen katekwaad uit, vooral in de steegjes. In het najaar gingen ze noten uitgooien en appels stelen in de boomgaard van Boom en Bosch. Als dan veldwachter Teunis de Koekoek kwam aanwandelen, namen ze ijlings de benen. In de Herenstraat gingen ze vaak op de deur bonken bij de schoenmakers Hein en Manus van den Heuvel. Die werden veel door de schooljeugd gepest. Ze werden dan heel boos en kwamen achter de kinderen aan. Niemand was daar bang voor, want Hein en Manus waren beiden slecht ter been.

Schoolreisjes

Toen mevrouw De Jong een schoolkind was, ging ze op of omstreeks 3 oktober met de leerlingen van de klassen 5, 6 en 7 naar Artis. Dat werd betaald uit het L.C. Dudok de Wit's Fonds. In de Amsterdamse straten zongen ze luidkeels "er is maar ene goeie Breukelaar en dat is Kees de Tippelaar". Ze waren dan erg verbaasd als voorbijgangers vroegen of ze uit Breukelen kwamen. De hogere klassen gingen later vanwege de uitputting van het fonds nog maar eens in de twee jaar naar Amsterdam. Tenslotte bleven de oudere kinderen gewoon in Breukelen en kregen daar net als de kleintjes poffertjes bij Van der Steen, die met zijn kraam op de Loswal stond en zijn fornuis nog met hout stookte.

Mevrouw Leyte herinnert zich nog de schoolreisjes naar Oud Valkeveen. De kinderen gingen dan naar Muiden met het schip "Vecht en Zaan", waarvan de luiken waren weggenomen en waar in het ruim banken en stoelen waren gezet. Het duurde lang voor ze in Muiden aankwamen en de sluizen waren gepasseerd. Dan kregen de kinderen een broodje en moesten nog een heel eind lopen naar het modderstrand, waar ze mochten pootjebaden. Daarna gingen ze naar de speeltuin.

Voortgezet onderwijs

Leerlingen die doorstroomden naar het voortgezet onderwijs gingen in Utrecht naar school. Dat waren voornamelijk kinderen van goeude burgers, want de meeste Breukelse jongens gingen na de lagere school bij een baas werken om een vak te leren. Sommigen van hen volgden de avondlessen op de Tekenschool. De meisjes konden naar een van de naaischolen of gingen op naailes bij de gezusters Vermeulen in de Kerkstraat. Mevrouw Leyte moest als twaalfjarige thuis komen helpen in de bakkerswinkel, maar haar twee jongere zussen mochten naar de huishoudschool in Loenen.

Ze mocht wel enkele middagen per week naar de naaischool van juffrouw Fook en later naar die van de nonnen. Moeder Prins vond dat haar dochter daar geen aanstoot mocht geven en dus kreeg Dita een schooljurk met lange mouwen en zo hoog gesloten, dat het kuiltje van haar hals niet zichtbaar was. Bij de nonnen leerde ze machinenaaien en kreeg ze kniples. Dat was anders dan bij juffrouw Fook, want daar maakten de leerlingen vaak open randen in lakens, die door dames met huwbare dochters bij manufacturier Nieuwenhuizen aan de Nieuwstraat waren besteld.

Mevrouw Riek de Jong bezocht na de lagere school wel de huishoudschool in Loenen. Die was toen nog in de Dorpsstraat in het huis met de hoge stoep. De opleiding duurde twee jaar en je moest er op de fiets heen, want er was geen busverbinding.

Moeder De Jong fietste niet, maar wilde wel naar de "kijkdag" op school. Ze vroeg toen aan Broekhuizen, de koetsier van Gunterstein, of ze mee kon rijden. Dat mocht, want hij reed toch iedere vrijdagmiddag voor de dames Willink van Collen naar Loenen, waar hij het blad "De Blijde Boodschap" bij de dominee bracht. Riek en haar moeder stapten voor hun huisdeur in de koets van de dames Willink en werden door de in livrei gestoken koetsier en palfrenier naar Loenen gereden. De mensen daar dachten dat de dames van Gunterstein in de koets zaten en groetten heel beleefd. Riek en haar moeder zwaaiden proestend van het lachen terug.

Riek mocht wel eens vaker met Broekhuizen mee en gedurende een strenge winter heeft ze zelfs twee keer een ritje in de arreslee van de dames Willink gemaakt. Ze kreeg toen een warme kruik en een deken mee tegen de kou.

Riek heeft nog meer vervolgonderwijs genoten, want gedurende een dag en een avond per week bezocht ze de lessen van een tweejarige landbouwhuishoudcursus in de Tekenschool. Ook de dochters van Van Muiswinkel, Molenkamp en Scherpenzeel gingen er heen (Afbeelding 2). De directrice was juffrouw Van der Knoop uit Utrecht.

In de avondlessen werden onder meer vakken als "kippenhouden" en "kinderverzorging" gegeven. Riek moest ook alles van de verzorging van koeien en paarden leren, anders kreeg ze geen diploma. De lessen kinderverzorging en EHBO werden gegeven door dokter M.H.J. Adels uit de Herenstraat. In de openbare school heeft Riek nog een avondcursus voor het Middenstandsdiploma gevolgd. Ze deed in 1938 examen in Amsterdam en slaagde in één keer.

Sommige jongens en meisjes uit Breukelen gingen naar de openbare ULO in Maarssen. Meester Oranje informeerde al in 1938 naar de mogelijk-

Afb. 2. De meisjes van de kookcursus omstreeks 1935 in de Tekenschool achter de kersttafel. Bovenste rij v.l.n.r.: Annie van Eden, Marie de Graaf, Henny Scherpenzeel, Annie Pauw, Riek de Jong, Jo Kuivenhoven, Truus Molenkamp, Jo Smink, Jo Vernooy. Zittend v.l.n.r.: Annie Schalkx, Marietje Degenkamp, Corrie Verbrugge, juffrouw Van der Knoop, Mar van Muiswinkel, Henny Folkerts, Bertha Bijl. (Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

heden voor het stichten van een christelijke ULO in Breukelen, maar pas in 1945 kon die van start gaan in enkele lokalen van de Tekenschool.

Werkgelegenheid in Breukelen

Veel meisjes gingen na het volbrengen van de leerplicht werken als dienstbode op een boerderij of bij burgers. Volgens mevrouw Menke was het werk op een boerderij zwaar: 's morgens vroeg opstaan om de koeien op te halen en te melken; dan de melkimmers en -bussen schoonmaken in de boenstoep aan de sloot; de boerin helpen met karnen of kaasmaken; handen spandiensten verrichten in het huishouden bij het koken, kousen stoppen en kleding verstellen. Een burgerdienstje bij een van de notabelen was veel lichter, doordat daar meer personeel was. De keukenmeid was de belangrijkste, want die was verantwoordelijk voor het inkopen van de voedselvoorraad, het bereiden en het opdienen van de maaltijden. Ze werd bijgestaan door het tweede of binnenmeisje, dat was aangenomen voor het boenen van vloeren en meubels, het stoffen, vegen, ramen lappen en bedden opmaken. Soms was er ook nog een linnenmeisje of een kindermeisje.

Dat was onder meer het geval bij de familie Verkade die van 1881 tot 1883 voor het eerst op Klein Boom en Bosch woonde. Daar was Dirkje Clazina Gerwig, de grootmoeder van Adriaan Prins, toen kindermeisje. Ze heeft Eduard Verkade nog op schoot gehad.

Grootvader Prins werkte bij een bakker in Woerden en had verkering met de timmermansdochter Dirkje Gerwig uit Breukelen. Verkade had juist een molen aan de Zaan gekocht, waar een bakkerijtje bij hoorde dat het begin van zijn fabriek zou worden. Hij vroeg of grootvader Prins bij hem kwam werken, maar die wilde liever voor zichzelf beginnen in Portengen. In 1885 heeft Verkade speculaas- en beschuitrecepten van bakker Prins uit Portengen gekregen. De familie Prins heeft nog heel lang contact onderhouden met de Verkades. De zonen studeerden in Utrecht, maar toen de fabriek begon te groeien moest een van hen in het bedrijf komen. Dat was niet Eduard, want die wilde toneelspeler worden. Dat beroep viel bij de familie niet in goede aarde. De heer W.H.D. Quarles van Ufford kende nog een oude grap over de gebroeders Verkade. Bij een van hun ontmoetingen zei de koekfabrikant tegen Eduard: "Al die kunst van jou, dat is maar koek, maar mijn koek, dat is kunst". Eduard is in 1939 weer op Klein Boom en Bosch in Breukelen komen wonen. Vader Prins is hem in Amsterdam op de Stadionweg gaan opzoeken om hem de klandizie in Breukelen te vragen. Dat lukte, want Eduard kende hem nog goed.

Jan van Leusden herinnert zich, dat op de buitenplaatsen meestal meisjes van buiten het dorp werkten. Na de Eerste Wereldoorlog kwamen er vanwege de armoede in Duitsland veel Duitse dienstmeisjes. Ze waren erg gewild, want ze waren goedkoper dan de Nederlandse meisjes, stelden minder eisen en werkten harder.

Er was er een bij dokter K. de Snoo, bij J.G.J. de Vries op Klein Slangevecht, op Groenevecht, op Silversteyn en op Gunterstein. Er waren in Breukelen minstens zeventien Duitse meisjes, waarvan er een stuk of tien hier zijn getrouwd, onder andere met melkboer J. de Langen, met kolenboer J.A. Dhondt en met de drie broers Gijsbert, Nicolaas en Willem van Dijk van de drukkerij in de Achterstraat.

Naaister, baker en werkster

Oudere meisjes verdienden soms de kost als naaister. Dat deden Lena van Eijk, Lena van der Horst, Sijtje Spee en Bep Wiegmans. Voor een paar gulden kwamen ze een dag bij hun klanten aan huis kleding verstellen of vervaardigen. Ook Janna van Raven en de dames Vermeulen deden naaiwerk op bestelling. Er waren tamelijk veel wasvrouwen, onder andere Aaltje van Vliet uit de steeg van Prins. Enkele getrouwde vrouwen "bakerden", dat wil zeggen dat ze moeder en kind verzorgden bij de bevalling en gedurende enkele uren per dag nog minstens een week daarna. Dat deed de weduwe van Paulus Spee, die in de steeg van Buma (nu Grilk) aan de Vecht

woonde en tevoren les had gekregen van dokter Adels. Ook Lijsje de Hoog en Trijntje van Tricht, die beiden achter de kerk woonden, gingen uit bakeren. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog kwam er weer een vroedvrouw in Breukelen wonen en werken,⁵ juffrouw C.A. Blom.

De meeste vrouwen hielden op met werken als ze trouwden, want anders zou men denken dat hun man de kost niet kon verdienen. Een onderwijzeres en een vrouwelijke ambtenaar werden bij hun huwelijk zelfs officieel ontslagen. Wanneer een gehuwde vrouw uit werken ging, was dat meestal omdat ze het gezinsinkomen moest aanvullen. Ook weduwen met kinderen moesten vaak gaan werken.

De werksters deden meestal het ruwe huishoudelijke werk zoals boenen en schrobben. Bij de familie Prins kwam vrouw Van Dijk iedere dag de aardappelen schillen en de groente schoonmaken. Haar man, de grootvader van Dirk van Dijk, was sigarenmaker in Kockengen en ging daar iedere dag te voet heen. In een van de armenhuisjes achter de kerk woonde Teuntje Kraaipeel, die warme stoven leverde aan de kerkgangers in de Pieterskerk. De stovenhokken met luchtgaten zijn nog in het koor van de kerk te zien.

Kruidenierswinkels

Breukelen-dorp telde vóór de Tweede Wereldoorlog ruim twintig kruidenierswinkels. Daar waren enkele goedbeklante zaken bij, maar de meeste zullen slechts een karige bijverdienste hebben opgeleverd. Veel getrouwde vrouwen exploiteerden in hun voorkamer een winkeltje; dat waren meestal kruidenierswinkels.

De heer Van Leusden gaf een opsomming van de kruidenierswinkels in Breukelen.

In de Herenstraat waren er zeven: Chris Kappers (nu Discoland, nr. 6); Zacharias (Jas) Treur (hij was molenaar geweest bij Van Muiswinkel en had zijn winkel op nr. 32 waar nu de Aquashop is); vrouw Mulder (het pand waar nu stoffenzaak "De Streckende Meter" zit, op nr. 36); R.J. Wouters (voornamelijk drogisterijartikelen, nu nr. 44); vrouw Klarenbeek (met dochter Lina; in het huis nu nr. 64); H.C. Calveen (aan de westkant van de straat naast slager N. Olie, waar later fietsenmaker M. Verkuil woonde); en Marie Nullen (dochter van de veldwachter; ze handelde in koffie, thee en koek; haar zuster bracht de medicijnen rond voor dokter De Snoo). In de Brugstraat woonden twee kruideniers: B. Wiegman (nu café De Bergerie, nr. 1) en H. van der Horst (later Van Dijk, nu Foto De Graaf, nr. 2; zie Afbeelding 3). In de Dannestraat waren er vier: C. Hoogendoorn (naast Gerwig); de dames Snel (verkochten koffie, thee en beschuit op Dannegracht 12); vrouw De Jager (later J. van Riet; nu nr. 6); en G. Harbers (verkochte ook ijs en patat; nu nr. 2). In de Achterstraat waren er twee: Philip Schippers (later Albert Heijn; nu Kerkbrink 12) en vrouw De Jong (haar man, die ook doodbidder was, droeg de bijnaam "de ballenboer" omdat hij bruine stroopballen verkocht; hun pand werd later de werkplaats van fietsenmaker Hein Hendriks en is afgebroken toen de Kerkbrink werd aangelegd). Aan de Nieuwstraat (nu deel van de Kerkbrink) waren de weduwe M. van Groen (naast Het Regthuys, verkocht ook tabak en drogisterijartikelen) en E. Boellaard (tevoren de textielwinkel van H.M. Nieuwenhuizen, nu makelaar K. Lenstra, nr. 27). In de Kerkstraat vond je er vier: op de hoek bij de Nieuwstraat de gezusters Steenbrink (voornamelijk snoep en tabak); aan de noordkant Arie Griffioen (verkochte ook meubelen); aan de zuidkant naast de Wijdesteeg vrouw Pijpers (haar man was biggensnijder of castreur); en aan de westkant van de steeg de dames Van 't Nederend (ook drogisterij; de heer des huizes had een kleermakerij; zie Afbeelding 4) en Arie Stravers, bijgenaamd De Lip (ook snoep en groenten). In het Korenpad (nu Willink van Collenstraat) was de winkel van vrouw Goossens (haar man werkte bij Molenkamp in het kaaspakhuis) en in het Rooie Dorp had vrouw Lodder een winkel (haar man was postbode).

Sigarenwinkels

Adriaan Prins noemde de sigarenwinkels in het dorp.

In de Dannestraat was die van H. de Bruyn (in het Huis te Keyserrijk, tevens sigarenfabriek; na 1935 enige tijd voortgezet door Dorus Vermeulen; daarna nam Kees Steenbrink

Afb. 3. De kruidenierswinkel van Van der Horst op de hoek van de Brugstraat en de Dannestraat omstreeks 1910. Voor de winkel staat dochter Marie. Dat men over een tabaksvergunning beschikte, blijkt uit de twee reusachtige "tabaksstangen" naast de winkel-deur. (Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

zijn handel over). Tegenover De Bruyn was de winkel van Kees de Haas (tevens boekhouder) en om de hoek in de Koekenbuurt kon je bij Paul van Riet tabaksartikelen kopen. Aan de Straatweg waren de winkels van H. Bosman (tevens timmerman; zijn huis nr. 84 is nu afgebroken) en de gezusters De Haas (bij de brug waar nu de toonzaal van Van Ekris is). Bosman was de eerste in het dorp die sigarettenautomaten aan de gevel had: voor een kwartje kreeg je een pakje met 20 sigaretten en een dubbeltje wisselgeld. Adriaan Prins moest er zaterdag voor zijn vader drie doosjes Turkos van 30 cent halen, dus 30 sigaren voor 90 cent. In de Achterstraat woonde juffrouw C.M. van der Laan (later juffrouw W. Jongeling, daarna schoenmaker R. Aerts). In de Achterstraat was ook de sigarenfabriek "Lodij" van de sigarenmakers Lodder en Van Dijk. In de Kerkstraat waren drie sigarenwinkels. Op de hoek bij de Straatweg de winkel van juffrouw S. de Jong (in 1914 opgevolgd door D. Takke en later door de weduwe van S. Hoornstra). Dicht bij de Nieuwstraat was de winkel van juffrouw M. Masmeyer (eerst in een gesloten huis, daarna in de oude winkel van Louw Letter, nu een deel van De Herbergh). Letter verplaatste zijn sigarenwinkel naar de andere kant van de steeg (later Brouwer, nu Stoker). Aan de Nieuwstraat was de winkel van George van Riet (tevens wagenmaker met zijn broer Tinus) en in de Herenstraat de familie J.N. de Jong (1914 - 1989) en Engel van Wettum (tevens omroeper). Bij deze twaalf sigarenhandelaren moeten we eigenlijk nog de kruideniers optellen die een tabaksvergunning hadden (zie ook Afbeelding 3).

Mevrouw De Jong merkte op, dat er geen verplichte sluitingstijd was. Zij stond 's morgens om 6 uur al achter de toonbank en het kon gebeuren dat de winkel 's avonds om 12 uur nog open was, hoewel er vaak urenlang geen klant kwam opdagen. Omdat veel werklieden pas op zaterdagavond hun weekloon kregen, konden hun vrouwen pas laat op die dag hun inkopen doen. Veel R.K. vrouwen, vooral de boerinnen van buiten het dorp, deden hun inkopen op zondag na kerktijd bij de R.K. winkeliers. De mannen dronken intussen een borrel bij J.M. Timp in Het State Wapen of bij Jan Baas in Het Regthuys.

Ze gingen ook wel op de koffie bij kennissen in het dorp. De vrouwen dronken vaak koffie bij de kruidenier. Daarna werden de boodschappen in de tentwagen geladen en reed men naar huis. De meeste boerenmensen hadden een vast adres om koffie te drinken, onder andere bij E. van Leusden in de Brugstraat. De zondagsgasten rookten de sigaren van vader Van Leusden op en gooiden de as op de grond, zodat diens vrouw om half twee nog eens de kamer kon doen.

Werkgelegenheid voor mannen en jongens

Voor verscheidene jongens en mannen was er in het dorp werk te vinden in allerlei ambachten. In de genoemde periode waren er 9 bakkerijen, 6 slagerijen, 1 drukkerij, 8 timmerbedrijven, 5 metsel- en 5 schildersbedrijven, 3 smederijen, 4 fietsenmakers, 2 zadelmakers-stoffeerdere, 4 schoenmakers, 5 kappers, 4 kleermakers en 1 rietdekker. Ook de detailhandel bood werkgelegenheid, want er waren handelaren in melkproducten, kaas, groente en fruit, textiel, huishoudelijke artikelen, landbouwgereedschappen, steenkool, veevoer en graan. Enkelen vonden werk in het vervoer bij de beurtschippers, de bodediensten en de spoorwegen. Ook de opkomende industrie bood werkgelegenheid: er waren sigarenfabrieken, een melkfabriek, een slachtplaats, een fabriek van beton- en lantaarnpalen, een meubelfabriek, een zadelfabriek

Afb. 4. De familie Van 't Nederend omstreeks 1912 voor hun winkel in de Kerkstraat 20. v.l.n.r: Moeder Joh. Vermey met op haar arm Anne, vader L.L. van 't Nederend (kruidenier - kleermaker), dochters Lena en Corrie, Bram Jongeling (bediende - kleermaker). (Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

en een koffiemolenfabriek. Niet al deze bedrijven konden op de vertelavond nader besproken worden; er moest een keuze worden gemaakt.

De bakkers

De bakkers moesten hard werken; de ouders Prins zijn nooit met vakantie geweest. Hun dochter stond in de bakkerswinkel en hielp ook in de huishouding. Volgens Adriaan had bakker Prins veel last van de wet op de nachtarbeid die voor bakkers gold. Je mocht pas om 5 uur beginnen te werken en niet voor 10 uur vers brood verkopen. Om toch op tijd klaar te zijn, begonnen ze op zaterdagmorgen al om 1 uur, dus midden in de nacht. De luiken voor de ramen van de bakkerij waren dan gesloten en zodra men wat hoorde, werd het licht uitgedaan. Adriaan heeft vaak in de steeg op wacht moeten staan om te waarschuwen als de politie eraan kwam. Veldwachter Sterken kwam tot in de poort en pas als hij geen licht zag, ging hij weer weg. Hij loerde vaak en heeft hen ook wel bekeurd.

Mevrouw Leyte somde de vele Breukelse bakkers op. In de Brugstraat woonde bakker Roskam in een monumentaal pand (nu nog herkenbaar aan het verwaarloosde uithangbord en de uithangende, verzakte etalagekast). In die straat woonde ook bakker Van Dee, die opgevolgd werd door achtereenvolgens Oldekamp, Brouwer, Vlaming en Muys. Op de hoek van de Dannestraat woonde bakker Van Staay, daarna Van den Hoven. In de Herenstraat was de bakkerij van Buma, later Kranenburg, nu Grilk. In de Kerkstraat woonden twee bakkers: Van de Berg (later Van de Vreden, nu opticien Kok) en Prins (tevooren bakker Vos, nu stoffering Dhondt). Aan de Straatweg waren er ook twee: Den Hartog bij de brug (later Broere, zie Afbeelding 5; die plek heet nu het Tinus de Witplantsoen) en Staring op de hoek van de Marktstraat (koude bakker voor de Lubro en dephouder van Jamin). In de Engel de Ruyterstraat woonde Anton Pfeiffer (nu Joop Kempers). Wim Coljee bakte bij hem en had een eigen klantenkring. In de jaren dertig parlevinkte hij wel op de trekgraten in de Kievitsbuurt en langs de Kalverstraat, samen met melkboer Wim Pfeiffer. Een roeiboot huurden ze bij De Eerste Aanleg van Joh. Heus.

Bakker Oldekamp ventte zijn brood uit met hetzelfde fietskarretje waarin hij op andere momenten een kind vervoerde. Het beviel zijn klanten niet zo goed dat hij met zijn kindwagen brood vervoerde. Daarom liep zijn zaak niet zo best en ging hij ook ijs verkopen. Oldekamp was vrijwilliger bij de brandweer en lustte graag een slokje. Daardoor was hij vaak erg lang onderweg, zodat zijn vrouw tot na middernacht stond uit te kijken waar hij bleef. De overburen hielpen haar dan het raamluik voor het winkelvenster te zetten, zodat zij naar bed kon gaan.

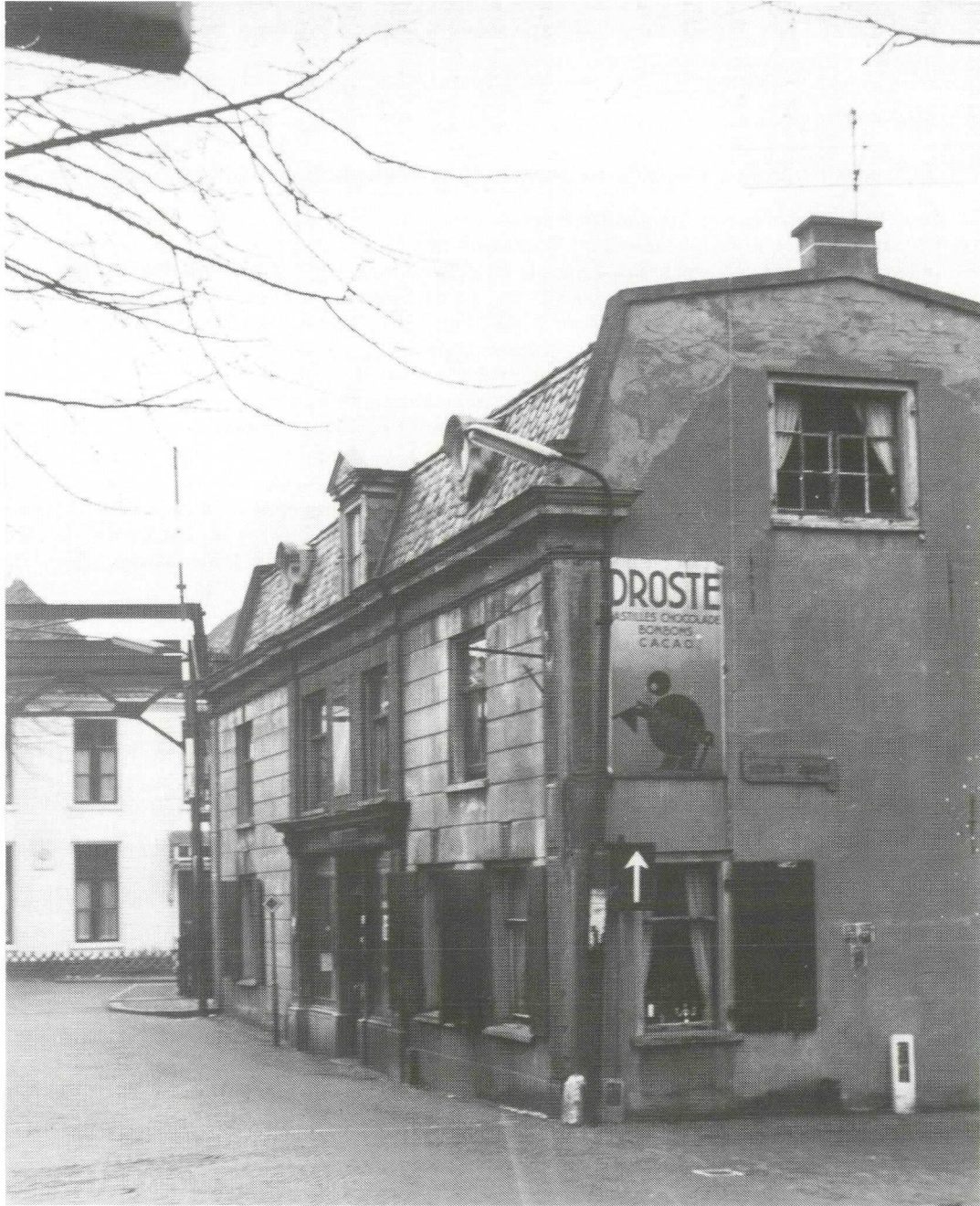
De slaggers

Mevrouw De Jong noemde zes Breukelse slaggers.

In de Brugstraat woonden L.J. Halstein (later Van Hienen, Ridder, Uittenbogaard en Koenen, nu nr. 12, een restaurant) en J. Roosendaal (later Proosdij, Spee en Ultee, nu Bonnhof bloemen, Kerkbrink 24). In de Herenstraat waren H. Smit (later Caspers, tot voor kort Oostrom, nr. 12) en N. Olie (later J. de Jager). Over het spoor woonden twee slaggers zonder winkel: Dorus van Doorn (oude knecht van Halstein, bezorgde vlees aan huis) en Jan de Jager in Oud Aa (had ook alleen uitbreng).

In Oud Aa was de noodslachtplaats van J.J. van der Horst ("de knors"), waarvan het vlees in Breukelen op de "vrijbank" in een pakhuis van Van Stam verkocht werd. Omroeper Engel van Wettum kondigde dat aan met "Vleesverkoop op de vrijbank voor iedereen". Hij trok de aandacht van zijn publiek met een ratel, later met een koperen sloopstoeter.

Volgens de heer W. van Groen mocht zijn schoonvader, slager H. Smit, niet meedoen in het ijspakhuis van de gezamenlijke slaggers. Dat pakhuis stond naast zijn slachtplaats in de Watersteeg en werd 's winters gevuld met ijsblokken uit de Vecht. In het met turfmolm geïsoleerde pakhuis bleef het ijs zo lang goed, dat de slaggers aan het einde van de zomer nog voorraad

Afb. 5. De bakkerswinkel aan de Straatweg tussen de kerk en de Dannesluis, in 1969 afgebroken. (Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

hadden voor hun koelkasten. Slager Smit had echter een eigen ijsbewaarpplaats aan de Scheendijk achter het huis van zijn ouders. Een hut van turf en riet werd daar 's winters voor een tientje door de dan meestal werkloze beroepsvissers met ijs gevuld. Smit haalde met de mandfiets het benodigde ijs naar zijn winkel, waar een kleine ijskast stond. Hij leverde zelfs ijs aan meneer Onnes op Nijenrode.

Later werden er bij de slaggers staven ijs door de fabriek afgeleverd. Het ijspakhuis in de Watersteeg werd toen een groentebewaarpplaats voor

Hendrik en zijn zoon Albertus van Walderveen, later opslagplaats voor ijzerwaren van Wout Balk en tenslotte, beroofd van zijn dak, een pakhuis voor krantenpapier van drukkerij Van Dijk.

De aannemers

Jan van Leusden noemde negen timmerwerkplaatsen in het dorp.

In de Achterstraat was die van Dirk Jacobus van Santen (zie foto in het boekje van Johan van Muiswinkel,⁷ later Jo Gersen, nu Kerkbrink 16). In de Brugstraat aan de Vecht woonde J. de Bruin, die ook een werkplaats aan de Brouwerij had. Hij heeft veel huizen in Breukelen gebouwd, onder andere in de Stationsweg en de Straatweg, maar ook de nieuwe Vechtbrug. Het bedrijf wordt voortgezet door J. de Gier. Jo Frowein, die eerst nog samenwerkte met Kasper "de duizendpoot", heeft de huizen in de Engel de Ruyterstraat en de Dudok de Witstraat gebouwd. Waar nu bakker Kempers woont, is Frowein met zijn knecht Henk Swanink nog een taxibedrijf begonnen, toen het aannemen van metselwerk stil lag. In de Dannestraat hadden Dirk en Jan Gerwig hun timmerwinkel; ze maakten onder andere de kaaskisten voor kaashandelaar J. Molenkamp. Aan de Brouwerij was het timmerbedrijf van Arie Griffioen, die gemeentearchitect werd. In de Marktstraat had Henk Bosman zijn werkplaats en in de Herenstraat C.J. van Schaik. In de Looyersdijk was het bedrijf van de gebroeders Tinus en Chris Kerker, die evenals hun vader eerst bij De Bruin hadden gewerkt. Barend Smink had zijn werkplaats achter zijn huis aan de Straatweg, naast de zadelfabriek van Knoop.

Sport en ontspanning in Breukelen

Breukelen kende binnen de periode 1914 - 1940 verschillende mogelijkheden voor sport en ontspanning. Er was een damvereniging en je kon voetballen, korfbal, tennissen en zwemmen. Leden van de damclub waren onder andere Janus Coljee, Kees de Haas, Piet Leyte, de oude Gerrit van Os en zijn zoons Gert en Geurt. Omstreeks 1930 was er een voetbalclub "De Zwaluwen", die een zaterdagmiddag- en een zondagelftal had. Jan van Leusden vertelde dat de club eerst gewoon "Breukelen" heette en aan het eind van het Korenpad in het weiland van J.G. van der Grift speelde. Later werd een speelveld tegenover Beekoever gebruikt. De spelers droegen zwarte broeken en witte shirts. Als er een uitwedstrijd was, gingen ze er op de fiets heen, zelfs naar Veenendaal. Later werd de voetbalvereniging "Nijenrodes" opgericht, waarin onder anderen Gert van Schaik en Willem Verbeest speelden. Adriaan Prins vertelde dat door meester J. Wisse een korfbalclub was opgericht, waarvan hij lid geweest is. Deze club, voorloper van het huidige Vitesse, speelde ook op het veld in het Korenpad, waarbij Sam Oranje vaak scheidsrechter was. Welgestelde inwoners hadden een tennisclub en een baan achter het huis van J. Thies in de Stationsweg (nu nr. 51).

Mevrouw Leyte ging in de zomer iedere dag zwemmen in het bad aan de westkant van het Merwedekanaal. Daar was al in 1892 de wat elitaire "Breukelsche Bad- en Zweminrichting" gesticht, later gevolgd door een volksbad aan de oostkant, tot de twee toch maar samen gingen.⁸ De jeugd kreeg daar geen zwemles, want badmeester Verhoef kon zelf niet zwemmen. Voor noodgevallen had hij een pikhaak bij zich. In 1906 is een pierebad aangelegd, waar de kinderen elkaar zwemmen leerden. Daar is eens een ongeluk gebeurd: Leo Danebolier, de zoon van de belastinginspecteur op de Markt, was voor zijn HBS-examen geslaagd en dook overmoedig van de badhokjes in het ondiepe. Hij is als gevolg daarvan invalide gebleven en reed in een wagentje. Er waren al lang plannen gemaakt voor een verplaatsing van het zwembad naar de veel schonere trekgaten aan de oostkant van Breukelen, maar pas in 1930 kwam er een nieuw zwembad aan de Meent. Adriaan Prins toonde fraaie dia's van zwemlessen aan de schooljeugd door badmeester J. ("badjo") Stilting.

Ontspanning

Er waren allerlei mogelijkheden tot ontspanning in Breukelen, zoals bibliotheken, jeugdclubs, zangkoren, een muziekvereniging en een toneelclub. Heel attractief waren de filmvoorstellingen, dorpsfeesten en andere evenementen.

De uitleenbibliotheek van de Christelijke Jongemannenvereniging was in het gebouw Salvatori naast de Pieterskerk, en die van de rooms-katholieken in de zaal boven de jongensschool. Het dorp kende ook zangverenigingen van de verschillende kerkelijke richtingen. Er was een rooms-katholiek mannenkoor. De hervormden hadden hun zangvereniging *Sursum Corda*, die iedere zaterdagavond in Salvatori oefende. De gereformeerden hadden het koor *Excelsior*, dat onder leiding stond van de jeugdige en later beroemde organist Simon C. Jansen. Mevrouw Leyte was lid van *Sursum Corda* toen dit eens in de NCRV-studio mocht zingen voor een radiouitzending.

Een R.K. toneelgroep was de oudste toneelvereniging van Breukelen. Die gaf eerst eenmaal, later tweemaal per jaar een opvoering in de zaal boven de school van de zusters. Als Jan van Leusden of andere jongelui daar geen kaart voor konden krijgen, vonden zij dat een ramp.

Op de jaarfeesten van de Hervormde Jongelingsvereniging in Salvatori werd ook wel toneel gespeeld. De Gereformeerde jeugd mocht in die tijd een feestavond slechts opluisteren met een samenspraak of een tableau vivant. Adriaan Prins mocht wel toneelspelen en was lid van "De hoop der toekomst". De leidsters van deze jeugdclub wilden het drankmisbruik bestrijden door met de kinderen waarschuwend toneelstukjes in te studeren.

De repetities waren in de voorkamer van de hervormde pastorie, de opvoeringen voor publiek werden in Salvatori gehouden. De club stond onder leiding van de dames Dolman uit de steeg van Buma (Jaantje diende bij ds. Verweys) en de dames Vermeulen van de naaischool in de Kerkstraat. Eens per jaar ging de club een dagje met de dominee en mevrouw Verweys naar Austerlitz. Soms werden er voor de jeugd in de kleuterschool of in het Spaarbankgebouw lantaarnplaatjes vertoond, onder andere "De negerhut van oom Tom" en "Alleen op de wereld".

Voor de ouderen kwamen de gebroeders De Rijk uit Uithoorn eenmaal per maand een film draaien in de zaal van Timp bij Het State Wapen. Adriaan Prins herinnerde zich nog goed de films "Ben Hur" en "De Jantjes". Die bovenzaal werd streng bewaakt door Jantje van der Horst, die aan het Kerkplein woonde en zorgde dat alles goed verliep.

In de Sinterklaastijd hadden de bakkers in hun winkels een tafel met allerlei snoepgoed van suiker, chocola en marsepein. Sinterklaas was een volksfeest, waarop de kinderen voornamelijk snoepgoed kregen. De dames Steenbrink hadden dan allemaal suikerwerk voor het raam staan. Daar stonden de kinderen met hun neus tegen de ruiten naar te kijken.

Volwassenen konden op zaterdagavond in de bakkerijen komen sjoelen of buksschieten om taarten. Als twintig mensen een kwartje inlegden, kon één van hen een taart van vijf gulden winnen. Bijna iedereen kwam er op af en men had dan een heel gezellige avond. Riek de Jong heeft menige prijs behaald en die meestal samen met de andere deelnemers verorberd.

Andere evenementen

De intocht van een nieuwe burgemeester was een echt dorpsfeest. Het gemeentebestuur, de feestcommissie en de muziekvereniging stonden hem aan de gemeentegrens op te wachten en dan vond de intocht plaats in een open landauer.

Ook burgemeester H.H. Röell werd zo op 11 juni 1931 binnengehaald en door de versierde straten gereden, waar erepoorten waren opgericht.

Het dorp vierde drie dagen feest. Dat begon al bij de intocht met een historische optocht onder de titel "De zegepralende Vecht". De deelnemers waren gekostumeerd en liepen te voet of reden te paard, al naar gelang hun financiële draagkracht. Adriaan Prins vertelde, dat men bij het feestcomité een rol moest kopen. Henk Smit en hij hadden een rol van f 5 en liepen voorop als lans knecht met een piek. De jongens van metselaar De Kruyff waren de langsten van het voetvolk en liepen daarom achteraan in de stoet. De deelnemers verzamelden zich in de stal van Henk van Ginkel in de Laan van Gunterstein, waar de gehuurde kleding lag en men zich kon verkleden. De stoet voegde zich bij het gemeentebestuur bij De Oliphant. Nadat de burgemeester en zijn vrouw waren verwelkomd, begon de intocht. Die ging over de Straatweg tot Vegtvliet, waar op het voorplein gekeerd moest worden. Daar kregen de "duurdere" deelnemers een glas limonade, maar het voetvolk kreeg niets. Adriaan was daar wel kwaad om, maar liep toch verder mee door de straten van het dorp. Daar was toen in elk café levende muziek en er werd natuurlijk goed gedronken. Röell was de laatste burgemeester die zo uitgebreid feestelijk werd binnengehaald.

De heer M. Onnes van Nijenrode organiseerde ook wel evenementen op zijn kasteel. Bij zijn komst in 1907 kregen de schoolkinderen daar een cadeautje. Er werd vanuit Nijenrode ook eens een grootse historische optocht gehouden (bij de voltooiing van de in opdracht van Onnes uitgevoerde grote restauratie van Nijenrode?). Breukelaars speelden de rol van bewoners van kastelen en buitenplaatsen langs de Vecht. Er waren ridders en jonkvrouwen te paard, proviandwagens, huifkarren en een valkenier. Adriaan Prins vertoonde dia's van toen genomen foto's, onder andere van de stoet bij het kasteel, op weg naar het dorp en op de Nieuwstraat.

Prins liet ook dia's zien van een minder feestelijke gebeurtenis, de begrafenis in maart 1935 van Johanna Maria Elisabeth Willink van Collen, vrouw van Gunterstein en Tienhoven. Voor de stoet liepen de aansprekers Christiaan van Elk en zijn zoon Jan, dan volgden de lijkwagen en enkele ruituigen en daarachter de talrijke genodigden te voet. Twaalf mannen uit het personeel van Gunterstein droegen de kist op hun schouders naar de grafkapel aan de zuidkant van de kerk. Ds. Verweys sprak nog enkele woorden ter nagedachtenis vanaf de stoep van de kapel tot de honderden mensen die zich daar verzameld hadden. Het dorp had een beschermvrouwe verloren.

Noten

- 1 H.J. van Es, 1995. Breukelen tussen 1914 en 1940. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10, nr. 3, blz. 147 - 159.
- 2 H.J. van Es, 1990. Het klooster Bethlehem te Breukelen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 5, nr. 4, blz. 150 - 163, in het bijzonder blz. 155 - 156.
- 3 H.J. van Es, 1995. Tussen 's-Heerenwagenweg en Danne te Breukelen. 7. Het terrein waar nu garagebedrijf Van Ekris gevestigd is. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10, nr. 1, blz. 20 - 32.
- 4 H.J. van Es, 1993. Geschiedenis van de Gereformeerde Kerk van Breukelen. Historische Reeks Breukelen, deel 2. Stichting Historische Reeks Breukelen / Verloren, Hilversum, blz. 62 - 63 en blz. 272 noot 65.
- 5 H.J. van Es, 1989. Het Posthuis van 1884 te Breukelen (I). Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 4, nr. 1, blz. 68 - 79.
- 6 In de 18de en 19de eeuw was er steeds een gemeentelijke vroedvrouw, die tegen een jaarvergoeding (in 1883 was die f 150) de vast bedeelde armen en de vrouwen die een onwettig kind baarden in Breukelen-Nijenrode en Breukelen-St. Pieters gratis moest helpen.
- 7 J. van Muiswinkel, 1973. Breukelen en Nieuwer Ter Aa, Oude prenten en prentkaarten vertellen verder. Repro-Holland, Alphen aan den Rijn, blz. 90.
- 8 W. den Hartog, 1992. Breukelsche Bad- en Zweminrichting een eeuw geleden opgericht. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 7, nr. 4, blz. 201 - 206. W. den Hartog, 1993. Breukelsche Bad- en Zweminrichting verplaatst van het Merwedekanaal naar de Meent. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 8, nr. 3, blz. 143 - 146. W. den Hartog, 1994. Oprichtingsnotulen van de Sociëteit "de Breukelsche Bad- en Zweminrichting". Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 9, nr. 1, blz. 37 - 43.

De Christelijke Historische Kiesvereniging te Breukelen van 1911 - 1940

H. van Walderveen
Van Couwenhovenstraat 15, 3621 CC Breukelen

Enkele jaren geleden kreeg de Historische Kring Breukelen diverse archiefstukken van de vroegere Christelijke Historische Kiesvereniging in Breukelen. Daaruit - in combinatie met de gemeentelijke archieven - haalde ik de hierna volgende informatie.

De oprichting en verdere gang van zaken tot 1914

Een spreekbeurt van de heer Mr H. Verkouteren tijdens een bijeenkomst van de Christelijke Nationale Werkmansbond te Breukelen-Nijenrode was de aanleiding tot het plan om een afdeling van de Christelijke Historische Unie (CHU) op te richten.

De oprichtingsvergadering werd gehouden op 28 februari 1911 in het gebouw van de Christelijke Bewaarschool, die later kleuterschool werd genoemd en in de Kerkstraat zat, in een pand op de plek waar thans Woonidee Van Dijk gevestigd is, Kerkbrink 13.

Ds C.J.H. Verweij, hervormd predikant alhier, nam voorlopig het presidium waar. Hij verwees naar de spreekbeurt van de heer H. Verkouteren en stelde zich achter het doel te komen tot de oprichting van een afdeling van de Christelijke Historische Unie. De dominee kreeg voldoende bijval. Zo kwam in Breukelen de CHU-kiesvereniging "Koningin en Vaderland" tot stand. Alle oprichters waren lid van de Nederlandse Hervormde Kerk.

Daarna kwam de praktische invulling aan de orde. De heer J.J. Matthijse, hoofdonderwijzer op de School met de Bijbel, stipte tijdens de oprichtingsbijeenkomst twee hoofdpunten aan uit de rede van Verkouteren: ten eerste, de CHU is voor samenwerking met de Anti Revolutionaire Partij (ARP), maar ook met de Rooms Katholieke Partij (RKP); en ten tweede, de CHU zal zich speciaal inzetten voor het Bijzonder Christelijk Onderwijs. Het eerste punt zou nog wel problemen kunnen opleveren, gezien de plaatselijke tegenstellingen tussen rooms-katholieken en protestanten in die tijd. Maar politieke samenwerking leek de heer Matthijse een eerste vereiste om politiek mee te kunnen praten. Burgemeester Jhr Mr M.P. van der Hoop van Slochteren was het hier volledig mee eens. Hij zag de samenstelling van de gemeenteraad in Breukelen-Nijenrode dan als volgt: 2 leden van de CHU, 2 leden van de ARP, 2 leden van de RKP en 1 lid van de Liberale Partij. Dit zou ongeveer overeenkomen met een evenredige vertegenwoordiging.

Als bestuursleden van de nieuwe kiesvereniging werden C. Pijnse van der Aa, A. Hamoen, J.J. Matthijse, C.J. Naerebout, J.D. Klarenbeek, J. Hamoen en C. van Ginkel gekozen. Op de eerste bestuursvergadering, 8 maart 1911, ten huize van de burgemeester werden de functies als volgt verdeeld: voorzitter: J.J. Matthijse; eerste secretaris: C.J. Naerebout; tweede secretaris: J. Hamoen; eerste penningmeester: C. Pijnse van der Aa; tweede penningmeester: A. Hamoen; algemene bestuursleden: J.D. Klarenbeek en C. van Ginkel.

Uit de notulen van de bestuursvergadering van 6 december 1911 blijkt dat de voorzitter na een korte ziekte was overleden. Naerebout nam het voorzitterschap tijdelijk waar. Het jaarverslag vermeldde dat de verhouding tot de RKP en de ARP niets te wensen overliet.

In september 1911 werden in de gemeenteraad van Breukelen-Nijenrode gekozen: C. Pijnse van der Aa (CHU) en M. van der Waart (ARP) (wethouders), en A. Hamoen (CHU), P.G.B. Verbiest (RKP), A. Oostwaard (RKP) en H.G. de Bruyn en C. de Vries (Gemeente Belangen). In vergelijking met de prognose van de burgemeester was de ARP zwakker en de liberale groepering sterker gebleken.

Op de eerste jaarvergadering op 10 oktober 1912 waren 10 leden aanwezig. Het bestuur van de Christelijke Bewaarschool deelde mee dat de school niet meer gratis voor vergaderingen gebruikt kon worden. Eénmaal per maand vergaderen zou f 5,- kosten, meerdere vergaderingen per maand f 10,-. Er moest op deze vergadering ook een nieuw bestuurslid in de plaats van de overleden voorzitter Matthijssse gekozen worden. Dat werd de heer Jac. P. Koppe, met 9 stemmen voor en 1 tegen; hij werd tevens de nieuwe voorzitter. Ds Verweij's wakte op om zich op het Christelijk Historisch Dagblad "De Nederlander" te abonneren.

Verkiezing kandidaat voor de Provinciale Staten

Op de ledenvergadering van 17 december 1912 waren 14 leden aanwezig. Door het Districtsbestuur van de CHU was op 7 december besloten om Jhr Mr M.P. van der Hoop van Slochteren uit Breukelen kandidaat te stellen voor de Provinciale Staten van Utrecht, in de vacature Jhr Dr C.G. Sandberg. Er gingen geruchten dat een groep Christelijk Historischen pogingen aanwendde om de heer C.P. de Groot uit Abcoude als kandidaat naar voren te schuiven. Dat leidde tot enige verontrusting, maar het kwam uiteindelijk toch goed. Op 7 januari 1913 werd door het district gestemd, maar niemand haalde de absolute meerderheid. Toen op 15 januari opnieuw gestemd werd, kreeg Van der Hoop van Slochteren 1718 stemmen en De Groot 1030, zodat eerstgenoemde de officiële kandidaat werd.

In de ledenvergadering van 4 november 1913 werd melding gemaakt van een rede van de burgemeester over de vereniging "Onze Vloot", die belangstelling voor de marine wilde wekken onder ons volk. Er dreigden gevaren vanuit China en Japan voor onze koloniën. Spreker prees het plan van sommigen om vanwege het Nederlandse volk aan de regering een pantserschip aan te bieden.

Algemeen kiesrecht en de Eerste Wereldoorlog

In de ledenvergadering van 9 december 1913 hield de voorzitter, Jac. P. Koppe, een rede over het algemeen kiesrecht, een onderwerp dat toen in de politieke actualiteit stond. Hij vond dat niet wenselijk en was tegen een democratische bestuursvorm, gezien de gevolgen die dat met zich had gebracht in België, Zweden en vooral Frankrijk. "De rechten van het volk zijn ook van historische zijde beschouwd uit vrije gunst der vorsten tot het volk gekomen, zodat van een kiesrecht geen sprake kan zijn."

De Eerste Wereldoorlog was inmiddels uitgebroken, maar ons land bleef daar gelukkig buiten. Er werden allerlei steuncomité's opgericht, die geld inzamelden om vluchtelingen te helpen en het leed van gewonden buiten Nederland te verzachten. Ook de CHU werd om medewerking gevraagd.

Gemeenteraadsverkiezingen in 1915

Uit de notulen van de bestuursvergadering van 4 mei 1915 blijkt, dat de band met de R.K. kiesvereniging was verbroken, omdat de RKP een kandidaat stelde die voor de CHU niet aanvaardbaar was. De Breukelse CHU wilde toen alleen nog met de AR kiesvereniging "Nederland en Oranje" samenwerken bij de komende verkiezingen.

Op 9 juli 1915 werden verkiezingen gehouden voor een deel der gemeenteraadszetels. In Breukelen-Nijenrode werden 303 geldige stemmen uitgebracht; de heer C. Pijnse van der Aa van de CHU kreeg 175 stemmen en werd dus direct gekozen. In een herstemming tussen de heren H. van Dijk (RKP) en H. Matthes (Liberaal) werd de laatste gekozen. De gemeenteraad van Breukelen-Nijenrode bestond toen uit de volgende leden: C. Pijnse van der Aa (CHU) en P.G.P. Verbiest (RKP) (beiden wethouders), A. Hamoen (CHU), M. van Muiswinkel (ARP), M. Onnes (Partij der Beginsellozen), H.G. de Bruyn (Gemeente Belangen) en H. Matthes (Liberaal).

De gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters bestond na de raadsverkiezingen van 1915 uit de volgende leden: A. Verhoef (ARP) en J. van Selm (CHU) (beiden wethouders), A. Cazant (CHU), H. van Ginkel (CHU), J. Schoonderwoerd (RKP), E. van der Wilt (RKP) en J. Fokker (ARP). Dus een raad met alleen maar mensen uit de drie grote confessionele partijen.

Op 8 juni 1916 overleed de voorzitter van de Breukelse CHU-kiesvereniging, de heer Jac. P. Koppe; hij werd volgens de notulen van 3 november 1916 als voorzitter opgevolgd door de heer C.J. Naerebout.

Algemeen kiesrecht en de gemeenteraadsverkiezingen in 1919

In het jaarverslag over 1916 schreef de secretaris van de kiesvereniging, de heer J.D. Barreveld, dat inmiddels het algemeen kiesrecht en de evenredige vertegenwoordiging hun intrede hadden gedaan. Ook het Openbaar en het Bijzonder Onderwijs waren gelijkgesteld.

Uit de jaarverslagen over 1913 tot en met 1918 blijkt, dat het ledenaantal van de CHU-kiesvereniging steeg van 17 tot 31.

In de ledenvergadering van 11 februari 1919 werd de kandidatenlijst van de CHU voor de gemeenteraadsverkiezingen in Breukelen-Nijenrode vastgesteld. De gekozen leden waren: C. Pijnse van der Aa, A. Hamoen, J.A. de Hoog, S. Breuninghoff, H. Mur, J.D. Klarenbeek en J.C. van Ginkel.

Op 4 maart 1919 werd de kandidatenlijst voor de gemeenteraadsverkiezingen in Breukelen-St. Pieters vastgesteld. De gekozen kandidaten waren: J.D. Barreveld, A. Cazant, T. Kroon, H. van Ginkel, A. Verkerk, J. van Laatum en J. Bulk.

De eerste gemeenteraadsverkiezingen volgens het stelsel van evenredige vertegenwoordiging op 2 september 1919 verliep in Breukelen-Nijenrode niet zo gunstig voor de CHU, omdat alleen de heer C. Pijnse van der Aa werd gekozen. De overige raadsleden werden: M. van Muiswinkel (ARP), H. van Dijk (RKP), H.G. de Bruyn (Gemeente Belangen), M. Onnes en W. Vermeulen (wethouder) (beiden van de Partij der Beginsellozen) en P.G.B. Verbiest (RKP) (wethouder). In november 1920 verliet M. van Muiswinkel de raad; hij werd opgevolgd door J. Molenkamp.

In Breukelen-St. Pieters was de uitslag veel gunstiger voor de CHU, want ze kreeg daar vier leden in de raad, te weten J.D. Barreveld en T. Kroon (beiden als wethouder) en A. Cazant en A. Verkerk. De drie andere raadsleden werden: C.J.M. Blankenheym en J.D. Bastert (beiden Gemeente Belangen) en G. van Selm (RKP) (zie Afbeelding 1). Er kwam geen lid van de ARP in de raad, omdat die partij 5 minuten te laat was geweest bij het indienen van de kandidatenlijst. Van de zetels van Gemeente Belangen kwam er één van de protestantse partijen (ARP, vergelijk 1919 en 1923) en één van de RKP.

Vrouwenkiesrecht en nieuwe bestuursleden

In de algemene ledenvergadering der Breukelse CHU van 3 februari 1920 werd gediscussieerd over het vrouwenkiesrecht. J.C. van Ginkel betoogde tegen het vrouwenkiesrecht te zijn, omdat de roeping van de getrouwde vrouwen in het huisgezin zou liggen. Jhr Mr M.P. van der Hoop van Slochteren bestreed echter diens zienswijze, omdat het vrouwenkiesrecht er nu eenmaal was en men dus voor een vaststaand feit stond. Ook hij was er niet direct voor, maar vond dat als de vrouwen niet naar de stembus zouden gaan, daardoor de SDAP en de Communisten in de kaart gespeeld werden. Men besloot na enige discussie dat propaganda onder de vrouwen ter hand moest worden genomen, te beginnen in ieders eigen gezin en omgeving.

Uit het jaarverslag over 1920 blijkt dat de kiesvereniging toen 39 leden telde, waaronder twee vrouwen, te weten M. van der Hoop van Slochteren-Hoeufft en A.C. Naerebout-Ligtelijn. In 1923 overleed de voorzitter, D.J. Naerebout, en bedankte C. Pijnse van der Aa

Afb. 1. De gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters in 1922. Zittend: T. Kroon, burgemeester Jhr Mr M.P. van der Hoop van Slochteren, J.D. Barreveld en gemeentesecretaris E. van der Zee. Staand: G. van Selm, C.J.M. Blankenheym, A. Verkerk en A. Cazant. Het raadslid J.D. Bastert ontbreekt. (Overgenomen uit J. van Muiswinkel, 1973. Breukelen en Nieuwer Ter Aa. Oude prenten en prentkaarten vertellen verder, blz. 23; onderschrift gecorrigeerd en aangevuld.)

wegens ziekte. Als nieuwe bestuursleden werden J.H. Herfkens en J.D. Barreveld gekozen. Jhr Mr M.P. van der Hoop van Slochteren trad tijdelijk als voorzitter op.

Volgens de notulen van de ledenvergadering van 4 december 1923 was het bestuur toen als volgt samengesteld: J.H. Herfkens (voorzitter), J.C. van Ginkel (tweede voorzitter), J.D. Barreveld (eerste secretaris), J. Hamoen (tweede secretaris), S. Breuninghoff (penningmeester).

Gemeenteraadsverkiezingen in 1923

De gemeenteraadsverkiezingen in Breukelen-Nijenrode van 17 september 1923 hadden een bevredigend resultaat voor de CHU. Er kwamen weer twee CHU-leden in de raad, te weten S. Breuninghoff en J.C. van Ginkel. De overige raadsleden waren: P.G.B. Verbiest (RKP) (wethouder), H. van Dijk (RKP), J. Molenkamp (ARP), K. Westerman en W. Vermeulen (wethouder) (beiden van de Partij der Beginsellozen). Gemeente Belangen had geen zetel gehaald.

De gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters was na de verkiezingen van 1923 als volgt samengesteld: J.D. Barreveld (CHU) en A. Verhoeff (ARP) (beiden wethouder), J. Lith en T. Kroon (beiden CHU), E. van der Wilt (RKP), C.J.M. Blankenheym en J.D. Bastert (beiden Gemeente Belangen). Door de terugkeer in de raad van de ARP ging de in 1919 gekregen vierde zetel voor de CHU weer verloren.

Bestuurswijzigingen in 1924 - 1927

Op de jaarvergadering van 5 februari 1924 stelde het periodiek aftredende bestuurslid J. Hamoen zich niet herkiesbaar. In zijn plaats werd L. Pijnse van der Aa gekozen.

In de bestuursvergadering van 26 september 1924 deelde de voorzitter, J.H. Herfkens, mee, dat hij zich genoodzaakt zag als voorzitter en bestuurslid te bedanken. Hij had de leiding van de Chr. Jongelingsvereniging "Onderzoek de Schriften" op zich genomen en met de knapenvereniging, zijn school en studie kreeg hij te veel hooi op zijn vork. In zijn plaats werd als bestuurslid A. Hamoen gekozen. De bestuursfuncties werden toen als volgt verdeeld: eerste voorzitter: S. Breuninghoff; tweede voorzitter: J.C. van Ginkel; eerste secretaris: J.D. Barreveld; tweede secretaris: L. Pijnse van der Aa; penningmeester: A. Hamoen. Voorts werd besloten minder bestuursvergaderingen te houden in verband met de geringe opkomst. In 1926 overleed de tweede secretaris, L. Pijnse van der Aa; in zijn plaats werd op de jaarvergadering van 14 maart 1927 P.H. van der Haar gekozen.

Gemeenteraadsverkiezingen in 1927

In de ledenvergadering van 22 maart 1927 werd de kandidatenlijst voor de gemeenteraadsverkiezingen van Breukelen-Nijenrode vastgesteld. De door de CHU gestelde kandidaten waren: J.C. van Ginkel, G. van Os, D.A. de Beijl, S. Breuninghoff, A. Hamoen, J. Gerritsen en J.A. de Hoog.

De raad werd door de verkiezingen op 24 mei 1927 als volgt samengesteld: J.C. van Ginkel en G. van Os (CHU), C. Frowein, J.C. Godefrooy en P.G.B. Verbiest (wethouder) (RKP), J. Molenkamp (wethouder) (ARP) en A.H. Colenbrander (Liberale Partij). De confessionele inbreng was opnieuw versterkt.

In de ledenvergadering van 25 maart 1927 werd de CHU-kandidatenlijst voor de gemeenteraadsverkiezingen van Breukelen-St. Pieters vastgesteld. De kandidaten waren: J.D. Barreveld, T. Kroon, A. Cazant, J. Lith, A. Verkerk, H. van Bommel en J. Dros Hzn.

De verkiezingen leidden tot een raad die als volgt was samengesteld: A. Cazant, T. Kroon en J.D. Barreveld (wethouder) (CHU), A. Verhoeff (wethouder) (ARP), H.C. Schoonderwoerd en E. van der Wilt (RKP) en J.D. Bastert (Gemeente Belangen). De RKP had zijn in 1923 verloren tweede zetel terugveroverd op Gemeente Belangen.

Nieuwe bestuursleden in 1928 en 1929

Op de ledenvergadering van 16 maart 1928 werd J. Gerritsen tot voorzitter van de CHU-kiesvereniging gekozen in de plaats van S. Breuninghoff, die voor deze functie had bedankt. Er werd ook besloten vanwege ruimtegebrek de ledenvergaderingen niet meer in de bewaarschool te houden, maar in het gebouw "Salvatori" (aan de noordzijde van de oude dorpskerk).

Als gevolg van een reglementswijziging moesten wegens uitbreiding door de ledenvergadering van 6 februari 1929 twee nieuwe bestuursleden gekozen worden; dat werden de heren D.A. de Beijl en D.A. Takke. De functieverdeling in het bestuur was als volgt: eerste voorzitter: J. Gerritsen; tweede voorzitter: J.C. van Ginkel; eerste secretaris: J.D. Barreveld; tweede secretaris: D.A. de Beijl; eerste penningmeester: A. Hamoen; tweede penningmeester: P.H. van der Haar; algemeen bestuurslid: D.A. Takke.

Zondagsrust

In de ledenvergadering van 19 november 1928 werd gediscussieerd over de door de gemeenteraad toegekende subsidie voor het Vechtbootje "Esperanto", dat ook op zondag voer. De heren J. van Ginkel en G. van Os waren hier tegen, terwijl de heren J.D. Barreveld en S. Breuninghoff er geen kwaad in zagen, omdat het bootje tot veler genoegen de verbinding onderhield tussen het Zandpad en de Straatweg bij de steenfabriek "Vecht en Rhijn".

In de ledenvergadering van 24 december 1929, waarbij ook de AR wethouder J. Molenkamp uitgenodigd was, kwam het bijzondere karakter van de zondag opnieuw ter sprake. J.C. van Ginkel wilde vanwege de zondagsheiliging graag een tap-, dans- en bioscoopverbod op zondag. D.A. de Beijl betoogde dat er twee zaken door elkaar gehaald werden: de bevordering van de zondagsheiliging is een taak van de kerk en de bevordering van de zondagsrust een taak van de overheid. J.D. Barreveld sympathiseerde met Van Ginkels bedoeling, maar voelde er niet voor om de kiesvereniging hiervoor in actie te brengen; hier lag een taak voor de wettige overheid.

Nieuwe voorzitters in de jaren 1930 - 1932 en een nieuwe burgemeester

In de notulen van de Breukelse CHU-ledenvergadering van 18 maart 1930 staat vermeld dat J. Gerritsen om gezondheidsredenen als voorzitter bedankte. In zijn plaats werd S.D. Bijlsma gekozen. Deze bleef echter maar twee jaar in die functie, want in november 1932 werd J.D. Barreveld voorzitter, terwijl in diens plaats J.N. de Boggende toen secretaris werd.

In diezelfde notulen lezen we dat de kiesvereniging zich sterk maakte om weer een burgemeester van CHU-huize benoemd te krijgen. Men had deze zaak bij de Commissaris der Koningin bepleit. De SGP wilde hieraan wel medewerking verlenen, maar de ARP en de RKP wilden beide een AR burgemeester. Toch werd een CHU-burgemeester benoemd: Jhr Mr H.H. Röell, die in juni 1931 feestelijk ingehaald werd.

Op de ledenvergadering van 14 augustus 1930 werden de leden opgeroepen om donateur te worden van "De vereniging tot steun en uitbouw van de CHU pers". Het dagblad "De Nederlander" had financiële zorgen en te weinig abonnees. De kiesvereniging werd donateur voor f 5,- per jaar; de Groen van Prinsterer collecte, die later in het dorp gehouden werd, bracht f 136,85 op.

Gemeenteraadsverkiezingen in 1931

Op de jaarvergadering van 23 februari 1931 werd een voorstel aangenomen om in Breukelen-Nijenrode een lijstverbinding aan te gaan met de SGP, waardoor mogelijk de invloed van de CHU in die raad groter zou worden. Er waren inmiddels 93 leden.

De groslijst voor de gemeenteraadsverkiezing in Breukelen-Nijenrode zag er als volgt uit: J.C. van Ginkel, S.D. Bijlsma, S. Breuninghoff, J. Gerritsen en G. van Os. Door de lijstverbinding kwam op de verkiezingslijst alleen als nr. 3 een SGP-lid.

De gemeenteraad zag er na de raadsverkiezingen van 1931 als volgt uit: J.C. van Ginkel en S.D. Bijlsma (CHU), J. Molenkamp (wethouder) (ARP), C. de Ruyter en J.C. Godefroy (wethouder) (RKP), C. Drost (SGP) en A.H. Colenbrander (Liberale Partij). Door de samenwerking tussen CHU en SGP verloor de RKP haar derde zetel.

In de ledenvergadering van 31 maart 1931 werd de groslijst voor Breukelen-St. Pieters vastgesteld: J.D. Barreveld, A. Kroon, A. Cazant, A. Schulp en J. Dros. De gemeenteraad zag er na de verkiezingen als volgt uit: T. Kroon, A. Cazant en J.D. Barreveld (wethouder) (CHU), J. Manten en A. Verhoeff (wethouder) (ARP), H.C. Schoonderwoerd (RKP) en J.D. Bastert (Gemeente Belangen). De ARP had dus een zetel gewonnen, de RKP er een verloren.

In 1933 verliet A. Cazant de raad; hij werd opgevolgd door A. Schulp.

De notulen van de ledenvergadering van 21 september 1931 vermelden dat de CHU-kiesvereniging slecht bij kas zat en dat twee bestuursleden een bezoek brachten aan de gezusters M. en B. Willink van Collen; zij mochten van de dames een bijdrage van f 100,- ontvangen.

Op de ledenvergadering van 7 november 1932 bleek, dat het Breukelen-Nijenroodse raadslid J.C. van Ginkel wilde bedanken als lid van de CHU. Het bestuur van de CHU-kiesvereniging ging, samen met enkele leden (W. van Stam en H. van Walderveen) met Van Ginkel praten. Deze bleef toch lid, zoals blijkt uit de notulen van de jaarvergadering van 9 januari 1933.

Tevens wordt daarin vermeld, dat de kiesvereniging toen 73 leden telde, dus 23 minder dan drie jaar tevoren.

In 1933 bestond de landelijke Christelijke Historische Unie 25 jaar. Dat werd in Breukelen feestelijk herdacht in de ledenvergadering van 9 april 1934, met een kopje thee geschonken voor rekening van de kiesvereniging. De vereniging had toen 84 leden.

Gemeenteraadsverkiezingen in 1935

In de ledenvergadering van 4 mei 1935 werd besloten in Breukelen-Nijenrode opnieuw samen te werken met de SGP bij de komende gemeenteraadsverkiezingen. De uitslag van de verkiezingen op 18 juni 1935 luidde: H. van Eijk (CHU), J. Molenkamp (wethouder) (ARP), C. de Ruyter en J.C. Godefroy (wethouder) (RKP), J.C. van Ginkel en H.G. van den Berg (SGP) en A.H. Colenbrander (Liberale Partij). Blijkbaar had J.C. van Ginkel toch voor het CHU-lidmaatschap bedankt en was hij naar de SGP overgestapt, wat deze partij een tweede zetel opleverde.

Voor de raad van Breukelen-St. Pieters was de uitslag: T. Kroon en J.D. Barreveld (wethouder) (CHU), J. Manten en A. Verhoeff (wethouder) (ARP), W.A. Degenkamp (RKP), J.D. Bastert (Gemeente Belangen) en H.G. Veltman (onbekend voor welke partij).

Vijfentwintigjarig bestaan van de Breukelse kiesvereniging

In de bestuursvergadering van 14 oktober 1936 werd besloten een feestavond te houden bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan. Als spreker werd J. Reyers, lid van Provinciale Staten, uitgenodigd. De Hervormde Jongelings Vereniging voerde die avond een toneelstuk op.

In de jaarvergadering van 15 februari 1937 werden de periodiek aftredende bestuursleden A. Hamoen, H.M. Vlug en P.M. van der Haar herkozen. Tevens werd met vreugde vastgesteld dat het kastekort in 1935 was teruggelopen van f 38,39 tot f 14,27.

In 1937 liep het kastekort echter weer op tot f 35,26, omdat propagandamateriaal voor de kamerverkiezingen moest worden aangeschaft. In de bestuursvergadering van 23 november 1937 werd voorgesteld aan de Kamerkring van de CHU te vragen om één of meer jaar ontheffing van de betaling aan die Kamerkring van 10 cent per lid.

Veertigjarig regeringsjubileum van H.M. Koningin Wilhelmina

De bestuursvergadering van 2 september 1938 stond in het teken van het 40-jarig jubileum van H.M. Koningin Wilhelmina. Er werd een feestavond voor alle leden gepland op 12 september 1938, met een strijkje, een vrouwen- of mannenkoor en als spreker Baron F.C.C. van Tuyl van Serooskerken uit Zuilen. Ter bekostiging van deze avond werd een bedrag van f 50,- uitgetrokken.

Op de ledenvergadering van 29 november 1938 werd J. Prikkel in de plaats van D.A. de Beijl in het bestuur gekozen.

Gemeenteraadsverkiezingen in 1939

Op de vergadering van 1 mei 1939 werden weer groslijsten samengesteld voor de gemeenteraadsverkiezingen. Voor Breukelen-Nijenrode: A. van Oort, H. van Eijk, W.I. Hollemans, D.A. Takke, M. Broekhuizen, J. Hens-

Afb. 2. J.D. Barreveld, vele jaren wethouder van de Gemeente Breukelen-St. Pieters (foto uit de collectie van Mw. M.C. Barreveld-Spelt).

bergen en R.N. Landzaad. Voor Breukelen-St. Pieters: J.D. Barreveld, T. Kroon, Jhr Dr L.H. Quarles van Ufford, A. van Vliet, C. Post en J. Rijkse.

In de gemeenteraad van Breukelen-Nijenrode werden op 17 juni 1939 gekozen: A. van Oort en H. van Eijk (CHU), J. Molenkamp (wethouder) (ARP), J.D. Godefrooy en C. de Ruyter (RKP), J.C. van Ginkel (SGP) en H. van der Grift (wethouder) (Gemeente Belangen).

In de gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters werden gekozen: T. Kroon en J.D. Barreveld (wethouder) (CHU), J. van der Wilt en J. Manten (wethouder) (ARP), W.A. Degenkamp (RKP), J.D. Bastert (Gemeente Belangen) en H.G. Veltman (partij onbekend).

Laatste vergaderingen in 1940

Tijdens de jaarvergadering van de Breukelse CHU op 20 februari 1940 zei de voorzitter, J.D. Barreveld, dankbaar te zijn nog in vrijheid te kunnen vergaderen. De verkiezingen voor de Provinciale Staten en gemeenteraden waren gunstig verlopen voor de CHU. Het ledenaantal van de kiesvereniging was sterk gestegen. Het kastekort bedroeg f 32,62, waarin echter nog niet was inbegrepen een uitgaaf van ca. f 22,- voor propagandamateriaal.

De laatste ledenvergadering in het eerste oorlogsjaar werd gehouden op 10 december 1940 in gebouw Pro Rege. De voorzitter zei in zijn openingswoord dat ons alles was ontnomen: Oranje weg en geen baas meer op eigen erf. "Onze vrijheid, die ons zo lief is, is niet meer."

Bronnen

Archief Historische Kring Breukelen. Collectie Christelijke Historische Kiesvereniging Breukelen. Daarin: Notulenboeken over de jaren 1911 - 1920, 1921 - 1935 en 1935 - 1940.

Nieuw Archief Gemeente Breukelen-Nijenrode (Gemeentehuis te Breukelen). Daarin:

Notulen gemeenteraadsvergaderingen: inv. nr. 8: 1904 - 1912; inv. nr. 9: april 1913 - januari 1916; inv. nr. 10: juli 1916 - juli 1921; inv. nr. 11: oktober 1921 - juli 1924; inv. nr. 12: juli 1924 - juli 1927; inv. nr. 13: september 1927 - september 1931; inv. nr. 14: oktober 1931 - 1934; inv. nr. 15: 1935 - 1937; inv. nr. 16: 1938 - augustus 1941.

Gemeenteraadsverkiezingen: inv. nr. 638: 1903 - 1906, 1911 - 1912, 1918 - 1920, 1925 - 1929.

Geloofsbrieven: inv. nr. 639: 1875 - 1927; inv. nr. 640: 1935 - 1939.

Uitslagen gemeenteraadsverkiezingen: inv. nr. 642: 1923, 1927 en 1935 (processen-verbaal van de raadsverkiezingen van 1931 en 1939 niet aanwezig).

Nieuw Archief Gemeente Breukelen-St. Pieters (Gemeentehuis te Breukelen). Daarin:

Notulen gemeenteraadsvergaderingen: inv. nr. 6: 1900 - september 1914; inv. nr. 7: november 1914 - april 1916; inv. nr. 8: december 1915 - februari 1921; inv. nr. 9: maart 1921 - juni 1927; inv. nr. 10: juni 1927 - augustus 1932; inv. nr. 11: september 1932 - december 1938; inv. nr. 12: december 1938 - augustus 1941.

Gemeenteraadsverkiezingen: inv. nr. 223: 1935.

Geloofsbrieven: inv. nr. 222: 1875 - 1927.

Uitslag gemeenteraadsverkiezingen: inv. nr. 224: 1935.

Johannes Wilhelmus Hörst (1904 - 1955)

A.J. Hörst
Faunaweg 14, 3852 AZ Ermelo

In de jaargang 1995 van dit tijdschrift werd enkele malen meester J.W. Hörst uit Nieuwer Ter Aa genoemd als onderwijzer en voorman in de illegaliteit tijdens de Tweede Wereldoorlog (blz. 83, 102, 168, 170 en 173). Dat leidde tot een vraag van de redactie om meer informatie over hem.

Utrecht - Nijkerk - Wilnis - Barneveld

Johannes Wilhelmus Hörst, kortweg Jan Hörst, mijn vader, werd geboren op 2 februari 1904 te Utrecht. Zijn vader, Jan Hörst Sr, is 40 jaar onderwijzer geweest van de school in de Waterstraat te Utrecht. Mijn vaders eigen keuze voor een beroep zou officier geweest zijn, maar zijn vader vond dat hij hem daarvoor geen toestemming kon geven. Dit was voor Jan Jr niet zo'n probleem, want onderwijzer worden was voor hem een goed alternatief.

Na zijn opleiding werd hij onderwijzer in Nijkerk. Een paar jaar later trouwde hij met J.G.S. Schaftenaar, een collega, en ging naar Wilnis. Daarna kreeg hij een benoeming in Barneveld. Op 25-jarige leeftijd zette hij zich in voor de oprichting van een school in de buurtschap Overwoud, gelegen tussen Barneveld en Lunteren. Hij is daar zeven jaar hoofd van die school geweest.

Naar Nieuwer Ter Aa

Daarna, in 1935, werd hij benoemd als hoofd van de school te Ter Aa. Het gezin telde toen vijf kinderen. De oudste kinderen zouden binnen enkele jaren toe zijn aan het volgen van voortgezet onderwijs; Utrecht was een ideale plaats daarvoor en vanuit Ter Aa goed bereikbaar.

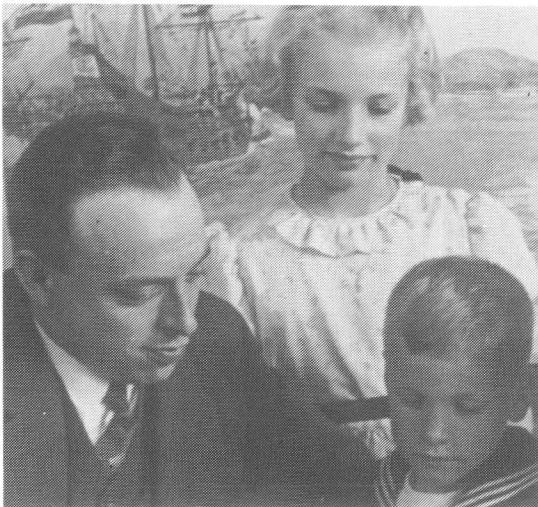
De jaren gingen rustig voorbij tot in 1939 de mobilisatie uitbrak. Uit was het rustige Ter-Aase leventje. De school werd gevorderd en er moesten soldaten worden ingekwartierd.

De "oude school", die al jaren niet meer gebruikt werd, moest weer dienst doen. Om beurten kregen de klassen een dag vrij vanwege ruimtegebrek (het oude gebouwtje had maar twee lokalen). Voor het personeel betekende dat "alle zeilen bijzetten want achter komen op de te verwerken leerstof was er niet bij".

Ons gezin bestond inmiddels uit negen personen en met daarbij de twee ingekwartierde doktoren was huize Hörst flink bezet.

Op 10 mei 1940 brak de oorlog uit. J.W. Hörst was commandant van de Burgerwacht van Ruwiel en Loenersloot. Het uniform werd dus aangetrokken en hij was in functie. In de dagen die volgden, werd Ter Aa een plaatsje vol militairen, want de Waterlinie werd in staat van verdediging gebracht (zie jaargang 1993, blz. 97 - 98). Op de school werd een uitkijktoren geplaatst, waarvandaan continu werd uitgezien naar vijandelijke vliegtuigen. Het werden spannende dagen in Ter Aa.

Op 14 mei: capitulatie. Er heerste een woedende terneergeslagenheid onder de officieren. Voor Hörst was dus ook na een paar dagen het echt wat doen voor zijn land al voorbij. Hij was heel erg teleurgesteld. Toch zou hij zich niet bij de situatie neerleggen. Op 15 mei 1941 werd het achtste kind geboren. Zij kreeg de namen van koningin en prinsessen. Ter Aa reageerde heel instemmend op de namen. Oranje linten, taarten met O.Z.O. en oranje klompjes werden bezorgd. (O.Z.O. was een bemoedigingscode tussen Nederlanders die elkaar vertrouwden: Oranje zal overwinnen.)

Afb. 1. Schoolfoto uit 1938 van J.W. Hörst met zijn dochter Griekje en zijn zoon Jan, die enkele jaren later koeriersdiensten zou verrichten. (Collectie A.J. Hörst.)

In het verzet

Verzet in gedachten groeide uit tot verzet in daden. Voorzichtig en met de grootst mogelijke informatie werd een verzetsgroep opgericht. De veldwachter van Ter Aa, H. van Maanen, behoorde ook bij deze groep. Met leden uit aanliggende plaatsen, van Maarssen tot Mijdrecht, werd in het geheim vergaderd. Zij vormden met de tussenliggende plaatsen één district.

Vanwege zijn functie bij de Burgerwacht werd Hörst door de Duitsers verplicht om hoofd van de plaatselijke Luchtbeschermingsdienst te worden. Twee mannen, Gert Fokker en Joh. Verhoef, werden tegen betaling als medewerkers aangesteld. Om beurten moesten zij de uitkijktoren op de school bezetten, van 8 uur 's avonds tot 8 uur 's morgens. Het enige voordeel van zijn functie bij de luchtbescherming vond Hörst, dat hij daarmee de aandacht afleidde van zijn ondergrondse werk. Veel deed de groep voor het helpen van onderduikers. Voor routes, adressen en bonkaarten moest worden gezorgd. Verscheidene overvallen op distributiekantoren werden gepleegd. Waar gesaboteerd kon worden, werd dit met gevaar voor eigen leven gedaan.

Na 17 september 1944 veranderde de situatie. Er brak een periode aan waarin veel mensen opgepakt werden, waarvan de meesten nooit meer terugkwamen. Het werd heel grimmig. Zuid-Nederland was bevrijd, maar boven de grote rivieren brak vooral voor de ondergrondse ploeg de zwaarste en gevaarlijkste tijd aan. Ir A.F.U. Krikke (al eerder uit Utrecht uitgeweken naar Ter Aa en actief in de ondergrondse Orde Dienst) werd bij de samenvoeging van verschillende illegale groeperingen tot de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (B.S.) de commandant. Hoofdkwartier van het gehele B.S.-gewest Utrecht werd daardoor Ter Aa. Ter Aa lag centraal en de bewoners waren allemaal van de "goede kant" (zo noemde men dat).

Vanuit Engeland via het bevrijde gebied werden vijf illegale telefoonlijnen aangelegd. Hörst had ook zo'n lijn. Helaas kwamen de Duitsers achter de lijn in Utrecht.

De heer W. Heukels (directeur postkantoor en lid van de ondergrondse) kreeg een arrestatieteam aan de deur. Hij wilde niet levend in Duitse handen vallen en sprong daarom van het balkon. Hij was echter niet dood, maar brak zijn heupen. In het hospitaal werd hij gevangen gehouden. Een paar weken later werd hij als represaille in Utrecht aan een lantaarnpaal gebonden en doodgeschoten. Er is thans een Wolter Heukelslaan in Utrecht naar hem genoemd.

Zijn zoon Gerrit was in die tijd in Oukoop ondergedoken. Zijn moeder had juist op het moment van de inval een gesprek met haar zoon op de geheime lijn. Zij knipte de telefoondraad door, rolde hem op en stopte die in haar naaidoos. Het gevaar voor Ter Aa was weer even geweken.

Wapendroppings werden georganiseerd. Op bepaalde tijden moest er naar de geheime radioberichten geluisterd worden. Wanneer om ongeveer 2 uur de zin "François heeft platvoeten" (of een ander afgesproken codebericht) doorkwam, werden de betrokken plaatselijke commandanten door middel van een briefje gewaarschuwd.

Deze briefjes werden door koeriers (waaronder de 14-jarige Jan Hörst) zorgvuldig verstopt afgeleverd. Kwam het bericht om 6 uur weer door met een aanduiding van tijd, dan verzamelden een aantal gewapende mannen zich 's nachts met seinlampen in een als afwerpplaats geselecteerd weiland. Werden de seinen wederzijds goed beantwoord, dan werden containers met wapens, bevestigd aan parachutes, gedropt. Het gebeurde ook wel dat een belangrijk persoon met instructies voor de ondergrondse uit Engeland als parachutist landde.

Ondergetekende, J.W. Hörst, hoofd Luchtbeschermingsdienst van de gemeenten Ruwiel en Loenersloot, wonende te Ruwiel Ter Aa 44 post Nieuwer-sluis, heeft de eer U te rapporteren:

dat in de nacht van Maandag 26 op Dinsdag 27 April 1943 te omstreeks 2uur 45 in de gemeente Ruwiel plaatselijk bekend in de polder Portengen, delen van een Engels vliegtuig zijn neergestort:

deze delen van voornoemd vliegtuig bevonden zich verspreid in verschillende weilanden. Ook werden delen aangetroffen in die polder onder de gemeente Breukelen-Hyemrode.

De telefonisch gewaarschuwde en spoedig ter plaatse zijnde leden van de Duitse Weermacht namen de leiding terstond over. Leden van de vaste kern van de gemeenten Ruwiel en Breukelen verleenden voor zover nodi medewerking aan de Duitse militairen.

De door dit neerstorten veroorzaakte schade was van die aard dat geen enkel onderdeel van de luchtbeschermingsdienst behoefde geallar-meerd te worden.

Voor zover bekend is de bemanning van het vliegtuig opgespoord of heeft zich bij de bevoegde instanties in andere gemeenten aangemeld.

DE veroorzaakte schade bestond in gedeeltelijke vernieling van de weilanden van den veehouder G.P. van den Ancker wonende te Ruwiel, Portengen Noordeinde No.2 en van de weilanden en schuur van W.Boele, wonende te Ruwiel, Portengen Noordeinde No.3

De Schade-enq.commissie te Zeist is met deze schade telefonisch in kennis gesteld.

Persoonlijke ongelukken onder de burgerbevolking kwamen niet voor

Het hoofd Luchtbeschermingsdienst,

J.W. Hörst
aan den Hoofdinspecteur van de bescherming van de bevolking tegen luughtaanval-
len

te
's-GRAVENHAGE.

Afb. 2. Rapport, uitgebracht door J.W. Hörst als hoofd van de Luchtbeschermingsdienst, over het neerkomen van een Britse bommenwerper in Portengen. Dit betrof het toestel van onder meer sergeant Mike Morra (zie jaargang 1995, blz. 182 - 183).

Er waren boerderijen die in het inundatiegebied lagen en daardoor alleen nog over water bereikbaar waren. Deze boerderijen werden in die tijd bewoond door onderduikers, meest jongens en mannen, die daar redelijk veilig zaten. Hörst ging dagelijks om streeks 7 uur met onder anderen Henk Hulsman per roeiboot een grote emmer eten brengen. De gedropte wapens werden ook per boot naar de mensen daar gebracht, die ze sorteerden en nakeken. Om de onderduikers van voedsel te kunnen voorzien, werd zelfs in de school geslacht.

Bijna gearresteerd

Het werd steeds gevaarlijker. De Duitsers kwamen in het nauw en werden daardoor feller en wreder. Het was in die laatste vroege winter dat Hörst en Van Maanen naar een belangrijke vergadering in Utrecht gingen (bij de Kamer van Koophandel). Van Maanen had een angstig voor gevoel en probeerde op allerlei manieren de reis te rekken. Ze kwamen daardoor te laat en zagen hoe de Duitsers toesloegen in het gebouw. Er bleek de avond tevoren een koerierster gepakt te zijn. De boodschap en de plaats van vergadering werden gevonden en de Duitsers konden ingrijpen. Hörst en Van Maanen hielden het gebouw in de gaten door in een café daar tegenover te wachten. Uren later werden negen bezoekers van die vergadering, onherkenbaar mishandeld, met overvalwagens weggevoerd. Krikke was voor hen de belangrijkste. Slechts twee zijn levend teruggekeerd. Een vreselijke gebeurtenis.

Mevrouw Krikke zat met haar twee kleine kinderen ondergedoken in het torentje van Oudaen te Breukelen. Hörst was haar districtcommandant en zeer bezorgd over haar veiligheid. Een moeilijke, verantwoordelijke taak.

De laatste maanden van de oorlog moest Hörst (schuilnaam Brouwer) onderduiken. Vanuit dat adres werd er nog veel geregeld. Zijn huis in Ter Aa werd doorzocht en in de gaten gehouden.

De bevrijding en daarna

Op 5 mei: bevrijding. Wat waren we opgelucht en blij. Het gevaar was voor Ter Aa zo dichtbij geweest. Een uitspraak van een Duitser was: "Ter Aa is een broeinest van terroristen". Hörst had zich jaren strijder gevoeld en trok daarom met de bevrijding een uniform aan. De eerste weken waren erg druk. Hij moest veel overdragen en organiseren. Maar de spanning was voorbij.

Toch bleven ergernissen en teleurstellingen niet achterwege. Mensen die zich in de moeilijkste tijd teruggetrokken hadden vanwege het gevaar, drongen zich op een slinkse manier naar voren. Mensen die aan de oorlog verdiend hadden, wisten een baantje te bemachtigen, waardoor ze toch nog aanzien kregen. Hörst was heel blij met de bevrijding, maar toch wel teleurgesteld dat er zelfs in die tijd voordringers waren.

Hörst was gelukkig toen hij weer echt alleen maar onderwijzer hoefde te zijn. De school was hem dubbel dierbaar. Van Maanen was weer veldwachter. In plaats van vijf jaar waren beiden twintig jaar ouder geworden. Ze bereikten ook maar de leeftijd van 51 jaar. Een medaille, uitgereikt door Prins Bernhard, was de erkenning voor hun inzet.

In augustus 1949 werd J.W. Hörst benoemd als hoofd van de school in Overwoud. De Veluwe en de school die hij had helpen oprichten trokken hem erg aan.

Ruim zes jaar later, op 27 december 1955, maakte een hartaanval een einde aan zijn leven.

Klompenschaarste in Kockengen, 1942 - 1945

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

De Nederlanders begonnen in 1940 nog maar net een beetje te wennen aan het leven onder oorlogsomstandigheden of de schoenen gingen al op de bon: 22 mei. Binnen anderhalve maand volgden petroleum, brood en meel, koffie en thee. Elk huishouden voelde de oorlogssituatie.

Voor de kinderen en volwassenen die gewend waren op klompen te lopen, kwam de schoenendistributie het minst hard aan. De bezettingsautoriteiten begonnen echter ook steeds meer te beknibbelen op de hoeveelheid hout die de klompenmakers ter beschikking kregen.

Op 10 november 1942 stuurde de directeur van het Rijksbureau voor Huiden en Leder van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart een brief aan alle burgemeesters in Nederland. Daarin deelde hij mee, dat de klompenfabrikanten en klompenmakers de verplichting was opgelegd om "aan de afnemers, aan wie zij in de jaren 1938, 1939 en 1940 klompen hebben geleverd, thans eveneens klompen te leveren, met dien verstande, dat zij gemiddeld per maand aan deze afnemers minstens 80% moeten leveren van de hoeveelheid, welke zij gemiddeld per maand in de genoemde jaren hebben geleverd." "Het is hun niet mogelijk buiten de verplichte leveringen aan bovengenoemde afnemers nog andere orders uit te voeren. Extra-toewijzingen klompen kunnen derhalve ook niet worden verleend." "Ook de grossiers zijn verplicht 80% aan hun afnemers te leveren, met dien verstande echter, dat grossiers die voorheen klompen importeerden, thans slechts 80% behoeven te leveren van het aantal, dat zij vroeger in Nederland kochten." "Vanzelfsprekend dienen de klompen, welke thans nog gemaakt kunnen worden, te worden gereserveerd voor die personen, die altijd klompen hebben gedragen. Het gaat niet aan, dat thans zou worden overgegaan tot de aanschaffing van klompen omdat ten gevolge van den oorlogstoestand geen of weinig ander schoeisel kan worden gekocht." Ook de burgemeester van de toenmalige Gemeente Kockengen kreeg een dergelijke brief.

Oude klompen werden verzoold

Om de toenemende klompenschaarste een beetje te ondervangen, werd overgegaan tot het inzamelen en verzolen van gebruikte klompen. Het Bureau van de Gemachtigde van de Prijzen, gevestigd te Deventer, stelde daarvoor vaste prijzen vast. Maar Meubelfabriek Swart te Vinkeveen liet op 23 december 1943 aan de burgemeester van Kockengen weten "dat deze prijzen ver beneden de *kostprijs* liggen. De 60 fabrieken, die klompen verzolen in ons land wordt het verzolen in de *waterdichte* uitvoering als tot heden onmogelijk gemaakt. Het is ons dan ook niet langer mogelijk om afdoende te zorgen voor het klompdragende deel van Uw bevolking, hoezeer wij ook inzien dat schoolgaande jeugd en zij die klompen dragen om hun werkzaamheden te verrichten hiermede gedupeerd zijn." Bovendien is er een groot gebrek aan ingezamelde oude klompen: ". . . al zouden we met verlies werken kunnen, dan nog is het voor de inzamelaars onmogelijk hun werk te doen voor de provisie van $\pm f$ 0,15 per paar." Gevraagd wordt om bij het Departement van Sociale Zaken "met klemmende redenen (waarbij we denken aan schoolverzuim, ziekte, de onmogelijkheid van het sneeuwruimen zonder klompen, de ontwrichting van het economisch verkeer en de voedselvoorziening) te protesteren" tegen de prijsmaatregelen.

Burgemeester B. Calissendorff van Kockengen toonde zich ontvankelijk voor dat verzoek. Op 28 december 1943 schreef hij aan de waarnemend Secretaris-Generaal van het Departement van Sociale Zaken te Amsterdam.

Enkele citaten: "Hierbij heb ik de eer U beleefd te verzoeken te willen bevorderen dat de maatregel tot verlaging van de prijzen voor het verzolen van klompen ongedaan wordt gemaakt, daar deze prijzen thans ver beneden de kostprijs liggen." "Het verzolen van klom-

pen is vooral voor de schooljeugd van deze uitgestrekte plattelandsgemeente een groot belang daar er gezinnen zijn waar de kinderen niet naar school kunnen gaan wegens gebrek aan klompen. Ook voor de veehouders en arbeiders zijn klompen onmisbaar." Hij wees ook op de te lage inzamelprovisie: "De persoon die het alhier tot heden tot groote tevredenheid deed heeft bezwaar het langer te doen als de vergoeding niet hooger wordt, terwijl er wel niemand anders te vinden zal zijn die het voor een zoo lage vergoeding wil overnemen."

Honderdvijftig paar kinderklompen

Intussen had de Kockengense burgemeester op 29 oktober 1943 ook al aan het Departement van Sociale Zaken geschreven over de grote klompen-schaarste, waardoor te voorzien was "dat deze winter verschillende schoolkinderen niet in staat zullen zijn de scholen alhier te bezoeken. Ongeveer een honderdtal kinderen (6 - 10 jaar) uit de buiten wijken moeten drie kwartier à een uur lopen om de scholen te Kockengen te bereiken. Hiervan zijn verschillende kinderen uit groote gezinnen, die toch al met tal van moeilijkheden zitten." "Beleefd verzoek ik U alzo wel te willen bevorderen dat een 100-tal klompen voor deze gemeente beschikbaar wordt gesteld, welke zouden zijn te verzenden aan het gemeentehuis te Kockengen."

Pas op 3 maart 1944 liet het Rijksbureau voor Huiden en Leder weten dat de firma H. ter Hofstee te Enter de opdracht had gekregen om aan Kockengen 100 paar kinderklompen te leveren.

Op 16 maart 1944 stuurde de burgemeester van Kockengen een bedankbriefje aan het Departement van Sociale Zaken. Hij deelde tegelijkertijd mee dat de klompen gedistribueerd waren, maar dat niet alle schoolkinderen die klompen nodig hadden die ook hadden kunnen krijgen. "Veel klachten komen in van ouders dat hun kinderen vaak geruimen tijd met vochtige en natte voeten zitten, hetgeen natuurlijk hoogst schadelijk voor de gezondheid is. Beleefd verzoek ik U dan ook wel te willen bevorderen dat aan deze gemeente nog een 150 paar klompen voor schoolkinderen worden toegewezen."

Op 24 maart kondigde de burgemeester een verordening af op de levering van klompen door de kleinhandel in de Gemeente Kockengen (Afbeelding 1).

De waarnemend Secretaris-Generaal van het Departement van Sociale Zaken liet per brief van 1 mei 1944 weten dat Kockengen nog 50 paar kinderklompen zou krijgen. "Het mij toegewezen kwantum klompen, hetwelk uiteraard over vele gemeenten moet worden verdeeld, laat een hogere toewijzing niet toe. Ik maak U er voorts op attent, dat het waarschijnlijk nog wel eenigen tijd zal duren alvorens de klompen geleverd worden; hieromtrent kan ik U geen nadere mededeeling verschaffen."

Met deze brief eindigt het dossier over de klompenschaarste in Kockengen.

Kockengens voedselcomité

Er waren inmiddels veel ernstiger zorgen. In de loop van de winter 1944 - 1945 steeg in Kockengen de voedselnood zeer hoog. De Gemeente Kockengen werd tevoren vanuit de stad Utrecht bevoorrad met de door de distributie toegestane hoeveelheden aardappelen, groenten en dergelijke. Maar de stad kon in die wintermaanden niets meer missen, omdat daar de toestand nog nijpender was.

Daarop werd in Kockengen door enkele vooraanstaande burgers een comité opgericht om waar dat kon bij te dragen tot het lenigen van de ergste nood. Men vond een schipper bereid aardappelen te halen in Drente, mits hij voor zijn schip van het comité een garantie zou ontvangen voor het geval dat zijn schuit tot zinken zou worden geschoten. Uit vrije beweging werd uit de Kockengense bevolking een aanzienlijk bedrag bijeengebracht. De reis lukte en de aardappelen werden ter plaatse in distributie gebracht.

Daarna werden met verschillende boeren contracten afgesloten inzake de verbouw van aardappelen, erwten, enz. Daarbij verplichtte de Gemeente zich

De Burgemeester der gemeente KOCKENGEN;
Gezien de circulaire van den Secretaris-Generaal van het
Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart van 7 Februari
1944 nr. 51238 afd. J.Z./N.G., betreffende de DISTRIBUTIE VAN
KLOMPEN;

Overwegende dat het wenschelijk is over te gaan tot het
invoeren van klompendiftributie;

Gelet op het tweede lid van artikel 15 der Distributiewet
1939;

b e s l u i t :

vast te stellen de navolgende verordening:
VERORDENING, REGELENDE DE AFLEVERING VAN KLOMPEN DOOR DEN
KLEINHANDEL IN DE GEMEENTE K O C K E N G E N .

artikel 1.

Kleinhandelaren in klompen mogen deze slechts afleveren
tegen inontvangstname van een bon, afgegeven door of vanwege
den burgemeester van Kockengen waarop de naam van den afnemer
is vermeld en nadat deze daarop voor ontvangst heeft geteekend.

artikel 2.

De kleinhandelaren zijn verplicht den afnemer, ook indien
hij niet tot hun vaste klanten behoort, overeenkomstig het op
den door hem aangeboden bon vermelde klompen af te leveren,
voor zoover zij de verlangde soort en maat voorradig hebben.

artikel 3.

De kleinhandelaren zijn verplicht zich alszoodanig binnen
drie dagen na het tijdstip van inwerkingtreding dezer verorde-
ning of, ingeval van vestiging in de gemeente na dat tijdstip,
binnen drie dagen na het tijdstip dier vestiging schriftelijk
aan te melden bij den burgemeester.

Bij aanmelding moeten zij een naar soort en maat gespeci-
ficeerde opgave voegen van de op eerstbedoeld tijdstip, dan wel
ingeval van vestiging na dat tijdstip, op het tijdstip dier
vestiging, bij hen in voorraad zijnde paren klompen.

artikel 4.

De kleinhandelaren zijn verplicht terstond na ontvangst
van een partij klompen aan den burgemeester opgave te doen
van het ontvangen aantal paren, gespecificeerde naar soort
en maat.

artikel 5.

De kleinhandelaren zijn verplicht controle door of vanwege
den burgemeester op hun voorraad klompen te gedoogen en daarbij
inzage der op hun handel in klompen betrekking hebbende boeken
en bescheiden te verleen.

artikel 6.

De kleinhandelaren zijn verplicht wekelijks de bij hen in de
vooraangaande week ingeleverde klompenbonnen tegen bewijs van
ontvangst in te leveren ten gemeentehuisse.

artikel 7.

Overtreding van de voorschriften dezer verordening is
strafbaar ingevolge het bepaalde in het derde lid van artikel 1
van het Economisch Sanctiebesluit 1941.

artikel 8.

Deze verordening treedt in werking met ingang van den dag
na dien harer afkondiging.

Afgekondigd 24 Maart 1944

Kockengen, 23 Maart 1944.

De Burgemeester voornoemd,

M. A. J. J. J. J.

Afb. 1. Kockengense verordening op de detailhandel in klompen van 24 maart 1944.

tot een prijsgarantie aan de boeren (f 13,- per 100 kilogram voor vroege aard-
appelen, f 10,- voor late aardappelen). Voordat de gecontracteerde oogsten
werden binnengehaald, was de Tweede Wereldoorlog ten einde.

Bron

Archief van de voormalige Gemeente Kockengen, 1811 - 1988 (Gemeentehuis te Breukelen),
inv. nr. 1115 (Klompendiftributie 1942 - 1944) en inv. nr. 1098 (Voedselcomité 1944 - 1946).

De zegepralende Vecht in Japan

R. Plomp
Vegtvliet, Straatweg 220, 3621 BZ Breukelen

Het zal velen uit de pers bekend zijn, dat enkele jaren geleden in een baai van het zuidelijke Japanse eiland Kyushu een stad met de naam *Huis ten Bosch* is verrezen, waarin een groot aantal markante voorbeelden van de Nederlandse architectuur op ware grootte is nagebouwd. De bijzondere historische banden met ons land - de handelspost *Desjima* op een door mensen aangelegd eiland in de baai van Nagasaki (1641 - 1853) - en het succes van het eerder gebouwde *Holland Village* hebben tot dit unieke project geleid.

De Japanse stad *Huis ten Bosch*

Een Japanner kan zich nu in eigen land in een Nederlandse stad wanen door een speciale trein te nemen die hem of haar in een uur vanaf Hakata, het eindstation van de beroemde Shinkansen Super Express trein, naar *Huis ten Bosch* brengt. Vanuit een van de vele in Hollandse stijl gebouwde hotels (in oktober 1994 in totaal reeds meer dan 750 kamers) wandelt hij langs de grachten en over de pleinen van deze nabootsing van een oude Hollandse binnenstad en heeft hij de keuze uit talloze activiteiten. Zo kan hij met een lift de Domtoren (105 meter hoog) bestijgen, in het aan het Nassauplein gelegen hoofdgebouw van de Utrechtse universiteit draaiorgels en andere mechanische muziekinstrumenten beluisteren of een van de andere musea bezoeken die een indruk geven van het vele dat ons land historisch te bieden heeft. Hongerig geworden, kan hij een lunch gebruiken in een van de vele restaurants, om daarna het perfect nagebouwde paleis *Huis ten Bosch* met zijn stijlkamers en de door Rob Scholte en zijn medewerkers beschilderde centrale zaal te bezichtigen, of gaan winkelen in de Haagse Passage. Inmiddels heeft hij de door Friese paarden getrokken Gouden Koets zien rondrijden of heeft hij, moe geworden, voor een toer met een klassieke bus of een rondvaartboot geboekt. Na het diner kan hij dan de dag besluiten met het bijwonen van de in de haven met behulp van een kopie van "De Liefde", het eerste Nederlandse schip dat Japan bezocht, opgevoerde Japanse opera, waarin dit vroege begin wordt bezongen.

Een Japanner die voor een korte vakantie in deze stad kiest, zal een redelijk getrouwe impressie van een typisch Hollandse omgeving krijgen, met al die voor hem niet vertrouwde bakstenen, al is de dichtheid van markante gebouwen wel wat groter dan in een van onze oude Hollandse binnensteden. Het streven is er op gericht om *Huis ten Bosch* een stad te laten zijn waar wordt geleefd en waar de gasten en de mensen uit de omgeving 's avonds een drankje drinken op de terrasjes, want die kennen ze elders in Japan niet.

Voor een Nederlander is een bezoek meer een ludiek gebeuren, waarbij hij van de ene verbazing in de andere valt en zich kostelijk amuseert met de pogingen ook in de namen het Hollandse karakter tot uiting te laten komen. Wat te denken van een restaurant met de naam "Bikken bikken", een ijsbar "Ontembaar", een kunstgalerie "Mooi" of een stadsbier onder de naam "Vermaak bier". Maar men doet zeker geen recht aan deze poging als men het geheel als kitsch zou willen afdoen. Er is onmiskenbaar zeer serieus gestreefd om met behulp van Nederlandse adviseurs tot een verantwoord geheel te komen; de bakstenen zowel als de keien voor de dijken werden speciaal uit Nederland geïmporteerd. Liever zie ik het als een vorm van gratis "Holland promotion", waarop meer zou moeten worden ingespeeld.

Een opmerkelijke retouche die de Japanners op de Nederlandse pseudo-

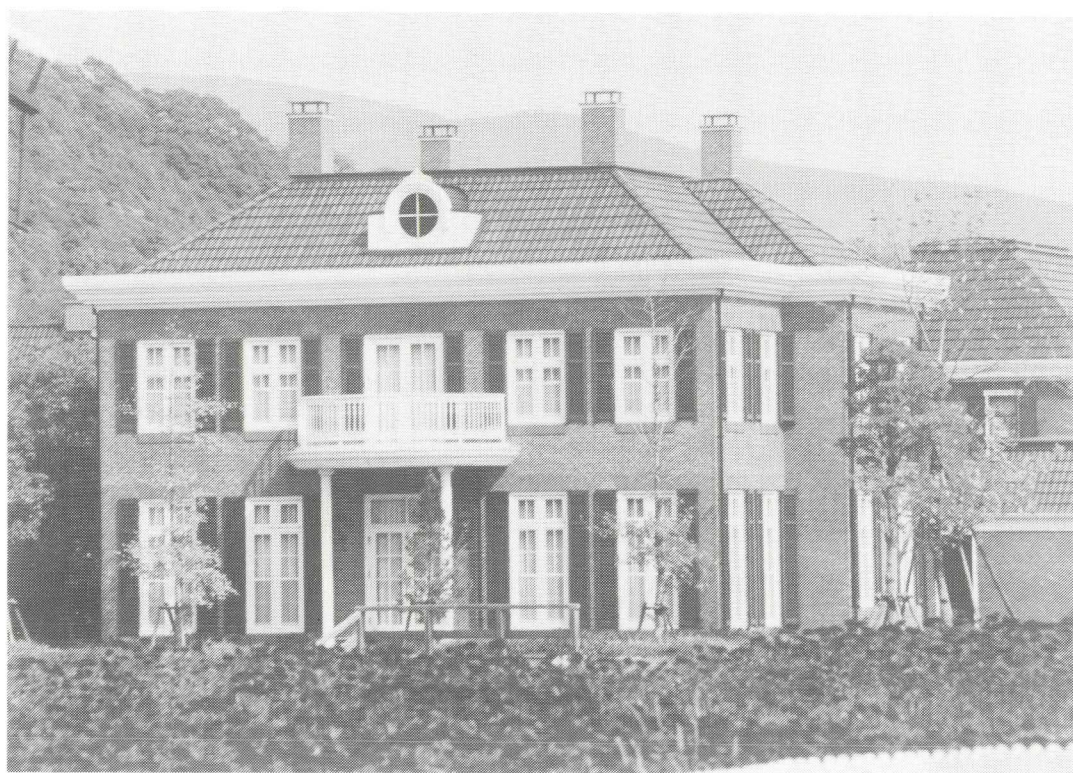
Afb. 1. De entree van *Huis ten Bosch* in Japan, met een kopie van het kasteel Nijenrode.

Afb. 2. Het huis Boom en Bosch in het Japanse *Huis ten Bosch*, ten noorden van Nagasaki.

Afb. 3. De Japanse versie van Vegtvljet.

Afb. 4. Het nagebouwde Sterreschans op het Japanse eiland Kyushu, nabij Nagasaki.

werkelijkheid hebben aangebracht, is het ontbreken van koeien in de weilanden: de door hygiëne geobsedeerde Japanners hebben die weggelaten vanwege de mogelijke stankoverlast.

Het was Yoshikuni Kamichika, een plaatselijke zakenman, die in de zomer van 1979 op zijn eerste reis door Europa het idee opvatte een Nederlands dorp te bouwen aan de Omura Baai. Hij koos voor een "eigentijds *Desjima*" en realiseerde dat op Nederlandse wijze door een stuk land aan de kust in te polderen volgens de in ons land bekende technieken. Daarop verrees het 152 hectare grote complex. Het werk begon in oktober 1988 en werd voltooid in maart 1992.

Er zijn in Japan ook twee Duitse dorpen en een Spaans dorp, maar *Huis ten Bosch* is groter.

Villawijk Wassenaar

Getuigt het van grote moed om een dergelijke Nederlandse "stad" te durven bouwen, van overmoed zou men kunnen spreken als men direct buiten de wallen de villawijk *Wassenaar* ziet liggen, bestaande uit tientallen eveneens op de Hollandse bouw geïnspireerde huizen. Terwijl het aantal bezoekers van de stad (jaarlijks circa vier miljoen) bevredigend schijnt te zijn, blijkt mede door de ongunstige economische ontwikkeling van het land de verkoop van deze vakantiehuizen te stagneren. En juist een aantal van deze huizen vormt de aanleiding van dit artikel. Want de Vechtstreek is hier rijkelijk vertegenwoordigd.

Eigenlijk begint de kennismaking al bij de entree van de stad. Als men vanaf het Hollandse stationnetje over de brug de stad nadert, is het eerste wat men ziet het kasteel Nijenrode, compleet met zijn torens (zie Afbeelding 1). Wandelt men dan verder via de route langs de molens, dan ziet men links over het water de buitenwijk *Wassenaar* liggen. De grote huizen vooraan zullen een bewoner van de Vechtstreek onmiddellijk bekend voorkomen. Het lijkt er een beetje op alsof men langs het Zandpad loopt en aan de overkant van de rivier een aantal bekende buitenplaatsen passeert. De kenner zal Boom en Bosch (Afbeelding 2), Vegtvliet (Afbeelding 3), Sterreschans (Afbeelding 4), Rupelmonde (Afbeelding 5) en Nieuwerhoek (Afbeelding 6) herkennen. De ontwerpers van de stad vonden kennelijk de buitenhuizen van de rijke Amsterdamse kooplieden zo karakteristiek, dat zij er een aantal hebben gekopieerd, zij het niet in de genoemde volgorde van zuid naar noord.

Een wat nauwkeuriger vergelijking laat zien dat men zich bij deze bouw wel enige vrijheden heeft veroorloofd. Zo mist het Japanse Vegtvliet een onderhuis, is Sterreschans niet bepleisterd en is de verdieplingsverdeling van Rupelmonde vereenvoudigd. Terwijl deze afwijkingen als minder storend kunnen worden beschouwd, moet dit helaas wel gezegd worden van de dakvensters van onder andere Vegtvliet en Rupelmonde. Men heeft van foto's gekopieerd, maar hier had voor hetzelfde geld wel wat meer stijlzuiverheid kunnen worden betracht.

Terwijl, zoals begrijpelijk, de Nederlandse pers de meeste aandacht op de stedelijke bebouwing heeft gericht, leek het mij voor dit tijdschrift interessant juist de genoemde buitenhuizen enige aandacht te geven. Mocht men in de gelegenheid zijn Japan te bezoeken - het is er niet goedkoop! - dan is voor een Nederlander een bezoek aan *Huis ten Bosch* een 'must'. Men zal er, evenals mijn vrouw en ik, een genoeglijke tijd beleven.

Uiting van bewondering voor de Nederlandse cultuur

Dit alles zal misschien bij velen als een extravagant geheel overkomen, als een realisatie van iets dat geheel buiten ons voorstellingsvermogen ligt. Koptieren wordt door ons, West-Europeanen, immers als van minder waarde

Afb. 5. Het Japanse Rupelmonde, niet aan een rivier maar aan een kanaal gelegen.

Afb. 6. Zo werd Nieuwerhoek door de Japanners nagebouwd.

opgevat, als een bewijs van een tekort aan scheppingsvermogen. Hier manifesteert zich een groot verschil tussen het Oosterse, vooral het Chinese en het Japanse, denken en onze opvattingen.

Tijdens ons verblijf in Kyoto, de oude hoofdstad van Japan, vond er in het stadsmuseum een tentoonstelling plaats van kunstschaten uit de zogeheten *Tang*-periode (circa 600 - 900 na Chr.) van de Chinese stad Tsjangan. In die periode was Tsjangan de hoofdstad van het immense Chinese rijk en kon zij met haar 800 000 à 1 miljoen inwoners als de grootste stad van de toenmalige wereld worden beschouwd, beroemd door haar op de noordzuid-as gerichte, rechtlijnige stratenplan. Toen de Japanse keizerin Gemmei in het jaar 710 besloot een permanente hoofdstad te vestigen, werd een delegatie voor studie naar Tsjangan gezonden en stond deze stad model voor de nieuwe hoofdstad. Het huidige Nara, beroemd om haar oude tempels, herinnert met haar dambordvormige stratenpatroon nog aan de vroegere glorie als hoofdstad van het rijk. Toen keizer Kammu in 784 besloot om zijn keizerlijke zetel te verplaatsen, ontstond de eveneens door haar kunstschaten beroemde stad Kyoto. Ook hier is het door Tsjangan geïnspireerde stratenplan nog geheel intact aanwezig.

Dit vroege voorbeeld van imitatie zou nog met vele andere uit te breiden zijn. Men denke aan de Japanse tempels en pagoden die tegenwoordig als de beste mogelijkheden gezien worden om de vele verdwenen originele Chinese voorgangers te kunnen bestuderen. Imitatie wordt in Japan, evenals in China, geheel anders beleefd dan bij ons. Dingen die goed en mooi zijn, zijn het waard om nagemaakt te worden.

Zo moet men ook *Huis ten Bosch* beschouwen. Uiteraard had Kamichika's opzet een commercieel karakter, vanwege het bewezen grote succes van het kleinere *Holland Village*, aan de overzijde van de baai. Het eiland Kyushu is met zijn tropisch klimaat een geliefd vakantiegebied van Japaners en kent daarom vele themaparken, waarvan *Huis ten Bosch* een nieuwe aanwinst is. In een recent televisie-interview lichtte Kamichika zijn streven toe. Kennelijk voelt hij zich bijzonder aangesproken door de Nederlandse stedenbouw waarvan hij de grote variatie in gebouwen als inspiratiebron voor Japan beschouwt, dat zich traditioneel beperkt tot een tamelijk eenvoudige inheemse bouwstijl. Bovendien vindt hij het blijkbaar interessant zijn volksgenoten te tonen wat Nederland aan specifieke producten in het verleden heeft voortgebracht. De vele musea in het kunstmatige stadje getuigen hiervan.

Daarom gaat het mijns inziens niet aan om *Huis ten Bosch* als een merkwaardige gril te bestempelen. Het feit dat het per jaar door miljoenen mensen uit Japan, Korea, Taiwan en andere Aziatische landen wordt bezocht, getuigt er van dat deze presentie van Nederland in Japan door tallozen op prijs wordt gesteld. Laten wij dit daarom ook doen en bevorderen dat dit "themapark" bijdraagt aan de verrijking van de kennis over ons land in het land van de rijzende zon.

Mededelingen van het bestuur

Beknopt verslag van de HKB-jaarvergadering, Kockengen, 26 maart 1996

De HKB-jaarvergadering werd ditmaal gehouden in Kockengen, op 26 maart 1996, in gebouw Irene. Eerst was er het huishoudelijke gedeelte. Daarin werden de notulen van de vorige jaarvergadering en het jaarverslag over 1995 van de secretaris goedgekeurd, alsmede - na een korte discussie - het jaarverslag van de penningmeester. De begroting voor 1997 kreeg eveneens de instemming van de vergadering. Het bestuurslid Mw. P. Poelmann, geëmigreerd naar Afrika, werd opgevolgd door Mw. I. Gondrie. Reglementair aan de beurt van aftreden en om gezondheidsredenen niet herkiesbaar was onze 2de secretaris H. Polderman, een bestuurslid van het eerste uur; hij werd uitvoerig door de voorzitter bedankt voor alles wat hij in verschillende functies voor de Kring heeft gedaan; zijn opvolger werd Mw. C. van Diggelen-Lindhoud. Voorzitter A.A. Manten en bibliothecaris-archivaris H. van Walderveen werden herkozen. Toen zij door vice-voorzitter H. van Es werden bedankt voor hun gebleken inzet, betrok deze daarbij ook Mw. H.A. Manten-Werker die al tien jaar zorgt voor het tijdschrift waar we met z'n allen zo trots op zijn.

Daarna was het woord aan de heer G. Buist uit Zwolle, die sprak over allerlei oude, maar veelal nog levende spreekwoorden en de herkomst daarvan. Dia's, vaak gemaakt in musea, verlevigden zijn uitleg. Tot slot vertelde Paul Vlaanderen aan de hand van dia's in het kort wat men te zien zou krijgen op de HKB-excursie langs de Bijleveld en naar de molen van Spengen.

Kort verslag van de activiteiten in verband met het 10-jarig bestaan van de Kring

Op woensdagavond 24 april 1996 hadden we onze feestelijke jubileumbijeenkomst in de raadszaal van Boom en Bosch. De Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht, en historicus, Jhr Drs P. Beelaerts van Blokland sprak op onnavolgbare wijze over de relatie tussen het provinciaal en het lokaal bestuur in de loop der eeuwen, waarin hij verscheidene Breukelse voorbeelden had verwerkt. Daarna zong het Kamerkoor Breukelen onder leiding van dirigente Mw. Annelies Smit acht liederen uit de 16de en begin 17de eeuw; aan het

Afb. 1. De HKB-jubileumrit met oude fietsen begon op 27 april 1996 in Kockengen. Uit diverse plaatsen kwamen leden van de Stichting Fietshistorie in hun fraaie costuums naar hier. Voor de groep uit reed, om de aandacht van de bevolking te trekken, een brandweerauto met sirene. We danken de Breukelse brandweer daarvoor, en speciaal de heer H. Hogendoorn.

Afb. 2. Ook in Nieuwer Ter Aa trokken de fietsers veel bekijks en waardering. De oude pastorie, Wilhelminastraat 3, bood een uitgelezen decor voor het luisterrijke gezelschap. Door de zeer gewaardeerde medewerking van de heer en mevrouw Lispet konden de deelnemers aan de historische fietstocht daar de lunch gebruiken.

Afb. 3. Dicht bij het eindpunt, de Kerkbrink in Breukelen-dorp, in de tweede helft van de zonnige zaterdagmiddag. De lange tocht heeft heel wat inspanning gekost van de berijders van de hoge fietsen, die onderweg vele malen hadden moeten af- en weer opstappen, maar niet minder van de loopfietsers en de rijders op de andere overjarige stalen rossen.

eind ondersteund door het koperkwartet uit de Brass Band Breukelen. Tot slot was er een nieuwe, oogstrelende dia-geluidpresentatie met twee projectoren, verzorgd door de heer A. Prins, over wat er van 15 eeuwen Breukelse geschiedenis nu nog te zien is langs de Vecht. Het HKB-bestuur is het gemeentebestuur erkentelijk dat de jubileumviering plaats kon vinden in dezelfde ruimte waarin de Kring tien jaar en één dag eerder was opgericht.

Een onverwachte toegift was via Radio Utrecht te horen op zondag 28 april, toen de Commissaris der Koningin zijn wekelijkse column wijdde aan Breukelen en de Historische Kring Breukelen. Enkele gedachten over de plaats van het gemeentehuis in de samenleving brachten hem er toe een gedicht van Krijn Scheepmaker voor te lezen uit ons Tijdschrift HKB. Hij wees ook op de algemene groei van de historische verenigingen in de provincie, in aantal en omvang, en de stimulansen die van hun inspanningen uitgaan; mensen gaan anders naar hun omgeving kijken.

Het aantal deelnemers aan de puzzelwandeltochten voor de jeugd viel erg tegen.

De cursus Breukelen in de Middeleeuwen - in samenwerking met de stichting SWIB - op zes woensdagavonden, trok 34 betalende deelnemers.

Veel belangstelling was er voor de oude fietsen en de leden van de Stichting Fietshistorie uit Soest, in bijpassende kleding, die onder ideale weersomstandigheden op zaterdag 27 april 1996 door Kockengen, Portengen, Oud Aa, Nieuwer Ter Aa en Breukelen reden (zie ook Afbeeldingen 1, 2 en 3).

Op zaterdagochtend 4 mei namen 20 personen deel aan de wandelexcursie vanaf Kockengen naar de molen van Spengen. Paul Vlaanderen vertelde onderweg enthousiast over natuur en landschap. Bij de poldermolen van Spengen werden we ontvangen door vrijwillig molenaar P.P.M. Lemmens, die ons binnen en buiten wees op veel bijzonderheden van de molen. De huidige molen dateert van 1841 en verving een oudere molen die afgebrand was. Bij de herbouw heeft men de toren vrij stomp gemaakt, waardoor de wieken korter moesten zijn dan tevoren. Het scheprad met een diameter van 5,72 meter heeft 24 schoepen; afhankelijk van de windkracht kon daarmee vroeger zo'n 14 kubieke meter water per minuut worden uitgeslagen; door de peilverlagingen heeft het rad nu nog maar 20 à 30 centimeter tasting. Omdat de molen onvoldoende energie kwijt kan aan het water moet opgepast worden dat hij niet te hard gaat draaien. De houten assen binnen de molen worden gesmeerd met varkensreuzel, omdat dat vet minder in het hout trekt. Tot 1962 werd de molen bewoond door het molenaarsgezin; op diverse plekken zijn bedsteden ingebouwd.

Over het extra themanummer van ons tijdschrift met foto's die Jacob Schippers Jr omstreeks 1900 maakte van Breukelen en omgeving, dat gratis aan alle HKB-leden werd aangeboden, kregen we veel lovende opmerkingen.

Vaarexcursie over de Vecht op zaterdag 14 september 1996

Op zaterdag 14 september wordt een vaarexcursie over de Vecht gehouden. Deze staat in het kader van 1996 als Jaar van het Industrieel Erfgoed. De toelichting zal daarom vooral gaan over wat minder algemeen bekende zaken langs de Vechtoevers. We varen met het passagiersschip *Grazyna*. De afvaart is om 10.00 uur van de aanlegplaats bij De Nieuwe Olifant, Straatweg 1, Breukelen. De prijs is f 15,- voor leden van de HKB en f 30,- voor niet-leden. Deze bedragen moeten bij aanmelding, dus bij vooruitbetaling, worden voldaan.

Lezing en dia-geluidpresentatie op woensdagavond 16 oktober 1996

Op woensdagavond 16 oktober 1996, 20.00 uur, is er een HKB-najaarsledenbijeenkomst in het Parochiehuus te Breukelen, met als spreker de heer A. Schuurman uit Amersfoort over hoe de inwoners van Breukelen ongeveer honderd jaar geleden leefden. Aan het eind van de avond wordt de dia-geluidserie "Sporen van 1500 jaar Breukelse geschiedenis langs de oevers van de Vecht", die gemaakt werd voor het HKB-jubileum, nogmaals vertoond. De toegang is voor HKB-leden gratis; anderen betalen f 5,-.

Nog een gedicht van Krijn Scheepmaker teruggevonden

Het artikel in jaargang 11 (1996) nr. 1 van ons tijdschrift over de veldwachter-dichter Krijn Scheepmaker leidde tot een reactie van Mw. R. van Mersbergen-de Wit uit Genderen. Zij stuurde ons een gedicht van Scheepmaker dat hij op 12 april 1859 schreef bij het huwelijk van haar overgrootouders. Het is een naamdicht op het bruidspaar Arie van Oosterom (1831 - 1901) en Gerritje van der Heeden (1836 - 1919). Zij woonden tot hun dood op een boerderij aan de Bosdijk in de toenmalige gemeente Ruwiel.

Mochten er nog meer gedichten van Scheepmaker bekend zijn, dan horen wij dat graag.

Thans verkrijgbaar bij de HKB:

Historisch Breukelen

mapje met zes verschillende prentbriefkaarten

•
Vegtvliet, een van de oudste en mooiste buitenhuizen aan de Vecht te Breukelen.
In het Rampjaar 1672-73 door het Franse leger zwaar beschadigd.
In 1674 herbouwd onder de beroemde architect Philippus Vingboons.

•
Vecht en Dam, een buitenhuis uit omstreeks 1682.
Gebouwd nabij de punt waar het riviertje de Danne afsplitst van de Vecht.
Met het erbij behorende "speel- of tuynhuys".

•
Het enige nog bestaande duifhuis in de Vechtstreek.
Gebouwd omstreeks 1826, vermoedelijk door de Utrechtse bouwmeester Christiaan
Kramm. Hoorde oorspronkelijk bij de Breukelse buitenplaats Vredenoord;
thans bij het later er tussen gebouwde huis Beekoever.
In 1992 is dit duifhuis ingrijpend gerestaureerd.

•
De Rozenvilla, een woonhuis aan de Straatweg in Breukelen,
gebouwd in 1874 in opdracht van de toenmalige eigenaar van kasteel Gunterstein.
De naam werd door de plaatselijke bevolking aan het huis gegeven
vanwege de eertijds befaamde rozentuin rond het pand.

•
Leonard Corneille Dudok de Wit (1843 - 1913), bijgenaamd Kees de Tippelaar.
Beeld in het park van Boom en Bosch.
Daar geplaatst door de Commissie Jaarlijkse Herdenking L.C. Dudok de Wit
van de Historische Kring Breukelen.

•
De poffertjeskraam van Van der Steen
die elk jaar rond 3 oktober, de verjaardag van L.C. Dudok de Wit,
op de Markt te Breukelen staat
en waar alle Breukelse schoolkinderen
op kosten van een door Dudok de Wit gesticht fonds
op poffertjes worden getraceerd.

•
Prijs per mapje f 8,-

Uitgave Historische Kring Breukelen

TIJDSCHRIFT HISTORISCHE KRING BREUKELLEN

Jaargang 11 - nummer 3

Inhoud

De melkfabriek van Hoekstra te Breukelen Arie A. Manten	97
Gijsbrecht II van Nijenrode in 1350 betrokken in de Kabeljauwse politiek B.F. van Wallene	112
De Hoeksgezinde zonen van Wigger van Nijenrode B.F. van Wallene	124
Breukelen tussen 1914 en 1940 (2) Henk J. van Es	131
De Christelijke Historische Kiesvereniging te Breukelen van 1911 - 1940 H. van Walderveen	145
Johannes Wilhelmus Hörst (1904 - 1955) A.J. Hörst	153
Klompenschaarste in Kockengen, 1942 - 1945 Arie A. Manten	157
De zegepralende Vecht in Japan R. Plomp	160
Mededelingen van het bestuur	166

© 1996 Historische Kring Breukelen

Notitie bij de afbeelding op de voorkant van het omslag: In heel Nederland is 1996 het Jaar van het Industrieel Erfgoed. De HKB geeft binnen dit kader in 1996 extra aandacht aan de geschiedenis van het bedrijfsleven in onze gemeente en de nalatenschap daarvan. In deze tijdschriftaflevering wordt op blz. 97 - 111 verteld over de Breukelse zuivelfabriek Insulinde. De omslagprent laat zien hoe het vroeger toeging bij het ijspakhuis van vis-handelaar Griffioen, vooraan op Oud Aa. De tekening is een reconstructie, in 1995 op papier gezet door de kunstenaar Jan van Kempen uit Abcoude. Meer informatie over dit inmiddels sterk vervallen ijspakhuis vindt u in jaargang 11 (1996), nr. 1, blz. 35 - 38 van dit tijdschrift.